

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2649
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1615

DİL FELSEFESİ

Yazar

Prof.Dr. İlhan İNAN (Ünite 1-6)

Editör

Doç.Dr. Demet TAŞDELEN

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

İçindekiler

Önsöz	v

Dil Felsefesine Giriş	2
DİL FELSEFESİ NEDİR?	3
DİL FELSEFESİNİN TEMEL KAVRAMLARI	5
Terim	5
Özne ve Yüklem	5
Anlam	6
Kavram	7
Gönderme	7
İçlem ve Kaplam	8
Bağlam	8
Doğruluk Değeri	9
SENTAKS, SEMANTİK VE PRAGMATİK AYRIMI	9
Sentak	9
Semantik	10
Pragmatik	12
DİL FELSEFESİNİN KLASİK PROBLEMLERİNDEN ÖRNEKLER	12
DİL FELSEFESİNİN DİĞER FELSEFE ALANLARIYLA İLİŞKİSİ	14
Özet	17
Kendimizi Sınayalım	19
Okuma Parçası	20
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	21
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	21
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	21

1. ÜNİTE

Anlam Kuramları	22
GİRİŞ	23
ÖZNELCİLİK (Subjectivism)	25
GERÇEKÇİLİK (Realism)	26
DOĞALCILIK (Naturalism)	27
DIŞSALCILIK (Externalism)	28
DAVRANIŞÇILIK (Behaviorism)	29
DOĞRULAMACILIK (Verificationism)	29
BÜTÜNCÜLÜK (Holism)	30
NEGATİF ANLAM KURAMLARI	31
Özet	32
Kendimizi Sınayalım	34
Okuma Parçası	35
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	36
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	37
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	37

2. ÜNİTE

Frege'nin Anlam ve Gönderme Kuramı	38
MATEMATİĞİN TEMELLERİ	39
ÖZDEŞLİK PROBLEMİ	39
ANLAM VE GÖNDERME ARASINDAKİ AYRIM	41
ANLAMIN NESNELLİĞİ	42
ÖZEL AD / YÜKLEM VE NESNE / KAVRAM AYRIMLARI	43
TÜMCELERİN GÖNDERGELERİ VE DOĞRULUK	43

3. ÜNİTE

VARLIK TÛMCELERİ VE İKİNCİ DÜZEY KAVRAMLAR.....	45
DÜŞÜNCE ÜZERİNE DÜŞÜNCE	47
Anlam İçin Bileşimsellik İlkesi	47
Gönderme İçin Bileşimsellik İlkesi	47
Özet	50
Kendimizi Sınayalım	53
Okuma Parçası	54
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	55
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	55
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	55

4. ÜNİTE

Russell'ın Betimlemeler Kuramı	56
GİRİŞ	57
TANIŞIKLIK VE BETİMLEME YOLLU BİLGİ AYRIMI.....	58
DEĞİŞKENLER VE ÖNERMESEL FONKSİYONLAR.....	60
BELİRLİ VE BELİRSİZ BETİMLEMELER.....	61
ÖZEL ADLAR.....	64
GÖNDERİMSİZ TERİMLER	66
VARLIK TÛMCELERİ	68
EŞGÖNDERGELİ TERİMLERİN YER DEĞİŞTİRMESİ PROBLEMİ	70
Özet	72
Kendimizi Sınayalım	76
Okuma Parçası	78
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	79
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	80
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	81

5. ÜNİTE

Kripke ve Doğrudan Gönderim Kuramı	82
GİRİŞ	83
BETİMLEMECİ GÖNDERİM KURAMINA KARŞI ARGÜMANLAR	84
DOĞRUDAN GÖNDERİM KURAMI.....	87
OLUMSAL A PRIORI VE ZORUNLU A POSTERIORI	89
GENEL TERİMLER VE TÜR ADLARI	93
Özet.....	95
Kendimizi Sınayalım.....	98
Okuma Parçası	99
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	100
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	101
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	101

6. ÜNİTE

Pragmatik Dil Felsefesi	102
GİRİŞ	103
AUSTİN VE SÖZ EDİMLERİ.....	104
WITTGENSTEIN VE DİL OYUNLARI	105
DİL VE DÜNYA GÖRÜŞÜ	107
BİLİNMEYENİ SORMA VE MERAK	109
Özet	111
Kendimizi Sınayalım	114
Okuma Parçası	115
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	116
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	116
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	117

Önsöz

Elinizdeki kitabın oldukça ilginç bir yönü bulunmaktadır. Burada, felsefe yapmanın olanağını oluşturan dil, yine dil aracılığıyla felsefi araştırmanın konusu yapılmaktadır. Bir başka deyişle, elinizdeki bu kitap dil felsefesinin temel sorularını ele alıp irdelemektedir: “Anlam nedir?”, “Dil kullanarak karşımızdakine bir düşünce iletmenin koşulları nelerdir?”, “Sözcüklerin bir araya gelerek bir tümce oluşturmalarının koşulları nelerdir?” Kitapta bu ve benzeri birçok sorunun yanıtını bulacaksınız.

Bu kitapta dil felsefesinin bir kısmını yukarıda sıraladığımız soruları çağdaş dil felsefecilerinin yaklaşımları göz önünde bulundurularak incelenmektedir. İlk ünite dil felsefesinin üç ana alanı olan sentaks, semantik ve pragmatik yanısıra, dil felsefesinin temel kavramlarının kısa açıklamalarını bulacaksınız. İkinci ünite anlam kavramını açıklamaya yönelik temel görüşler ele alınmaktadır. Bunun ardından gelen üç ünite çağdaş dil felsefesinin temel figürleri arasında yer alan Frege, Russell ve Kripke’nin görüşlerinin açıklandığını göreceksiniz. Son ünite dilin kullanımına odaklanan pragmatik dil felsefesi ve dilin sınırları konusu tartışma konusu yapılmaktadır. Bu son tartışma kitabı dil felsefesi alanındaki diğer ders kitaplarından ayıran önemli bir yönüdür.

Sevgili öğrenciler;

Elinizdeki kitap Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Felsefe Lisans programında okutulmak üzere Uzaktan Öğretim tekniğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Kitabı Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi Prof.Dr. İlhan İnan kaleme almıştır. Dil felsefesinin anlaşılması güç pek çok kavramını ve problemini basitleştirmeden ama anlaşılır bir biçimde açıkladığına inandığım bu verimli çalışmasından ötürü kendisine teşekkür ediyorum. Anadolu Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi Doç.Dr. İskender Taşdelen’e görüş ve önerileri, Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü Doktora öğrencisi Alper Yavuz’a kitabın dilinin daha da durulaştırılması yönündeki katkıları dolayısıyla teşekkür ederim.

Dil Felsefesi kitabının felsefe eğitiminize katkı sağlaması dileğiyle hepinize başarılar dilerim.

Editör

Doç.Dr. Demet TAŞDELEN

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Dil felsefesinin konusunu, alt alanlarını ve temel kavramlarını açıklayabilecek ve tartışabilecek,
- Dil felsefesinin klasik problemlerini açıklayabilecek ve tartışabilecek,
- Dil felsefesinin felsefenin diğer alanlarıyla ilişkisini ana hatlarıyla açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Terim
- Anlam
- Kavram
- Gönderim
- İşlem ve Kaplam
- Bağlam
- Özne ve Yüklem
- Doğruluk Değeri
- Semantik
- Sentaks
- Pragmatik

İçindekiler

Dil Felsefesine Giriş

DİL FELSEFESİ NEDİR?

Dil felsefesini en basit şekilde “dil üzerine felsefi soruların tartışıldığı bir alan” olarak tanımlayabiliriz. Ancak bu tanımda sözü geçen “dil” Çince ya da Türkçe gibi belirli bir dil değildir. Dil felsefesi en geniş anlamda tüm diller arasında ortak olanı araştırır. Dünya dilleri arasında kuşkusuz büyük farklar bulunur: kimi dillerde eylem (fiil) tümcenin sonuna gelir, kimilerinde ortaya; kimi ilkel dillerde üçten büyük sayı kavramı bulunmazken, daha gelişmiş dillerde sonsuz sayı kavramı bulunur; kimi dillerde yer alan bazı duygu kavramları başka dillerde yer almaz. Kısaca hem tümce yapısı hem de sözcük dağarcığı açısından doğal diller birbirlerinden çok farklı olabiliyorlar. Dilbilim bu tür farklılıkları araştırırken, dil felsefesi ise tüm diller arasında ortak olanı bulma amacındadır. Örneğin diller arasında tümce yapıları büyük farklılıklar taşısa bile, daha sonra tartışacağımız üzere, birçok filozofa göre tüm dillerin mantıksal yapıları özne ile yüklem ayrımını barındırır. Hatta ünlü Alman filozof Kant’a göre özne/yüklem biçimi insan düşüncesinin temelini oluşturur. Kısaca dil felsefesi dilin yapısı, terim ve tümcelerin anlamları, dilin dünya ve insan düşüncesi ile ilişkisi, dil kullanımı ve iletişim üzerine felsefi soruların tartışıldığı bir alandır. Dil felsefesinin diğer birçok felsefi alana göre kısa bir tarihi vardır. Antik dönemde ve Ortaçağ felsefesinde dil üzerine bazı felsefi konular tartışılmış olsa da, bu tartışmalar özellikle epistemoloji ve ontoloji alanlarında felsefenin klasik problemlerine yönelik geliştirilen düşünceleri desteklemek için kullanılmış ve genel bir dil kuramı geliştirilmemiştir. On yedinci yüzyılda John Locke, sözcüklerin anlamı ile düşünme ve iletişim kurma arasındaki ilişkiyle ilgili kimilerine göre felsefe tarihinde ilk dil kuramını geliştiren filozof olmuştur. Daha sonra John Stuart Mill, günümüz dil felsefesinde temel bir konumu olan “gönderme” ile “anlam” arasındaki ayrımın ilk tohumlarını atmıştır. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında özellikle Ferdinand Saussure’nin dil üzerine yapmış olduğu çalışmalar hem dilbilimde çok etkili olmuş hem de göstergebilimin (semiyotik) ve yapısalcılığın (structuralism) gelişimine öncülük etmiştir. Ancak günümüzde “dil felsefesi” olarak anılan alanın gelişimi ancak yirminci yüzyılın başında özellikle Gottlob Frege ve Bertrand Russell’in çalışmalarıyla başlar. Günümüzde epistemoloji, ontoloji, zihin felsefesi, mantık felsefesi ve bilim felsefesi gibi temel alanlarda dil felsefesi geleneğinde gelişmiş olan görüşler ve bu geleneğin yarattığı felsefe dili ağırlığını korumaya devam etmektedir. Analitik felsefe geleneği içinde dil felsefesi 70’li ve 80’li yıllarda üzerine en çok eser verilen alanların başlarında geliyordu. Kıta felsefesi geleneği içinde de adına genelde

Dil felsefesinin üzerine çalıştığı tüm problemleri üçlü bir ilişkiyle dile getirebiliriz: dil-düşünce-dünya ilişkisi.

“dil felsefesi” denmese bile dile yönelik felsefi soruların tartışıldığı özellikle, semiyotik, yapısalcılık, yapısöküm gibi kuramsal çalışmalar hala ağırlığını hissettirmektedir. Son yirmi yılda dil felsefesi tartışmaları azalmış ve özellikle zihin felsefesi daha ön plana çıkmış olsa da, dil üzerine yapılan felsefi çalışmaların hem kuramsal hem de kavramsal etkisi tüm felsefi geleneklerde büyük ölçüde devam etmektedir.

Tarih boyunca birçok düşünür insanın en temel ayırt edici özelliğinin onun düşünen bir varlık olması olduğunu savunmuştur. Peki nasıl oluyor da düşünebiliyoruz? Düşünme dediğimiz edimi kişinin zihninde yaşadığı bir süreç olarak ele alabiliriz. Her birimiz gün boyu birçok düşüncüyü aklımızdan geçiririz; birçok konuda yargılarda bulunuruz, doğruluğundan emin olmadığımız konularda kuşku duyarız, bilmediğimiz şeyleri merak edip sorular sorarız, gelecek için planlar yaparız. Tüm bunlar düşünmenin farklı biçimleridir. Yetişkin normal bir insan iyi bir eğitim alamamış olsa da, hatta okuma yazma bilmese bile yine de bu tür düşünceleri üretmekte hiç de zorlanmaz. İşte düşünmenin bu farklı biçimleriyle her birimiz dünyayla ve diğer insanlarla bir ilişki içerisine gireriz. Felsefenin birçok alanı kişinin düşünce yoluyla dünyayla kurduğu bu ilişkinin farklı boyutlarına yoğunlaşır. Örneğin epistemoloji, düşünce yoluyla kişinin dünyayla kurduğu ilişkinin en önemli türlerinden biri olan *bilme* kavramını ele alır; ahlak felsefesi insan davranışlarına yönelik yargılarımızın hangi koşullarda ahlaki açıdan doğru olduğunu inceler; estetik güzel olana yönelik yargılarımızın kaynağını bulmaya çalışır. Tüm bu alanlar bir anlamda düşüncenin bir türünü el alırlar. Dil felsefesi ise, çok daha genel olarak, içeriği her ne olursa olsun insanın dili sayesinde oluşturduğu düşünceleri yoluyla dünyayla kurduğu ilişkiyi inceler. Peki, düşünmek için dil gerekli midir? Bu soru hem felsefe de, hem dilbilim ve psikoloji gibi bilim alanlarında çok tartışılmış ve hala tartışılan bir konu olmaya devam ediyor. Soruya vereceğimiz yanıt bir ölçüde “dil” dediğimiz şeyin ne olduğuna bağlı. Gündelik tartışmalarda ve hatta bilimsel bazı söylemlerde birçok hayvan türünün dili olduğu varsayılır. Örneğin arıların dilinden bahsedilir. Arıların birbirleriyle iletişim kurmalarını sağlayan çok gelişkin bir iletişim dizgeleri olduğunu biliyoruz. Buna “dil” denir mi? Eğer denirse arılar merak eden, öğrenen ve düşünen hayvanlar mıdır? Bu tür sorulara burada bir yanıt arayışına girmeyeceğiz. Zira dil felsefesinin temel çalışma alanı bir iletişim dizgesi olmanın çok ötesine geçmiş olan insan dilleridir. Günümüz dil felsefecileri açısından dil yalnızca bir iletişim dizgesi değildir. Dil sayesinde bildiğimiz, hatta bilmediğimiz şeyler hakkında yargılarda bulunuyoruz, merak edip soru sorabiliyoruz; dilin bu temel özelliğini ele alırsak o yalnızca bizim iletişim kurmamıza yarayan bir araç olmaktan çıkar. Arıların ya da karıncaların çok gelişkin bir iletişim dizgeleri olsa da, salt bu, onların düşünen varlıklar olduğunu göstermez. Benzer bir soru son zamanlarda büyük gelişme kaydetmiş olan Bilişsel Bilim ve onun alt olu olan Yapay Zeka alanlarında da ortaya çıkar. Bir bilgisayar düşünür mü? Bu soru da günümüzde sıkça gündeme gelen ve üzerine çok tartışılan bir sorudur. Bunlara burada bir yanıt arayışına girmeyeceğiz. Ancak bu kitap boyunca dil felsefesi üzerine tartışacağımız birçok konu dolaylı olarak dil ile düşünce arasındaki ilişkiye ışık tutacaktır. Kısaca bir “dil” tanımı vermeyeceğiz, onun yerine insan dillerinin genel yapısını ve doğasını inceleyerek, bu konularda geliştirilmiş değişik felsefi kuramları tartışarak dilin doğasını daha iyi anlamaya çalışacağız. Dil felsefesinin ne olduğunu kısa bir tanım vererek anlayamayız. Onun yerine dil felsefesinin kullandığı temel kavramlarını anlayarak, bu alanda tartışılan problemleri, bunlara verilen farklı çözümleri tartışıp felsefe tarihinde en çok iz bırakmış olan dil kuramlarını inceleyeceğiz.

DİL FELSEFESİNİN TEMEL KAVRAMLARI

Terim

Dil felsefesi açısından *sözcük* ve sözcüklerin bir araya gelerek oluşturduğu *tümce* kavramları çok önemlidir. Sözcük harflerin bir araya gelmesiyle oluşabilir. Örneğin Türkçedeki “masa” sözcüğü dört harften oluşur. Aynı şekilde “önümdeki masa ahşaptan yapılmış” tümcesi de dört ayrı sözcükten oluşur. Dil felsefecilerinin araştırma konusu tek başına sözcükler değildir. Sözcükler bir tümce içinde belirli bir mantıksal yapıda sıralanırlar ve bir tümceyi felsefi açıdan çözümlediğimizde karşımıza bazı tümce parçaları çıkar. Yukarıdaki tümceye dönelim. Çoğu felsefeciye göre bu tümce iki parçadan oluşur: “önümdeki masa” tümcenin öznesi iken, “ahşaptan yapılmış” tümcenin yüklemidir. Özne ve yüklem arasındaki ayrımı birazdan ele alacağız. İşte hem tümceleri hem de tümcelerin mantıksal parçalarını kapsayan dilsel yapılara bundan böyle “terim” diyeceğiz. Özne konumunda en sık kullanılan terimler özel adlardır. “Sokrates”, “Türkiye”, “Venüs”, “Tanrı” türündeki adların hepsi birer terimdir. Yine özne konumunda kullanılan “o”, “bu”, “şu” gibi zamirler ve “Türkiye’nin ilk Cumhurbaşkanı”, en sevdiğim arkadaşım” gibi betimlemeler de terimlere örnektir. Bu tür tek bir nesneye gönderme yapma işlevi olan terimlere “tekil terim” diyeceğiz. Diğer yandan tüm yüklem ve tüm tümceler de terim kategorisine girer. Kısaca terim bir ya da birkaç sözcükten oluşan, tam bir tümce ya da bir tümcenin mantıksal bir parçası olan dilsel bir yapıdır.

Dil felsefesi genelde doğru ya da yanlış bir düşünceyi ifade etmek için kullanılan türdeki tümcelerin çözümlemesine odaklanır. Bu tür tümceler enformasyon aktarmak için kullanılan dilimizin en önemli unsurlarındandır. Peki işlevi enformasyon aktarımı olmayan, yani “doğru” ya da “yanlış” sıfatlarına uygun olmayan başka tür tümceler var mıdır?

SIRA SİZDE

Özne ve Yüklem

Özellikle Kant’ın etkisiyle felsefi terminolojiye yerleşmiş olan özne/yüklem ayrımı, hem dilbilimde, hem dil felsefesinde ve özellikle sentaks alanında çok temel bir rol oynar. Kant’ın Almanca’da “Praedikat” olarak dile getirdiği ve “yüklem” olarak çevirdiğimiz terim, bazen bir tümcenin sentaktik bir parçasını dile getirirken bazı durumlarda da bir nesneye yüklenen niteliği ya da özelliği kast eder. Bu çift anlamlılığı ortadan kaldırmak için Gottlob Frege yüklemi bir tümcenin sentaktik bir parçası olan bir terim olarak kabul eder. Günümüz felsefesinde genel kabul gören bu görüşe göre bir yüklem ile o yüklem bir tümce içinde dile getirdiği anlam birbirlerinden ayrılır. En yaygın olarak kullanılan “yüklem” tanımı şöyledir: “bir tümce-den özne konumundaki terimi çıkardığımızda tümcenin geriye kalan bölümü o tümcenin yüklemidir”. Basit özne/yüklem formundaki tümcelerde yüklem işlevi öznenin gönderme yaptığı nesneye bir özellik ya da nitelik yüklemektir. Mantık terminolojisinde “Bu gömlek yeşildir” tümcesindeki “x yeşildir” türü yüklemelere “tek boşluklu yüklem” diyor. Bunun nedeni yüklem tek bir özneye uygulanıyor olmasıdır. Ancak “Ahmet Ayşe’den uzundur” tümcesinin yüklemi bir nesneye nitelik yüklemek yerine iki nesne arasında bir ilişki kurar. Bu tümcenin içindeki özel adları çıkardığımızda geriye kalan “x y’den uzundur” şeklinde ifade edebileceğimiz terim bu tümcenin yüklemi işlevini görüyor. Bu tür yüklemelere de “çift boşluklu yüklem” diyoruz. Benzer biçimde üç ya da daha çok nesne arasında ilişki kuran türde yüklem de bulunur. Daha önce sözü edilen niceleyiciler de

yüklem olarak kabul edilir. Ancak bunlar bir nesneye değil bir kavrama, bir özelliğe, ya da bir niteliğe yüklenirler. Örneğin “ejderha yoktur” tümcesinde yer alan “yoktur” yüklemi bir hayvana değil bir kavrama (*ejderha* kavramına) yükleme yapıp bu kavramın boş olduğunu, yani hiçbir nesneye doğru olarak yüklenemeyeceğini ifade eder. Bu tür yüklemlere de “ikinci dereceden yüklem” denir.

Türkçe’deki “özne” sözcüğü (ve neredeyse tüm dillerdeki karşılıkları) birden çok anlam dile getirir. Dil ve mantık felsefesinde bir tümcenin öznesi dediğimizde genelde kastettiğimiz o tümcenin özne konumunda yer alan terimdir. Tıpkı yüklem gibi, özne de bir dile ait ve harf veya karakterlerden oluşan sentaktik bir unsurdur. Buna bazıları “sentaktik özne” der. (Sentaksın ne olduğunu birazdan göreceğiz.) Örneğin “Ahmet çok çalışıyor” tümcesinin öznesi Ahmet’in kendisi değil “Ahmet” adıdır. Diğer yandan bir tümcenin hakkında olduğu şeye de (bu durumda Ahmet’in kendisine) genelde “mantıksal özne” ve Frege geleneğindeyse “nesne” adını veriyoruz. Dil felsefesinin temel sorunlarından biri de özne ile yüklemi tümce içerisinde bir arada tutan şeyin ne olduğu konusudur. Frege’ye göre yüklem boşluklu (doymamış) bir terim iken, özne boşluksuz (doymuş) bir terimdir ve bu sayede özne yüklem boşluğuna oturarak bir tümceyi oluştururlar.

Anlam

Dil felsefesinin en temel kavramlarından biri de **anlam** kavramıdır. Üzerine çok şey söylenmiş birçok farklı kuram geliştirilmiştir. Bu kuramların belli başlılarını 3. Ünite de tartışacağız.

Tanımlamaya kalksak zorluk çeksek de hepimizin anladığı bir kavramdır bu. Örneğin şu iki sözcüğü düşünün: “masa”, “miza”. Birincisi çok tanıdık bir sözcük, ikincisini ise büyük olasılıkla ilk kez duydunuz. Öyleyse aradaki fark nedir? Çok basit bir yanıtı var sorunun: “masa” sözcüğünün Türkçe dilindeki anlamını biliyorsunuz, ama sözlüklerde yer alan ama pek sık kullanılmayan “miza” sözcüğünün anlamını bilmiyorsunuz. İşte bir sözcüğü kavradığınıza o kavranan şeye “anlam” diyoruz. İki ayrı sözcük aynı anlama gelebilir: Örneğin “masa” sözcüğünün Türkçedeki anlamı İngilizcede “table” sözcüğü ile dile getiriliyor. Bu iki farklı sözcük eşanlamlılar. Kısaca sözcükler farklı ama anlamları aynı. O halde bir sözcük ile o sözcüğün bir dilde ifade ettiği anlamı birbirinden ayırmalıyız. Tek bir sözcükten ya da sözcüklerin bir araya gelmesiyle oluşan terimler de anlam ifade ederler. Dolayısıyla bir terim ile o terimin ifade ettiği anlamı da ayrı tutacağız. Örneğin bir terim olan “dünya yuvarlaktır” tümcesine bakın. Bir çırpıda, hiç zorlanmadan anladınız. Bu sefer kavradığınız şey tek bir sözcüğün anlamı değil tüm bir tümcenin anlamı. İşte felsefecilerin üzerine çalışıp kuramlar ürettikleri bu soyut kavramın çok basit bir tanımını verebiliriz: bir dilin parçası olan bir sözcüğü, ya da sözcüklerin bir araya gelmesiyle oluşan tümce gibi bir terimi kavradığınızda o kavranan “şey” bir anlamdır. Diğer yandan diyelim ki henüz dünyanın şeklini bilmeyen ama konuşmaya başlamış bir çocuğa “dünya yuvarlaktır” dediniz. Bu durumda doğru olduğuna inandığınız bir düşüncüyü bu çocuğa iletmiş olursunuz. İşte bu tümce sayesinde iletilen ve doğru olduğuna inanılan o düşünce de bir anlamdır. Tümcelerin anlamlarına günümüz felsefesinde “önerme” deniyor. Türkçedeki “dünya yuvarlaktır” tümcesinin ifade ettiği önermeyi örneğin İngilizcede farklı bir tümceyle ifade edebiliriz; “the world is round”. Tümcelerin anlamları olan önermeler dil felsefecileri açısından çok önem taşır. Bunun en önemli nedeni önermelerin aynı zamanda düşünmemizin en temel unsurları olmasıdır. O halde anlam üzerine ikinci olarak şu-nu söyleyebiliriz: bir düşüncenin içeriği o düşüncüyü dile getiren bir tümcenin an-

Bir yandan **anlam** soyut ve tanımlanması çok zor bir kavramken, diğer yandan gündelik dilde hiç sıkıntı çekmeden kolaylıkla kullandığımız bir kavramdır.

lamı olan önermedir. Farklı bir kültürden gelen ve farklı bir dil konuşan biri de dünyanın yuvarlak olduğunu bilebilir ve aynı düşünceyi dile getirebilir. Bu sayede dillerimiz farklı olsa da, tümcelerimizin anlamları, yani dile getirdikleri önermeler aynı olması koşulunda ortak düşüncelere sahip olabiliriz. Anlam dediğimiz şey nasıl ortaya çıkıyor, nasıl oluyor da sözcükler bir araya gelip bir anlam ifade ediyorlar, bu anlamları bizler mi kurguluyoruz yoksa bizlerden ve dillerimizden bağımsız olarak varlar mı, ve buna benzer sorular dil felsefecilerin üzerine tartıştığı temel sorulardır. Bunları daha ayrıntılı bir biçimde 3. Ünite de göreceğiz.

Kavram

Kavram bilim de ve felsefe de olduğu kadar, gündelik dilde de sıklıkla kullandığımız bir kavramdır. Dil felsefesinin yeşermesinden çok önceleri felsefe dilinde yerini almıştır. Örneğin Kant'ın felsefesinde kavram ile nesne arasında ayrım çok önemli bir yer tutar. Kant'ın etkisiyle günümüzde de baskın olan bir görüşe göre kavram bizim nesneleri düşünmemizi sağlayan ve hep “genel” olan yapılardır. Yani tek tek nesnelerin kavramları olamaz, kavram birçok nesnede örneklenebilecek türde genel bir şeydir. Örneğin şu anda önümde duran masayı düşünürken, onu bir masa olarak, yani *masa* kavramının bir örneği olarak düşünüyorum. O halde bu görüşe göre şu sonuca varabiliriz: kavram aslında bir tür anlamdır. “Masa”, “insan”, “gezegen”, “güneşin çevresinde dönen gök cisimleri” gibi tür adlarının anlamlarına kavram diyebiliriz. Bu yaygın görüşe göre kavramlar hep tüemeldir, tikel olamazlar. Kavramların tümel olma nitelikleri sayesinde dünyayı kategorilere ayırma işlevleri vardır. Ancak bazı felsefeciler kavramın ne olduğu ve tanımı konusunda Kant'tan daha sonraları ayrılmışlardır. Bunun bir önemli örneğini daha sonra 4. Ünite’de Frege’nin kuramını tartışırken göreceğiz. Frege’nin kuramında kavram ve anlam birbirlerinden tamamen ayrılır. Alonzo Church gibi bazı felsefecilerin görüşüne göre ise kavram hep genel olmak durumunda değildir ve her terimin dile getirdiği anlam bir kavramdır, kısaca kavram ve anlam aynı şeydir.

Gönderme

Dil felsefesinin üzerine en çok yoğunlaştığı diğer bir temel kavram da *gönderme* kavramıdır. İngilizce’deki “reference” teriminin karşılığı olarak dilimizde “yönetim” (Arda Denkel), “yöneltim” (Vehbi Hacıkadıroğlu) ve “imleme” (Harun Rızatepe) terimleri kullanılmış olsa da, dil bilimciler tarafından kabul gören ve gündelik dilde de sıklıkla kullanılan “gönderme” terimi hem diğer seçeneklere göre daha kolay anlaşılabilir olması, hem de yeni türetmelere açık bir terim olması nedeniyle bazı dil felsefecileri tarafından yeğlenir. Gönderme kavramını anlamak için bir tümcenin özne konumunda yer alan bir terimi, örneğin bir özel adı, ele alalım. “Sokrates konuşmayı çok severdi” tümcesindeki “Sokrates” adı ile Antik çağın büyük filozofu Sokrates arasında bir ilişki olmalıdır. İşte bu ilişkiye dil felsefesinde “gönderme” deniyor. “Sokrates” adı Sokrates’e gönderme yapıyor. Böyle bir gönderme olmasaydı bu tümce Sokrates *üzerine* bir düşünceyi dile getiremezdi. Adın gönderme yaptığı nesneye de (bu durumda Sokrates) o adın *göndergesi* diyoruz. Eğer iki terim aynı nesneye gönderme yapıyorlar ise bu terimlere “eşgöndermeli” terimler diyeceğiz. Örneğin “en küçük asal sayı” terimi 2 sayısına gönderme yapar. Diğer yandan “en küçük pozitif çift sayı” terimi de 2 sayısına gönderme yapar; dolayısıyla bu iki terim eşgöndermeli terimlerdir. Diğer yandan özne konumunda kullanılan özel ad dışındaki (tek bir nesneye gönderme yapma işlevi bulunan) diğer tekil terimler de benzer şekilde gönderme yapabilirler. Dil dünya ilişkisi konusun-

da geleneksel realist görüşe göre, örneğin “Atatürk’ün annesi onu sevgiyle büyüttü” tümcesinde “Atatürk’ün annesi” terimi Zübeyde Hanım’a gönderme yapar; “Dünyada şu anda hayatta olan en yaşlı kişi büyük ihtimalle Çin’de yaşıyor” tümcesinde, “dünyada şu anda hayatta olan en yaşlı kişi” terimi o kişi her kim ise ona gönderme yapar. Tümcenin özne konumunda kullanılabilen “o”, “bu”, “şu”, “ben”, “sen” gibi zamirler de tekil terimler olarak gönderme yapan dilsel unsurlardır. Diğer yandan tümcenin yüklem konumundaki terimlerin neye ve nasıl gönderme yaptıkları konusunda dil felsefecileri arasında bir uzlaşım yoktur. Örneğin “Çimen yeşildir” tümcesinde kullanılan “yeşildir” yüklemi kimine göre *yeşil* kavramına, kimine göre yeşil nesneler kümesine, kimine göre *yeşillik* niteliğine ve kimine göre de *yeşillik* tümeline gönderme yapar. Diğer bir tartışmalı konu da tümcelerin gönderme yapan dilsel unsurlar olup olmadıkları ve eğer öyleyse neye gönderme yaptıklarıdır. Frege’nin kuramında bir tümce doğruluk değerine gönderme yapar. İki doğruluk değeri olduğunu kabul eden Frege, bunların birer kavram değil nesne olduğunu söyler. “Doğru” ve “Yanlış” yüklem değil addır. Örneğin “Dünya yuvarlaktır” tümcesi Doğru’ya, “Dünya düzdür” tümcesi de Yanlış’a gönderme yapar. Bunu daha ayrıntılı olarak 4. Ünite’de ele alacağız.

İçlem ve Kaplam

Dil felsefesinde özellikle Rudolf Carnap’ın etkisiyle yerleşmiş olan teknik bir ayırım da “içlem” (intension) ile “kaplam” (extension) arasındaki ayırımıdır. Bir yüklem doğru olarak yüklenilebileceği nesneler kümesine o yüklem “kaplam”ı diyoruz. Örneğin “x çift sayıdır” yüklemindeki x değişkeni ile ifade edilen boşluğa farklı sayı adları koyduğumuzda farklı tümceler elde ederiz. “1 çift sayıdır”, “2 çift sayıdır” vs. şeklinde sonsuz sayıda tümce elde edebiliriz. Bu tümcelerin bazıları doğru bazıları yanlış bir düşünce dile getirirler. Bu yüklem tüm çift sayılar için doğru sonucu vereceğinden, kaplamı tüm çift sayılar kümesidir. Benzer bir şekilde “x yeşildir” yüklemine kaplamı da tüm yeşil renkli nesneler kümesidir. “İçlem”in tanımı konusunda felsefeciler arasında bir uzlaşım bulunmaz. Bazıları bir terimin içlemi anlamı ile özdeş tutarlar, diğerleri ise terimin içlemini o terimin kaplamını belirleyen bir tür fonksiyon olarak ele alırlar.

Bağlam

Çogu dilbilimci ve dil felsefecisine göre terimler ancak bir bağlamda anlam ifade ederler. Bağlamın en önemli unsurlarının başında zaman ve mekan gelir. Örneğin “Türkiye’nin Cumhurbaşkanı bir hukukçudur” tümcesinin öznesinin kime gönderme yaptığı zamana göre değişir. Belirli bir zamanda bu tümce doğru bir önerme dile getirirken, farklı bir zamanda yanlış bir önerme dile getirebilir. Kısaca tümcenin doğru ya da yanlış olması bağlama göre değişir. Benzer biçimde “Hava yağmurlu” gibi bir tümce de hem zamana hem de mekana bağlı olarak anlam kazanır. Aynı anda dünyanın farklı yerlerinde bu tümceyi kullandığımızda, birinde doğru diğerinde yanlış bir şey söyleyebiliriz; ya da aynı yerde ama farklı zamanlarda kullandığımızda da durum böyle olabilir. Diğer yandan bazı durumlarda bir tümcenin dile getirdiği anlam o tümcenin kullanıldığı ortamın bazı özelliklerine, tümceyi kullananın ve dinleyicilerin niyetlerine, inançlarına bağlıdır. Özellikle kişi ve eşya zamirlerinin kullanıldığı tümcelerin anlam ve göndermelerinin belirlenmesinde bu bağlamsal unsurlar önem kazanır. Örneğin “O çok iyi bir insandı”, “Şunu versene” gibi tümcelerde yalnızca sözcük anlamlarından yola çıkarak tümce anlamına varamayız. Tümcenin ne anlama geldiğini anlamamız için kullanıldığı bağlamla ilgili

bilgiler gerekir. Diğer yandan özellikle Grice'nin etkisiyle genelde kabul görmüş olan tümcenin anlamı ile o tümceyi kullanan kişinin dile getirdiği anlam arasında yapılan ayırmda da bağlam özgül bir rol oynar. Bu durumda kullanıcının ifade ettiği anlamı belirleyen bağlamsal unsurlar, tümce anlamını belirleyenlerden daha karmaşık olacaktır. Bunları daha ayrıntılı olarak 6. Ünite'de tartışacağız.

Doğruluk Değeri

Birazdan göreceğimiz üzere semantiğin temel konularından biri olan dil-dünya ilişkisini, bir tümce ile o tümcenin doğruluk değeri arasındaki ilişki cinsinden de düşünebiliriz. Klasik görüşe göre dünyaya dair bir düşüncemizi dile getirdiğimiz bir tümce, eğer dünyada bir olguya karşılık geliyorsa doğru, gelmiyorsa yanlıştır. “Önümdeki masa ahşaptır” dediğimde doğru bir şey söylemiş oluyorum. Neden? Çünkü *önümdeki masanın ahşap olması* gerçek bir durum. Bunlara bir çok felsefeci “olgu” der. İşte en yaygın doğruluk kuramına göre bir tümcenin doğru olması için karşılık geldiği bir olgu olmalıdır. Ancak yirminci yüzyıl felsefesinde doğruluk üzerine birçok farklı kuramlar geliştirilmiştir. Bu konu epistemoloji ve metafizik alanlarını daha fazla ilgilendirdiği için ayrıntılarına girmeyeceğiz. Hangi doğruluk kuramını ele alırsak alalım, bizler için önemli olan tümcelere yüklenen doğruluk değerleri. Klasik modern mantıkta yalnızca iki doğruluk değeri vardır: doğru ve yanlış. Kökeni Aristoteles'e kadar uzanan bu görüşe göre bir tümce ya doğru ya da yanlıştır. Ancak çağdaş modern mantıkta üç veya daha fazla değerli mantık dizgeleri de ortaya çıkmıştır.

SENTAKS, SEMANTİK VE PRAGMATİK AYRIMI

Sentaks

Dil felsefesinin temel bir alanı olan sentaks, “Bir tümceyi oluşturan terimlerin mantıksal çözümlemesi nedir?”, “Terimlerin bir araya gelerek bir tümce oluşturmaları ne sağlar?”, “Tüm dillerin yapıları temelde aynı mıdır?” türünde soruları tartışarak dil felsefesi içinde gelişmiş, bir yandan modern mantığın yeşermesini sağlamış diğer yandan da dilbilimin en temel çalışma alanlarından biri haline gelmiştir. Sentaksın felsefede bir alan olarak gelişimi ağırlıklı olarak Frege ve Russell ile başlayıp Wittgenstein ve Carnap ile devam etmiş, daha sonraları özellikle Chomsky ile dilbilimin en temel çalışma alanlarından biri haline gelmiştir. Sentaksın ve modern mantığın kurucusu olarak anılan Frege, basit tümceleri özne ve yüklem olarak iki mantıksal kategoriye ayırır. Özne konumundaki terim bir nesneye gönderme yaparken, nesneye bir nitelik atfetmemizi sağlayan yüklem de bir kavrama gönderme yapar. Öznenin ve yüklemnin tümce içinde sentaktik işlevleri arasında önemli bir fark bulunur: mantıksal öznenin yalnızca tek bir nesneye gönderme yapma işlevi varken, yüklem birbirinden farklı öznelere yüklenebilir. Bu sayede çok az sayıda basit terime sahip bir dilde, çok sayıda, hatta bazı durumlarda sonsuz adet tümce üretmek mümkün hale gelir. Örneğin “Sokrates konuşkandır” tümcesinde, mantıksal özne konumundaki “Sokrates” adı tek bir nesneye gönderme yapar, ancak “____konuşkandır” yüklemine boşluğunu farklı öznelere doldurarak yepyeni tümceler üretebiliriz. Frege, Russell ve daha sonraları Chomsky doğal dillerin tümce yapılarındaki bu özelliği çalışmalarının en temel unsuru haline getirirler.

Özne konumunda yer alan terimler özel adlarla sınırlı değildir, adı olmayan nesnelerden bahsetmemizi sağlayan tekil terimler de bulunur. Bunlar arasında en basit olanları kişi ve nesne zamirleridir: “o”, “bu”, “sen”, “ben” gibi tekil terimler sa-

Dil felsefesini temel soruları itibarıyla üç çalışma alanına ayırabiliriz: dilin yapısı üzerine yoğunlaşan sentaks, terimlerin anlamlarını temel konu olarak alan semantik ve dil kullanımıyla ilgili felsefi soruları araştıran pragmatik.

yesinde, isimleri olmayan, ya da isimlerini bilmediğimiz nesneler hakkında tümceler kurabiliyoruz. Bunun yanı sıra bir nesneye betimleme yoluyla da gönderme yapılabilir. “Aristoteles’in annesi”, “Türkiye’nin ilk kadın bakanı”, “ayın görünmeyen yüzü”, “en küçük asal sayı” gibi betimlemeleri bir tümcede özne konumunda kullanabiliyoruz. Bu tür karmaşık (yani parçalardan oluşan) tekil terimlerin iç yapısını çözümlmek de sentaksın alanına girer.

Semantik

“Anlam nedir?”, “Sözcükler nasıl anlam kazanır?”, “Sözcüklerin bir araya gelerek oluşturdukları tamlama, tümce ve yüklem gibi karmaşık terimler nasıl anlam oluşturur?”, “Bir terimin anlamı ile dünya arasındaki ilişki nedir?” gibi soruların tartışıldığı *semantik* dil felsefesinin en temel alanıdır. Yirminci yüzyılda özellikle Gottlob Frege’nin yolunu açtığı ve felsefe tarihine *dile dönüş* olarak geçen dönemden önce kapsamlı bir anlam kuramına rastlayamayız. Ancak anlam üzerine birçok felsefi görüşün temellerinin Antik Yunan felsefesinde atıldığını görüyoruz. Formların zihinden bağımsız varlıklar olduğunu iddia eden Platon, Frege’nin nesnel (objektif) anlam kuramının zeminini oluşturur. Aristoteles’in Platon’a karşı çıkarak oluşturduğu Tümeller Kuramı ve bunun bir uzantısı olan ve özellikle Ortaçağ felsefesinde ağırlığını hissettiren Nominalizm öğretisi de *anlam* üzerine bazı düşünceleri içinde barındırır. Günümüz felsefesine büyük etki bırakmış olan Frege’nin anlam/gönderme kuramı, varsaydığı metafizik savları açısından temelde birçok eleştiriye maruz kalmış olsa da, *anlam* kavramı üzerine bazı temel savları hem dilbilimde hem de dil felsefesinde yapılan çalışmalarda ağırlığını koruyor. Bir terimin anlamı aracılığıyla, o terimin gönderme yaptığı nesneyi zihnimizde temsil etmemiz, onu düşünmemiz, ve onun hakkında yargılarda bulunmamızın nasıl olanaklı olduğuna dair Frege’nin öne sürdüğü görüş bir çok düşünür tarafından kabul görüyor. Ayrıca bir tümceyi oluşturan terimlerin anlamlarının, o tümcenin anlamını nasıl oluşturduğuna dair Frege’nin geliştirdiği çözümleme yöntemi ve terminoloji, dil üzerine yapılan çalışmalarda merkezi konumunu günümüzde de sürdürüyor.

Başta da söylediğimiz üzere “Anlam nedir?” sorusu semantiğin temel sorularından biridir. Bu soruya verilen değişik yanıtlar farklı anlam kuramlarının doğmasına yol açmıştır. Bu kuramları 3. Ünite de ele alacağız.

Semantiğin diğer bir temel konusu bir tümcenin anlamı ile o tümceyi oluşturan terimlerin anlamları arasındaki ilişkidir. Örneğin “Sokrates akıllıdır” tümcesinin Türkçedeki anlamı, “Sokrates” adı ile “akıllıdır” yüklemine anlamlarının bileşkesinden oluşur. Çoğu dil felsefecisine göre tümce, bir dilin sentaktik yapısı içinde yer alan karakterlerden (harf, sembol vs.) oluşan terimlerin belirli sentaktik kurallara göre bir araya gelmesiyle oluşur. Dolayısıyla tümce sentaktik bir varlık iken, o tümcenin anlamı semantik bir varlıktır. Bundan dolayı çağdaş dil felsefecilerinin birçoğu tümceyi, o tümcenin anlamından ayırır. Bu ayrımı daha iyi kavrayabilmek için bir dilde dile getirilen bir tümceyi o tümcenin bir başka dildeki çevirisiyle karşılaştırabiliriz. Örneğin Türkçedeki “Sokrates akıllıdır” tümcesini İngilizceye çevirdiğimizde elde edeceğimiz “Socrates is wise” tümcesi farklı bir tümcedir. Biri iki sözcükten oluşurken, diğeri üç sözcükten oluşur; birinin yüklem terimi “a” harfiyle başlarken, diğerininki “w” harfiyle başlar. Tümceler farklı olsa da, iki tümcenin anlamları (çevirinin doğru olduğunu varsayarsak) aynıdır. Tümce ile o tümcenin anlamı arasında bir ayırım yapmasaydık, farklı dilleri konuşan insanların düşüncelerinin aynı olabilmesini açıklamak olanaklı olmazdı. Örneğin, Türkçe dışında bir dil bilmeyen bir insan dünyanın yuvarlak olduğu yönündeki düşün-

cesini “dünya yuvarlaktır” tümcesiyle dile getirebilirken, Çince dışında bir dil bilmeyen bir Çinli aynı düşüncüyü farklı bir Çince tümceyle dile getirir. Eğer bu iki insanın aynı düşüncede olduğunu varsayarsak, iki tümcenin aynı anlama geldiğini söylemek gerekir. Bu ve benzer nedenlerden dolayı çoğu dil felsefecisi tümce ile “önerme” arasındaki ayrımı kabul eder: daha önce de belirttiğimiz gibi dil felsefesi içinde teknik bir terim olarak kullanılan “önerme” terimini bir tümcenin bir dil içinde ifade ettiği anlam olarak tanımlayabiliriz. Bu görüşe göre düşünmenin temelini tümceler değil önermeler oluşturur. Dünyanın yuvarlak olduğunu düşünmek, salt bir tümceyi zihinde canlandırmak değildir. Kişi anlamını bilmediği bir tümceyi de zihninde canlandırabilir, ancak bu durumda düşünce (ya da inanç, bilgi vs.) oluşmaz. Bu düşüncede olmak için o tümcenin dile getirdiği önermenin kavranması gerekir.

Semantiğin en temel konularından biri de dil dünya ilişkisidir. Bu ilişkiyi genelde dil felsefecileri *gönderme* kavramı ile dile getirirler. Gerçekçi (realist) anlayışa göre özel ad, zamir, ad tamlaması gibi tümcenin özne konumunda yer alan bir tekil terim tek bir nesneye gönderme yapar. Burada sözü geçen *nesne* kavramının kaplamının ne olduğu konusu ontolojik kuramlara göre değişir. Örneğin her şeyin fiziksel olduğunu savunan bir fizikalist, nesneyi fiziksel bir varlık olarak ele alırken, sayı gibi soyut nesnelerin varlığını kabul edenler nesneler kümesini fiziksel alanın ötesine taşırlar. Diğer yandan yüklemelerin göndergelerinin ne olduğu konusu da başlangıcı en azından antik felsefeye kadar uzanan tümeller problemine kadar geri gider. Yüklemelerin göndergeleri konusunda ontolojik görüşlerine göre felsefeciler tümel, nitelik, özellik, kavram, davranışsal eğilim vs gibi birbirinden farklı birçok varlık türü önermişlerdir. Dahası bu önerilen varlıkların ne tip şeyler olduğu konusunda da bir uzlaşma bulunmaz. Örneğin yüklemelerin göndergelerinin kavramlar olduğunu söyleyen iki felsefeci, kavramların ne olduğu konusunda anlaşamayabilirler; bazı nominalistler kavramları zihinsel ve öznel varlıklar olarak görürken, Frege gibi bazı realistler ise kavramları zihinden bağımsız soyut varlıklar olarak tanımlarlar. Diğer yandan “semantik holizm” adlı öğretinin bazı yorumlarına göre terimlerin göndergeleri ancak bir dilsel çerçeve ya da bir bağlam içinde ortaya çıkar. Bunları 3. Ünite’de daha ayrıntılı ele alacağız.

Çok tartışmalı bir başka soru da tümce ile dünya arasındaki bağıntının ne olduğu sorusudur. Bu soruyu ilk defa felsefi açıdan ele alıp ayrıntılı biçimde tartışan Frege olmuştur. Frege’ye göre bir tümcenin göndergesi iki nesneden biri olmalıdır: Doğru ve Yanlış. Ancak Frege’nin doğruluk değerlerini birer nesne olarak ele alan bu görüşü günümüzde pek kabul görmüyor. Özellikle Mantıksal Atomculuk döneminde Russell’ın savunduğu bir görüşe göre tümcelerin dünyada karşılık geldiği şeyler “olgu”lardır. Ancak Russell bu ilişkiyi dile getirirken *gönderme* kavramını kullanmaz. Bu görüşten yola çıkarak doğru bir tümcenin dünyada bir olguya gönderme yaptığını söyleyebiliriz. Ancak bu durumda yanlış bir tümcenin göndergesinin ne olduğu sorusunu yanıtlamak zor görünür. Bundan dolayı bazı felsefeciler tümcelerin olgulara değil, “olanaklı durumlara” gönderme yaptığını savunurlar. Örneğin “Sokrates bir filozoftu” tümcesi geçmiş bir olguya gönderme yaparken, “Sokrates bir atletti” tümcesi olanaklı (ancak gerçekleşmemiş) bir duruma gönderme yapar. Wittgenstein’in *Tractatus*’ta savunur gibi görüldüğü bu yaklaşım da sorunsuz değildir. Bu durumda olanaklı olmayan bir durumu dile getiren (yani zorunlu olarak yanlış olan) bir tümcenin göndergesinin ne olacağını açıklayamayız. Diğer yandan bazı felsefeciler de tümcelerin anlamları dışında ayrıca birer göndergeleri olduğunu reddederek bu sorunlardan kaçmayı yeğlerler.

Pragmatik

Tümcelerın yapısını araştıran sentaks ile tümcelerin anlamlarını araştıran semantik dışında, dil felsefesinin diğeri bir önemli alanı olan pragmatik, tümcelerin kullanımıyla ilgili felsefi sorulara yoğunlaşır. “Bir tümceyi kullanarak düşünce dile getirmenin koşulları nelerdir?”, “Tümcenin anlamı ile, o tümceyi kullanarak dile getirmek istediğimizi düşünce ve o tümceyi duyan dinleyicinin kavradığı düşünce arasındaki ilişki nedir?” türünde dil kullanımı, dili kullananın içinde bulunduğuy bağlam, kullanıcının niyetleri gibi konuların tartışıldığı bir alan olan *pragmatik* hem dil felsefesi içinde hem de dilbilimde özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında yeşermiş bir alandır. Bir tümcenin (bir dil içinde) ifade ettiğiy anlam ile, o tümceyi kullanan kişinin dile getirmek istediğiy anlam arasında Grice’in yaptığı ayırımı pragmatiğiy en temel konularından biridir. Örneğiy bakkala girip “Ekmek var mı?” diye sorduğumuzda amacımız bakkalda ekmek olup olmadığı konusunda merakımızı gidermek değıl, ekmek satın almak istediğimizi dile getirmektir. Bu isteğiy tümcenin anlamından değıl, o bağlamda kurulan iletişime dair bazı pragmatik kurallardan ortaya çıkar.

Daha önce de söylediğimizi gibi *gönderme* kavramı özde semantik bir kavramdır, yani bir terim ile bir şey (nesne, kavram, nitelik vs.) arasındaki ilişkiye işareter eder. Diğeri yandan, kişinin bir terimi kullanarak bir şeye gönderme yapması durumunu ifade eden pragmatik bir *gönderme* kavramı da hem felsefede hem de gündelik dilde sıklıkla kullanılır. Semantik *gönderme* kavramı bir terim ile bir şey arasında soyut bir ilişkiyken, pragmatik *gönderme* kavramı bir kişinin bir terimi kullanarak gerçekleştirdiğiy bir iş, daha doğrusu (Austin’in deyimiyle) bir dil edimidir. Örneğiy, “Sokrates çok konuşurdu” tümcesini dile getirdiğimde, “Sokrates” adını kullanarak Sokrates’e gönderme yapıyorum. Bu durumda ismin semantik göndergesi ile benim bu adı kullanırken gönderme yaptığım şey aynıdır. Ancak bazı durumlarda semantik gönderge ile pragmatik gönderge birbirlerinden farklı olabilir. Pragmatik dil felsefesini daha ayrıntılı bir biçimde 6. Ünite de tartışacağız.

DİL FELSEFESİNİN KLASİK PROBLEMLERİNDEN ÖRNEKLER

Dil felsefesinin klasik makalesi olarak kabul edilen “Anlam ve Gönderme Üzerine” adlı çalışmasının en başında Frege özdeşlik (ya da eşitlik) üzerine bir problem tanımlar. “ $a=a$ ” biçimindeki bir tümce öğretici değıldir, ancak “ $a=b$ ” türündeki bir tümce içinde önemli bir bilgiyi barındırabilir. Eğer özdeşlik nesneler arası bir bağntı kuruyorsa iki tümce biçimi arasındaki bu farklı nasıl açıklarız? Frege’nin kendi örneğiyne bakalım: Babilliler günbatımından hemen sonra ilk parıldayan gök cismine “Hesperus” adını vermişler. (Türkçe’de de benzer biçimde buna “Akşam Yıldızı” denmiş). Diğeri yandan gündeğumundan hemen önce en son parıldayan gök cismine de “Phosphorus” demişler. (Türkçe’de de benzer biçimde buna “Sabah Yıldızı” ya da “Seher Yıldızı” denmiş.) Ortada birbirinden farklı iki ayrı gök cismi olduğunu düşünmüşler. Çok sonraları aslında bu iki gök cisminin aynı değığiy keşfedilmiş. Günümüzde bu gök cismine “Venüs” diyoruz. Kısaca Babilliler şu tümcenin doğuluğuyunu bilmiyorlardı: “Hesperus Phosphorus’tur”. Burada kastedilen aslında şudur: “Hesperus Phosphorus ile aynıdır”, ya da “Hesperus Phosphorus ile özdeşdir”. Bu bir tür özdeşlik kuran türde bir tümcedir Frege’ye göre. Aynı matematikte değığiy gibi “ $5+7=12$ ” türünde bir eşitlik ifade eder. Peki bu özdeşlik neyle ne arasında bir ilişkidir? Bir özdeşlik ilişkisinin doğru olabilmesi için ortada iki

değil tek bir nesne olması gerekir. O halde özdeşlik bir nesnenin kendisiyle girdiği türden bir ilişki midir? Öyleyse “Hesperus Phosphorus ile özdeşdir” tümcesinin öğretici olmasını nasıl açıklarız? Bu tümcenin “Hesperus Hesperus ile özdeşdir” tümcesinden farkı ne olur? Frege’nin tanımladığı bu problem hala felsefeciler tarafından tartışılmaya devam ediyor. Frege’nin bu probleme getirdiği çözümü 4. Ünite’de kapsamlı bir şekilde ele alacağız.

Russell, dil felsefesinin klasik makalelerinden biri haline gelmiş olan “On Denoting” adlı çalışmasında bir dil kuramını sınamak için üç temel semantik problemden söz eder. Bunlardan ilki, felsefe tarihinde farklı biçimlerde ve genellikle ontolojik bir sorun olarak ortaya çıkmış olan “gönderimsiz terimler” ile ilgilidir. Russell’ın meşhur örneğinde “Fransa’nın şimdiki kralı keldir” tümcesinin özne konumundaki “Fransa’nın şimdiki kralı” teriminin bu dünyada bir karşılığı (yani gönderme yaptığı bir nesne, ya da kısaca göndergesi) yoktur. Fransa bir krallık olmadığı için ve bir kralı da bulunmadığı için bu terim gönderme yapmaz. Bu durumda tümcenin doğru bir sav öne sürdüğünü söyleyemeyiz. Her anlamlı savın ya doğru ya da yanlış olduğunu varsayarsak, bu tümcenin doğru olmadığına göre yanlış olduğu sonucuna varmamız gerekir. Ancak o durumda da mantığın bir başka kuralı olarak kabul gören “eğer bir tümce yanlış ise, o tümcenin mantıksal değili doğrudur” savını kabul edersek “Fransa’nın şimdiki kralı kel değildir” tümcesinin doğru olması gerekir, ki bu da kabul edilebilir gibi görünmez. Russell’ın bu soruna kapsamlı bir çözümü vardır. Russell, bu tür gönderimsiz terimlerin bulunduğu tümcelerin çözülmesinde Frege ile özde ayrılır. Frege’ye göre bir tümcenin öznesi gönderimsiz ise o tümce ne doğru olabilir ne de yanlış; ancak söz konusu tümce yine de anlamlı olabilir. Russell’a göre ise her anlamlı tümce ya doğru ya da yanlış olması gerektiğinden, bu tür tümceleri geliştirdiği “Betimlemeler Kuramı” ile farklı bir şekilde çözümler. Bu probleme Frege’nin getirdiği çözümü 4. Ünite’de, Russell’ın getirdiği çözümü ise 5. Ünite’de daha ayrıntılı bir şekilde tartışacağız.

Çocukken birçoğumuz gerçekte olmayan şeylerin varlığına inanmışızdır. Kendi çocukluğunuzdan böyle bir durumu düşünüp kullanmış olduğunuz öznesinin göndergesi olmayan bir tümceye örnek verebilir misiniz?

Antik dönemden başlayarak felsefe tarihinde çok tartışılmış bir problem de varlık savlarıyla ilgilidir.

Örneğin “Tanrı yoktur” tümcesinde, özne konumundaki “Tanrı” adı eğer Tanrı’ya gönderme yapıyorsa, peşinen Tanrı’nın varlığını kabul etmiş gibi görünürüz; daha sonra onun yok olduğunu söylediğimizde de çelişkiye düşeriz. Diğer yandan, eğer “Tanrı” adının hiçbir şeye gönderme yapmadığını varsayarsak da savımızın mantıksal bir öznesi olmadığı sonucuna varabiliriz. Bir şeyin var olmadığını çelişkiye düşmeden nasıl söyleriz o halde? Bu sorun öncelikle ontolojinin temel bir problemi olarak ortaya çıkmış ve sorunun çözümüne yönelik ilginç varlık kuramlarının gelişmesine neden olmuştur. Bunlar arasında çok etkili olan Meinong’un kuramına göre her düşüncenin bir nesnesi olması gerektiğinden, yokluğunu savladığımız nesnelerin de birer “düşünce nesnesi” olduğu sonucu çıkar. Bu durumda zaman-mekan içinde yer almayan ve varlığı olmayan nesneler bulunur. Meinong ontolojisini reddeden Russell varlık felsefesinin bu temel problemine dil felsefesi içinde bir çözüm getirir. Russell’a göre varlık tümceleri görünüşte basit özne/yüklem formunda görünmelerine karşın, derin sentaksları çok farklıdır. Bunun nedeni “varlık” yüklemine normal bir yüklem olmamasından kaynaklanır.

Bir şeyin var olmadığını söylediğimizde, görünüşte önce o var olmadığını savladığımız şeye gönderme yapıp, sonra da o şeyin var olmadığını söyleriz, ki bu da savı çelişkili kılmış gibi görünür.

Frege'nin de Russell'dan bağımsız olarak savunduğu bu görüşe göre “varlık” yüklemi nesnelere değil kavramlara yüklenen ikinci-dereceden bir yüklemidir. İşte bu sav modern mantığın kurulmasında çok önemli bir yer tutan “niceleyici” kavramının doğmasına sağlamıştır. “X vardır” formunda bir tümcede, “X” bir nesneye değil bir kavrama gönderme yapar ve “vardır” yüklemi de o kavramın altına düşen en az bir nesne bulunduğunu söyler. Frege ve Russell bu görüşlerinden yola çıkarak bir yandan modern niceleyici mantığın kurulmasına yol açmışlar, diğer yandan sayı gibi matematiksel nesnelerin aslında mantıksal nesnelere indirgenebileceği sonucuna varmışlardır. “Mantıksalcılık” olarak tarihe geçmiş bu kurama göre tüm matematiksel önermeler mantıksal önermeler türüne indirgenebilir. Ancak daha sonra Russell'ın ortaya çıkardığı bir paradoks (Russell'ın Paradoksu) Mantıksalcılık projesinin çökmesine neden olmuştur. Tüm bunları 4. ve 5. Ünitelerde daha ayrıntılı olarak tartışacağız.

DİL FELSEFESİNİN DİĞER FELSEFE ALANLARIYLA İLİŞKİSİ

Dil felsefesi diğer felsefe alanlarının bazıları ile doğrudan bir ilişki içindedir. Bunlar arasında en önemlileri mantık, zihin felsefesi, epistemoloji ve ontoloji (ya da daha geniş anlamda metafizik) alanlarıdır. Ancak bu alanlarla dil felsefesinin arasındaki bağı tartışmaya geçmeden önce, dil felsefesinin neredeyse felsefenin tüm alanları için fayda sağlayan bir özelliğini vurgulamak gerekiyor. Antik felsefe döneminden beri filozofların üzerine çalıştıkları felsefe soruları arasında bir soru biçimi ön plana çıkıyor. Bu soru biçimini yarı formel bir şekilde şöyle dile getirebiliriz: X nedir? Burada “X” yerine felsefi bir kavram koyduğumuzda çok temel bir felsefe sorusu ortaya çıkar. Özellikle Plato diyaloglarında bunun birçok örneğini görürüz. Adalet nedir? Bilgi nedir? Varlık nedir? Güzellik nedir? Doğru nedir? Bu tür sorular felsefi tartışmalarda o denli merkezi bir konum almışlardır ki, felsefenin alt alanları bazen bu sorularla tanımlanır. Örneğin epistemolojinin en temel sorusu “bilgi nedir?”, ontolojinin en temel sorusu “varlık nedir?”, ahlak felsefesinin en temel sorusu “(ahlaki) doğru nedir?”, estetiğin en temel sorusu “güzellik nedir?” olarak düşünülebilir. Felsefe tarihi bize bu tür soruları yanıtlamanın ne denli zor olduğunu göstermeye yeter. Platon'un Theatetus adlı diyalogunda Sokrates “bilgi nedir?” diye sorar ve Theatetus'un bu soruya verdiği her yanıtı çürütür. Bir kitap uzunluğundaki bu diyalogda Platon sorunun yanıtını bizlere vermez. Bu soruyu temel alan ve Platon'dan sonra iki bin yıldan fazla üzerine en fazla çalışılmış alan olan epistemolojide bu soruya hala yanıt aranıyor. Tabii bu soruya yanıt arayışına çıkmak için öncelikle o sorunun ne sorduğunu anlamak gerekir. İşte dil felsefesi bu aşamada gündeme geliyor. Felsefi bir sorunun gerçek bir soru olması için içinde bir bilinmeyi barındırması gerekir. Peki “bilgi nedir?” diye sorduğumuzda bu bilinmeyen nedir? “Bilgi” sözcüğünün anlamı mı? Eğer öyle olsaydı soruyu anlamamız da olanaklı olmazdı. O halde *bilgi* kavramı mı? Eğer bir sözcüğün anlamını o sözcüğün ifade ettiği kavram olarak ele alırsak yine aynı sorun ortaya çıkar. Yani bu soruyu anlayabilmemiz için öncelikle *bilgi* kavramını kavramamız gerekir. Bundan dolayı günümüz epistemologlarının bir çoğu bu soruyu farklı yorumluyorlar. Genel görüşe göre “bilgi nedir?” sorusu bir kişinin bir şeyi bilmesi için gerekli ve yeterli koşulları sorar. Ancak bu yoruma karşı çıkanlar da vardır. Bazılarını göre bu soru bilginin özünü, ya da bilgiyi bilgi yapan özsel nitelikleri soran bir sorudur. Wittgenstein'in ikinci döneminde geliştirdiği bir görüşe göre ise “bilgi nedir?” sorusu felsefi bir soru olarak aslında anlamsızdır. Bunun nedeni Wittgenstein'in “aile

benzerliği” adıyla anılan görüşüne dayanır. “Oyun nedir?” sorusuna yanıt aradığımızı varsayalım. Eğer bu soruyu yanıtlamak için bir şeyi oyun yapan özsel değişmez nitelikleri ararsak, ya da tüm oyunlar için ortak olan bir özellik ararsak böyle bir şey bulamayız. Wittgenstein’a göre tüm oyunları oyun yapan böyle bir ortaklık yoktur, bunların hepsine “oyun” dememizin nedeni tüm oyunlar arasında bir “aile benzerliği” olmasıdır. Günümüz felsefecileri arasında Wittgenstein’ın izinde giden bazı felsefeciler buradan yola çıkarak “bilgi nedir?” adalet nedir?” türündeki soruların klasik felsefede soruluş biçimiyle aslında anlamsız olduğunu savunurlar. Bu görüşlerin ayrıntılarına girmeyeceğiz. Burada vurgulanması gereken felsefesinin en temel soruları gibi görünen bu tür soruların anlamlı olup olmadıkları, ve eğer anlamlı iseler bu soruların ne sordukları konuları dil felsefesinin konularıdır. Farklı dil kuramlarında tüm bunlara dair farklı sonuçlar çıkar. Kısaca felsefenin temel sorularının ne sorduklarını anlamak için öncelikle dil felsefesi yapmak gerekir.

Diyelim ki Ayşe ile Ediz “aşk nedir?” sorusuna farklı yanıtlar veriyorlar. Bu durumda Ayşe ile Ediz’in farklı aşk kavramları olduğu sonucunu çıkarabilir miyiz?

SIRA SİZDE

Şimdi dil felsefesinin diğer alanlarla olan ilişkisine bakalım. Mantık bir alan olarak son yüz yıldır büyük bir gelişme kat ederek kendini bir ölçüde felsefeden koparıp formel bir bilim dalı haline gelmiştir. Mantık ile dil felsefesi arasındaki ilişki öncelikle sentaks alanında kendini gösteriyor. Ancak burada sentaksı dilbilimde yapıldığı şekliyle değil, dil felsefesinin bir alt kolu olarak düşünmek gerekir. Dil felsefinde sentaks çalışmaları Türkçe ya da Çince gibi özgül dillerin değil tüm dillerin yapısını araştırır. Frege ve Russell’ın günümüz Sembolik Yüklemler Mantığı’na kurarken bu görüşten yola çıkmışlardı. Kısaca Frege/Russell görüşüne göre mantık alanı aslında dilin sentaksını araştıran bir alandır. Bir örnek ile bunu açıklamaya çalışalım. Diyelim ki “Tüm hayvanlar ölümlüdür” tümcesinin sentaksını araştırıyoruz. Frege/Russell mantık dizgesi bize bir yanıt sunuyor. İlk çözümlemede bu tümce “Eğer bir şey hayvansa, o şey ölümlüdür” şekline dönüşür, daha sonra tümcenin sentaktik formuna varırız: “Her x için, eğer x F ise, x G dir”, ya da tamamen sembolik dilde “ $\forall x (Fx \rightarrow Gx)$ ”. Kısaca tümcelerin mantıksal formunu araştıran mantık alanı dil felsefesinin bir alt kolu olan sentaks ile bu şekilde bir organik ilişki içerisindedirler.

Çağdaş zihin felsefesinin üzerine çalıştığı birçok konu ve problem dil felsefesinde geliştirilmiş olan kavramlarla dile getiriliyor. Örneğin zihin felsefecilerinin birçoğuna göre inanmak ve öğrenmek gibi zihinsel süreçlerin içeriği her durumda “önermeseldir”. Daha önce de belirttiğimiz üzere *önerme* kavramı dil felsefesinde geliştirilmiş bir kavramdır. Bu görüşe göre eğer, Ayşe bugün yağmur yağacağına inanıyorsa, inancını dile getirebileceğimiz “bugün yağmur yağacak” tümcesinin anlamı olan önerme Ayşe’nin inancının içeriğini oluşturur. Dolayısıyla dil felsefesinin bir konusu olan önermelerin çözümlemesi zihinsel süreçleri anlamak için gerekli hale gelir. Diğer yandan bazı felsefeciler her zihinsel sürecin önermesel ya da kavramsal olmadığını da savunur. Ancak bu görüşü savunurken bile dil felsefesinin kuram ve kavramlarını kullanırlar. Zihin felsefesinin en temel kavramlarından biri de *zihinsel temsil* kavramıdır. Örneğin Ali Ayşe’yi seviyorsa, bir şekilde Ayşe’yi kafasında canlandırabiliyor olması gerekir. İşte bu “canlandırma”ya zihin felsefecileri “temsil etme” diyorlar. Ayşe ortalarda yokken de Ali Ayşe’yi düşünebilir, onu kafasında canlandırabilir ve onu bu şekilde sevmeye devam edebilir. Bir insanı ya da daha genel anlamda bir nesneyi zihnimizde nasıl oluyor da temsil edebiliyoruz? İş-

Dil felsefesinin çok yakın olduğu bir diğer alan da zihin felsefesidir. Adından da anlaşılacağı üzere zihin üzerine felsefi sorunların tartışıldığı bir alan olan zihin felsefesi, bilinç, düşünme, algılama gibi zihinsel durumları ya da süreçleri araştırır.

te bu probleme yönelik olarak ortaya atılan tüm kuramlar dil felsefesinden bir şekilde destek alırlar. Bir şeyi zihnimizde temsil etmekle, o nesneye gönderme yapmak arasında bir ilişki olduğundan, zihin felsefesinin en temel kavramlarından biri olan *temsil etmek* ile dil felsefesinin en temel kavramlarından bir olan *gönderme* kavramı arasında bir ilişki ortaya çıkar. Bunun çok açık bir örneğini 5. Ünite de Russell'ın kuramını tartışırken göreceğiz.

Bilgi üzerine felsefi problemlerin tartışıldığı epistemoloji alanı da özellikle çağdaş felsefe döneminde dil felsefesinden destek alır. Bunun bir nedeni epistemoloji alanında çalışan birçok felsefecinin bilmenin “önermesel” olduğu görüşünü benimsemesidir. Bu görüşe göre bilme yüklemi, bir “özne” ile bir “nesne” arasında bir ilişki kurar. Buradaki “özne” daha önce sözünü ettiğimiz bir tümcenin paçası olan bir terim değil, “bilen varlık” anlamında kullanılıyor. “Nesne” ise bilinen şeye gönderme yapıyor. Yani bilme yüklemi, bir bilen (özne) ile bir bilinen (nesne) arasında bir ilişki olur bu görüşe göre. İşte bu felsefecilerin çoğu bu bilinen şeyin de bir önerme olduğunu savunur. Yani “Ayşe bugün yağmurun yağacağını biliyor” dediğimizde, Ayşe ile bir önerme arasında bir ilişkiyi dile getirmiş oluruz. Burada Ayşe özne, *bugün yağmur yağacak* önermesi de nesne konumundadır. Epistemolojinin üzerine çalıştığı diğer bir temel kavram da *doğru* kavramıdır. Bunun en önemli nedeni bir öznenin bir önermeyi bilebilmesi için o önermenin doğru olması gerektiğine dair yaygın görüştür. Bu da dil felsefesi ile epistemolojiyi birleştiren çok önemli bir başka etken olarak karşımıza çıkıyor. Diğer yandan daha sonra göreceğimiz üzere dil felsefesinde baskın olmuş olan Frege ve özellikle Russell'ın kuramları epistemolojik birçok unsuru içinde barındırır.

Varlık üzerine felsefi soruların tartışıldığı ontoloji alanı dil felsefesi ile o denli çok ortaklık taşır ki, iki alanı en azından çağdaş felsefede tamamen ayırmak olanaklı görünmüyor. Ontolojinin en merkezi konumunda olan varlık kavramının çözümlenmesi işi öncelikle dil felsefesinin bir konusudur. Örneğin daha önce kısaca tartıştığımız varlık yargılarına dair dil felsefesinde ortaya çıkmış olan birçok kuram günümüz ontologları tarafından kullanılmaya devam ediyor. “Bir şeyin var olduğunu ya da var olmadığını söylediğimizde ne söylemiş oluyoruz?” sorusuna Frege ve Russell'ın verdiği yanıtları daha sonra ayrıntıları ile ele aldığımızda dil felsefesi ile ontolojinin nasıl organik bir ilişki içinde oldukları daha iyi anlaşılacaktır. Diğer yandan 2. Ünite de tartışacağımız Anlam Kuramlarının doğrudan anlamın ontolojik statüsüne ilişkin olacak.

Özet

Dil felsefesinin konusunu, alt alanlarını ve temel kavramlarını açıklamak ve tartışmak.

Dil felsefesi dil-düşünce-dünya ilişkisine dair felsefi soruların tartışıldığı bir alandır. Türkçe ya da Çince gibi belirli bir dil üzerine değil, tüm diller üzerine en genel felsefi soruların tartışıldığı bir alandır dil felsefesi. Üç alt alandan oluşur: semantik, sentaks ve pragmatik. Dil felsefesinin en temel alt alanı olan semantik, sözcüklerin nasıl anlam kazandığı, nasıl bir araya gelerek doğru ya da yanlış savlar dile getiren tümceler oluşturduğunu araştırır. Sentaks dilin en temel mantıksal yapısını araştıran bir alt alandır. Özne ve yüklem nasıl bir araya gelerek tümce oluşturdukları, niceleyiciler ve mantıksal bağlaçlar sayesinde nasıl farklı tümce biçimleri elde edilebileceğini araştırır. Pragmatik ise dil kullanımıyla ilgili felsefi soruları tartışır. Dil ile nasıl iletişim kurduğumuzu ve özellikle dil kullanımı sayesinde enformasyon iletmenin dışında ne tür edimleri gerçekleştirebildiğimizi inceler. Semantik alanının en temel kavramları anlam, gönderme ve doğruluk dur. Sentaks ise özne/yüklem, işlem/kaplam, ayrımlarını ve niceleyici ve mantıksal bağlaç kavramlarını temel alır. Pragmatik alanı dil yoluyla kurulan iletişime dair tüm kavramları temel alır. Tümceyi ya da sözcükler değil, konuşmacı odaklıdır. Konuşmacının bir bağlamda sözcükleri kullanarak neyi iletmek istediğini, dinleyiciler üzerinde nasıl bir etki yaratmak istediğini araştırır.

Dil felsefesinin klasik problemlerini açıklamak ve tartışmak.

Dil felsefesinin kurucuları olarak kabul edilen Frege ve Russell bazı temel dil problemlerini çalışmalarında öne çıkarmışlardır. Özdeşlik yargıları nasıl öğretici olurlar? Dil felsefesinin klasiği olarak görülen Anlam ve Gönderme adlı çalışmasına Frege bu soruyla başlar. “Akşam Yıldızı Sabah Yıldızıdır” ya da “ $5+7=12$ ” türünde özdeşlik belirten bir tümce sayesinde bir şey öğreniriz. Ancak özdeşlik iminin iki tarafında yer alan terimlerin aynı şeye gönderme yapmaları gerekir ki bu tümceler doğru olsun. O halde ortada iki

değil bir nesne bulunur. Yani özdeşlik iki değil tek bir nesnenin kendisiyle girdiği türde çok özel bir ilişkidir o halde. Peki nasıl öğretici olurlar bu durumda? İşte Frege’nin bu soruyu yanıtlama çabası sonucu anlam ile gönderme arasındaki ayırım ortaya çıkar. “Akşam Yıldızı” ve “Sabah Yıldızı” farklı anlamlar taşırlar ancak göndermeleri aynıdır. Özellikle Russell’ın ön plana çıkardığı diğer bir temel problem ise şudur: Bir şeyin olmadığını çelişkiye düşmeden nasıl söylemek olanaklıdır? “Ejderha yoktur” dediğimizde doğru bir şey söylüyorsak bu tümcenin öznesi nedir? Hem Frege hem de Russell’ın çok önem verdikleri diğer bir problemi şu şekilde dile getirebiliriz: Bir tümce içinde bir terimin yerine onunla eşgönderimli bir başka terimi koyduğumuzda nasıl olur da tümcenin doğruluk değeri değişir? “Ayşe İnce Memed’in yazarının Yaşar Kemal olduğunu bilmiyor” tümcesini ele alalım. Bu tümcenin parçası olan “İnce Memed’in yazarı” terimi Yaşar Kemal’e gönderme yapar. O halde bu terimi onunla eşgönderimli olan “Yaşar Kemal” adıyla değiştirelim. Elde edeceğimiz tümce “Ayşe Yaşar Kemal’in Yaşar Kemal olduğunu bilmiyor” olur, ki bu bariz olarak yanlıştır. İlk tümce doğuyken bu tümce nasıl yanlış çıkabilir? Bu soruya Frege ve Russell çok farklı yanıtlar verirler. Dil felsefesinin hala üzerine tartışmaların sürdüğü bir diğer problem ise şudur: Gönderimsiz bir terimin olduğu bir tümce ile nasıl olur da bir düşünce dile getiririz. Diyelim ki Türkiye’nin idari sistemini bilmeyen biraz cahil bir yabancı şöyle diyor: “Türkiye’nin kraliçesi güzel bir kadındır”. Tümcenin bir anlam dile getirdiği açıktır, ancak doğru olamaz çünkü mantıksal bir öznesi yoktur. O halde bu tümce yanlış bir sav dile getiriyor dersen, mantıksal değil doğru olmalı: “Türkiye’nin kraliçesi güzel bir kadın değildir”. Ama bu da doğru bir şey söylüyor gibi görünmez. O halde bu tür gönderimsiz terimler içeren tümceler mantık kurallarına aykırı bir durum yaratıyor gibi görünür. Bu probleme de Frege ve Russell başka yanıtlar getirirler.

Dil felsefesinin felsefenin diğer alanlarıyla ilişkisini ana hatlarıyla açıklamak.

Dil felsefesinin değerini ve bu alanda yapılan çalışmaların yararlarını anlamak için onun diğer felsefe alanlarıyla olan ilişkisine de bakmak gerekir. Felsefenin neredeyse tüm alanlarında hep karşımıza çıkan bir soru biçimi vardır: X nedir? Örneğin “bilgi nedir?” epistemolojinin, “varlık nedir?” ontolojinin, “doğru nedir?” ahlak felsefesinin, “güzel nedir?” estetiğin en temel soruları olarak düşünülebilir. Bu sorulara bir yanıt arayışına çıkmadan önce soruların ne sorduğunun anlaşılması gerekiyor. İşte dil felsefesi çalışmaları özellikle kavramlar üzerine ürettiği kuramlar aracılığıyla bu sorulara ışık tutar. Onlara yanıt bulmaz ancak soruları çözümler, onları daha açık ve anlaşılır hale getirir. Diğer yandan dil felsefesi bazı felsefi alanlar ile çok yakın ilişki içerisindedir. Bunlar arasında özellikle mantık, zihin felsefesi, ontoloji ve epistemoloji ön plana çıkıyor. Bir bilim haline gelmiş gibi görünen Yüklemler Mantığı dil felsefesinin bir alt kolu olan sentaks ile büyük ölçüde örtüşür. Çoğu felsefeye göre bir tümcenin derin sentaksı o tümcenin mantıksal biçiminden başka bir şey değildir. Diğer yandan bilinç ve düşünme gibi zihinsel süreçler üzerine çalışan zihin felsefesi yine büyük ölçüde dil felsefesi ile örtüşür. Günümüz epistemolojisi ise dil felsefesinde geliştirilmiş olan önerme kavramından yararlanarak bilginin nesnesinin bir önerme olduğu görüşünü temel alır. Diğer yandan semantik felsefesinin temel kavramı olan doğruluk üzerine çalışan bir alandır epistemoloji. Ontolojinin temel kavramı olan var olma yüklemi üzerine en ayrıntılı çalışmaların yapıldığı alan da yine dil felsefesidir. Bütün bunlardan dolayı günümüz felsefesinde özellikle mantık, zihin felsefesi, ontoloji ve epistemoloji alanlarında etkili olmak için iyi bir dil felsefesi temeline sahip olmak gerekir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi dil felsefesinin temel kavramlarından biri **değildir**?

- a. Anlam
- b. Doğruluk
- c. İyi
- d. Gönderim
- e. Yüklem

2. Aşağıdakilerden hangisi dil felsefesinin bir alt alanıdır?

- a. Paradoks
- b. Analitik
- c. Semantik
- d. Sentetik
- e. A Priori

3. Aşağıdakilerden hangisi dil felsefesinin doğrudan üzerine çalıştığı konulardan biri **değildir**?

- a. Gönderim ile doğruluk arasındaki ilişki
- b. Düşünce ile tümce arasındaki ilişki
- c. Doğruluk ile güzellik arasındaki ilişki
- d. Nesne ile kavram arasındaki ilişki
- e. Özne ile niceleyici arasındaki ilişki

4. Aşağıdakilerden hangisi semantik alanın doğrudan üzerine çalıştığı bir soru **değildir**?

- a. Dil ile dünya arasındaki ilişki nasıl kurulur?
- b. Sözcüklerin anlamları tarih içinde nasıl değişir?
- c. Tümce ile doğruluk arasında nasıl bir ilişki bulunur?
- d. Bir sözcüğün anlamı ile göndergesi arasında nasıl bir ilişki bulunur?
- e. Anlam kültürel olarak üretilen bir şey midir?

5. Aşağıdakilerden sorulardan hangisi dil felsefesinde tartışılan özdeşlik problemi ile doğrudan ilişkili **değildir**?

- a. Bir şeyi o şey yapan bir öz var mıdır?
- b. Özdeşlik nesneler arasında mı yoksa nesnelerin adları arasındaki bir ilişki midir?
- c. Özdeşlik yargıları nasıl olur da öğretici olabilirler?
- d. Özdeşlik yargıları hep a priori bilinebilir mi?
- e. Matematikteki eşitlik fonksiyonu gündelik dilde kullanılan özdeşlik yüklemi ile aynı mıdır?

6. Aşağıdakilerden sorulardan hangisi dil felsefesinde tartışılan gönderimsiz terimler problemi ile doğrudan ilişkili **değildir**?

- a. Bir sözcüğün anlamı olması için göndergesi de olması gerekir mi?
- b. Gönderimsiz bir terimin özne konumunda kullanıldığı bir tümce doğru ya da yanlış bir düşünce dile getirebilir mi?
- c. Gönderimsiz bir terimin özne konumunda kullanıldığı bir tümcenin yanlış bir düşünce dile getirdiğini varsayarsak nasıl bir problem ortaya çıkar?
- d. Gönderimsiz terimlerin bir dilde sıklıkla kullanılması o dilin yetersizliğini gösterir mi?
- e. Bir tümcede gönderimsiz bir terimin yerine bir başka gönderimsiz terim koyduğumuzda o tümcenin doğruluk değeri değişebilir mi?

7. Aşağıdakilerden sorulardan hangisi dil felsefesinde tartışılan doğru negatif varlık yargıları problemi ile doğrudan ilişkili **değildir**?

- a. Varlık üzerine yargıların her durumda politik bir boyutu var mıdır?
- b. Var olma nesnelere uygulanabilecek bir yüklem midir?
- c. Bir şeyden söz etmemiz için onun var olması gerekir mi?
- d. Bir şeyin var olmadığını söylediğimizde kendimizle çelişmiş olur muyuz?
- e. Var olmayan bir şeyi adlandırabilir miyiz?

8. Aşağıdakilerden tümcelerden hangisinde “doğru” sözcüğü dil felsefesinde tartışılan anlamında **kullanılmamıştır**?

- a. İlkel insan dünyanın düz olduğunun doğru olduğuna inanmışlardır.
- b. Bilim insanlarının söylediği her şey doğru çıkmayabiliyor.
- c. Bilim insanlarının yaptığı her şey doğru olmaya-biliyor.
- d. Varsayımlar doğru olmasalar bile düşünmede işe yarayabilirler.
- e. Bir düşüncenin dünyadaki bir olguya karşılık gelmesi o düşüncenin doğru olduğunu gösterir.

9. Aşağıdakilerden tümcelerden hangisinde “anlam” sözcüğü dil felsefesinde tartışılan anlamda **kullanılmıştır?**

- Şiir dilinde bazı sözcükler anlam taşımasalar da bir işlevi olabiliyor.
- “Aşk” üzerine çok şey söylenmiş ama herkes bu sözcüğe farklı bir anlam mı yüklüyor acaba diye düşünmekten kendimi alamıyorum.
- Sözlüklerde yazarların benim için hiçbir anlamı yok.
- Sözcüklerin değişmez anlamları yoksa bu sorudugumu nasıl anlıyorsunuz?
- Camus yaşamın “absürd” olduğunu savunurken bunu yaşamın saçma olduğu anlamında söylememişti.

10. Aşağıdaki hangisi dil felsefesine diğerlerinden daha yakın bir alandır?

- Bilim felsefesi
- Etik
- Estetik
- Ontoloji
- Siyaset felsefesi

Okuma Parçası

Dil felsefesi yeni bir disiplindir ama dil felsefesi soruları her felsefe sorusu gibi Eskiçağdan beri şu ya da bu biçimde sorulup yanıtları aranan sorulardır. Birkaç örnek vermek gerekirse, Platon Kratylos'ta adlar ile onların adlandırdıkları şeyler arasındaki ilişkinin doğal mı yoksa uyuşmsal mı olduğunu tartışır.¹ Aristoteles De Interpretatione'de seslendirdiğimiz adların zihinde olanların, yazdığımız adlarınsa seslendirdiğimiz adların uyuşmsal simgesi olduklarını belirtir. (16a 3-7, 16a 13-16) Ortaçağ boyunca sözcüklerin kavram ve nesnelerle olan ilişkisi sorgulanır. 17. ve 18. yüzyıllarda zihnin yapısı üzerine yazılan kitapların bir bölümü “Sözcükler Üzerine”dir. Ancak bütün bunlar bilginin yapısı ve kaynağı konusunda sorulan sorulara yanıt verilmeye çalışılırken dil ve anlam konusunda ortaya atılan birtakım ikincil görüşlerdir. Bu bakımdan, Austin'e dek yapılanın dil felsefesi olmadığını, bilgi konusundaki temel soruların yanıtları verilmeye çalışılırken bilgi felsefesinin sınırları içinde kalınarak ortaya atılan birtakım dil-anlam kuramları olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Austin'e gelene dek dil-anlam kuramı zihinci, göndergeci ve davranışçı olarak adlandırabileceğimiz üç aşamadan geçmiştir. Zihinci kuram, Aristoteles'ten başlayarak Frege'nin anlam ile göndergeyi birbirinden ayırmasına dek iki bin yılı aşkın bir süre felsefe tarihine egemen olmuştur. Daha çok dil-zihin ilişkisini sorgulayan bu dil-anlam kuramına göre, dil, insanın, görünmez zihin içeriklerini başkalarına aktarmak için kullandığı görünür işaretlerden başka bir şey değildir. Dilde kullandığımız en küçük anlamlı anlatımlar olan sözcükleri zihnimizdeki idelerin/kavramların yerine, bu sözcüklerden oluşan tümceleri de kavramları birbirine bağlayarak oluşturduğumuz düşüncelerin yerine kullanırız. Hangi dilsel anlatımların hangi kavram ya da düşünce-nin yerine kullanılacağını belirleyen şey uyuşumdur. Kısaca söylemek gerekirse, zihinci kuram, dilsel anlatımların, zihnimizdeki kavramlarla düşünceleri temsil ettiklerini; bir dilsel anlatımın anlamının, temsil ettiği zihnin içeriği olduğunu ileri sürer.

Kaynak: Levent Aysever, “Dil Felsefesinin Geleceğine Bir Bakış”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 20 (2), 2003

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlış ise “Dil Felsefesinin Temel Kavramları” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlış ise “Sentaks, Semantik Ve Pragmatik Ayrımı” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise “Dil Felsefesi Nedir” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlış ise “Dil Felsefesinin Temel Kavramları” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
5. a Yanıtınız yanlış ise “Dil Felsefesinin Klasik Problemlerinden Örnekler” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
6. d Yanıtınız yanlış ise “Dil Felsefesinin Klasik Problemlerinden Örnekler” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız yanlış ise “Dil Felsefesinin Klasik Problemlerinden Örnekler” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise “Dil Felsefesinin Temel Kavramları: Doğruluk Değeri” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız yanlış ise “Dil Felsefesinin Temel Kavramları: Anlam” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise “Dil Felsefesinin Diğer Felsefe Alanlarıyla İlişkisi” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Dilin tek işlevi enformasyon aktarımı değildir kuşkusuz. Dil sayesinde tepkilerimizi ifade edebiliriz, sorular sorabiliriz, ya da isteklerde bulunabiliriz. Bu tür durumlarda kullandığımız tümceler doğru ya da yanlış niteliklerini atfetmeye uygun olmazlar. Örneğin korku anında “eyvah!” dediğinizde, merak edip “bu gün yağmur yağacak mı?” diye sorduğunuzda, ya da “bakkaldan benim için bir ekmek al lütfen” diyerek bir ricada bulunduğunuzda kullanılan terimler yine birer tümcedir. Ancak bunlar farklı türde tümcelerdir ve “doğru” ya da “yanlış” diyebileceğimiz türden düşünceleri dile getirmezler.

Sıra Sizde 2

Diyelim ki çocukken canavarların varlığına inanıyordunuz. Bir gece yattığınızda yatağınızın altından bir ses geldiğini duydunuz ve annenize şöyle dediniz: “Yatağımın altındaki canavardan korkuyorum.” Bu tümcenin

öznesi konumundaki “yatağımın altındaki canavar” terimi-yatağınızın altında bir canavar olmadığını varsayarsak- göndergesi olmayan bir terimdir.

Sıra Sizde 3

İki kişinin “Aşk nedir?” sorusuna farklı yanıtlar vermesinden o kişilerin farklı *aşk* kavramları olduğu sonucu çıkmaz. Aşk kavramını kavrayıp onu dil içinde kullanıyor olmamız, “aşk nedir?” sorusunun doğru yanıtını, ya da *aşk* kavramının tanımını bilmemizi gerektirmez. Bir kavramı tanımlamanın ne denli zor olduğunu görmek için daha basit bir soru gibi görünen şu soruya yanıt bulmaya çalışın: Masa nedir? Sonra aklınıza gelen yanıtlara karşılık örnekler bulmaya çalışın. Her masanın bacakları var mıdır? Her masanın üzerine bir şeyler konabilir mi? Her üstüne bir şeyler konabilen şey masa mıdır? Eğer bu soruların yanıtları konusunda anlaşılmıyorsak hepimizin farklı *masa* kavramları olduğu sonucuna varabilir miyiz? Diğer yandan her kavramın bir tanımı olması gerekmez. Bir kavramı tanımlamaya çalışırken başka kavramları kullanmamız gerekiyor. Eğer her kavramın bir tanımı olsaydı sonsuz sayıda kavram sözcüğümüz olması gerekirdi. Belki *aşk* da tanımı olmayan bir kavramdır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Altınörs, A., *Dil Felsefesi Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.

Cevizci, A., (editör) *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 1, (Bkz. Anlam, Anlama, Anlamlılık, Anlambilim, Anlam Kuramları), Etik Yayınları, İstanbul, 2003.

Cevizci, A., (editör) *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 4, (Bkz. Dil, Dil Düşünce İlişkisi, Dil Felsefesi, Dil Felsefesinin Tarihi, Dil Felsefesi Tarihi, Dil Oyunları, Dil Sosyolojisi, Dil ve Feminist İdeoloji, Dil ve Kimlik, Dilbilgisi, Dilbilim, Dile Dönüş, Dile getirilebilirlik İlkesi, Dilin Özerkliği, Dillendirme Edimi, Dilsel Çerçeve, Dilsel Görelilik Hipotezi), Babil Yayınları, Ankara, 2006.

Martinich, A.P., (editor) *The Philosophy of Language*, 5. Baskı, Oxford University Press, 2006.

Uygur, N., *Felsefenin Çağrısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984. (İlk yayınlanışı 1962.) Dilin Gücü, Kabalcı Yayınevi, 1994. (İlk yayınlanışı 1962.)

2

Amaçlarımız

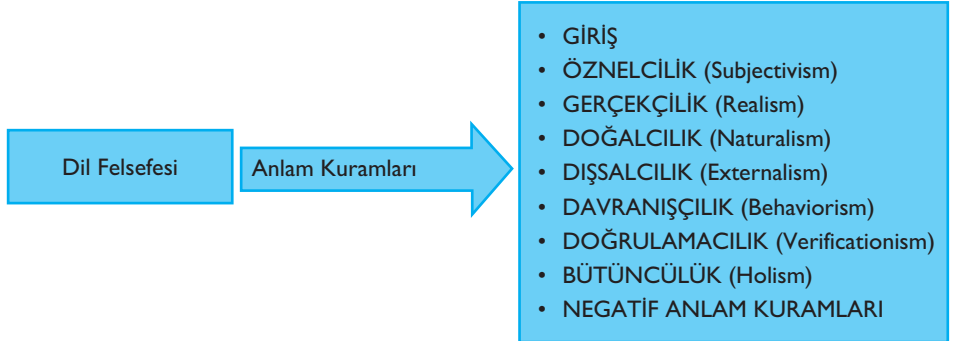
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Bir anlam kuramının ne olduğunu açıklayabilecek ve tartışabilecek,
- Farklı anlam kuramlarını açıklayabilecek ve tartışabilecek,
- Dil felsefesi açısından anlam kuramlarının önemini genel hatlarıyla açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Anlam
- Anlam Kuramı
- Ontoloji
- Tümel Problem
- Adcılık
- Öznelcilik
- Gerçekçilik
- Adcılık
- Bütüncülük
- Doğrulamacılık
- Dışsalcılık
- Doğalcılık
- Negatif Anlam Kuramları

İçindekiler

Anlam Kuramları

GİRİŞ

Dil yoluyla nasıl insanlardan, şehirlerden, gezegenlerden söz edebiliyorsak, sözcüklerin anlamlarından da söz edebiliyoruz. Peki nasıl bir şeydir “anlam” dediğimiz bu şey? Onu doğada bulabilir miyiz? Yoksa tamamen bizim bir kurgumuz mudur? Yoksa her ikisi de değil mi? Sözcüklerin anlamları tamamen soyut ve sonsuz varlıklar mı? İşte bu ve benzeri sorulara yanıt arayan kuramlara “anlam kuramları” diyoruz. Bu konu yalnızca dil felsefesi değil, varlık üzerine çalışan varlık felsefesi (ontoloji) ve daha genel olarak metafizik alanlarıyla da yakından ilgilidir. Özellikle yirminci yüzyılda anlam üzerine birçok farklı felsefe kuramı geliştirilmiştir.

Günümüzde anlam üzerine öne sürülmüş bu denli farklı görüşlerin olması hem dilbilimde hem de felsefede anlam üzerine büyük çaplı bir uzlaşımın olmadığını gösteriyor. Birçoğu çağdaş felsefede gelişmiş olan bu farklı kuramları bu üniteye kısaca ele alacağız. Ancak buna geçmeden önce felsefe tarihinde iki bin yıldan fazla bir süredir tartışılan bir soruna kısaca değinelim. Antik Yunan döneminden beri tartışılan Tümler Sorunu çağdaş felsefede anlam üzerine sürmekte olan tartışmaların kaynağını oluşturur. Ortak bir niteliği olan iki nesne ele alalım; örneğin farklı tonda iki kırmızı cismi düşündüğümüzde, iki cismin renkleri tıpatıp aynı olmasa da, yani birinin kırmızılığı ile diğerinki farklı olsa da, ikisi de sonuçta kırmızıdır. Bu durumda iki cismin tikel olarak farklı olan kırmızılıklarının yanı sıra, ikisinde ortak olan bir kırmızı tümeli var mıdır? Yoksa ikisine de “kırmızı” dememiz nasıl açıklanabilir? Bu soru Platon’un felsefesinde çok önemli bir yer tutar. Bir önceki üniteye kısaca değinmiş olduğumuz gibi Tümler Sorunu doğrudan felsefenin başlangıç sorularıyla ilişkilidir. “Güzellik nedir?” gibi felsefenin temel bir sorusu Platon’a göre tüm güzel şeyler arasında ortak olanın bir arayışıdır. Bu soruya Platon Formlar (ya da İdealar) Kuramı ile yanıt veriyor. Bütün kırmızı nesneler arasında ortak olan şey, bu nesnelerin hepsinin soyut bir Kırmızı Formu’na ait olmaları. Platon’a göre böyle bir Form’un yokluğunda, bu nesneler arasında ortak bir şey olduğunu söylemek, dahası bizim “kırmızı” sözcüğünü anlamamız olanaklı olmazdı. Birçok yorumcu Formlar Kuramını Tümler Sorununa bir çözüm olarak görür. Bu durumda Platonik Formları özel türde tümler olarak kabul edebiliriz. Bu kuramı kullanarak Platon felsefenin temel sorularına yanıt arar. Örneğin adaletin ne olduğunu anlamamız için Adalet Formu’nu bilmemiz gerekir; yalnızca örnekler yoluyla adaletin ne olduğunu kavrayamayız. Aynı şekilde, tahtaya ya da ka-

Bir sözcüğün anlamının insanın zihninde ya da beyinde yer aldığını savlayan *öznellik*, anlamın dilden ve insan zihninden bağımsız soyut bir varlık olduğunu savunan *gerçekçilik*, sözcüklerin anlamlarının tek tek değil bir dilin kavramsal çerçevesi içinde bir bütün olarak kurulduğunu savunan *bütüncülük*, bir tümcenin anlamının o tümcenin doğruluk koşullarında yattığını iddia eden *doğrulamacılık*, sözcüklerin anlamlarının dış dünya tarafından belirlendiği görüşüne dayanan *dışsalılık*, anlamın sözcükleri duyduğumuzda gösterdiğimiz gözlenebilir davranışlarda yattığını öne süren *davranışçılık* günümüz felsefesinde iz bırakmış başlıca anlam kuramlarıdır, bazı felsefeciler de anlamın varlığını reddeden kuramlar geliştirmişlerdir.

ğıda çizilen bir üçgen, en iyi cetvelleri ve kalemleri kullansak da, kusursuz olamaz. En iyi cetvellerle ya da bilgisayar programlarıyla çizilmiş bir üçgene mikroskobun altında baktığımızda üçgeni oluşturan çizgilerin tam düz olmadığını, hatta üçgenin iç açılarının toplamının tam tamına 180 derece çıkmadığını görebiliriz. Yani bizler, fiziksel dünyada kusursuz bir üçgen görmemiştir, ancak üçgenin ne olduğunu yine de biliriz. Bu bilgi, mutlak ve kusursuz soyut Formlar Dünyası'nın bilgisidir. Ancak bu bilginin üzeri örtülmüştür. Dolayısıyla öğrenmek, bir anlamda yeniden bilir hale gelmek, ya da kısacası anımsamaktır. Günümüzde Platon'un kuramı kabul görmese bile, Formların soyut varlıklar olarak bizden bağımsız varlıklar olduğunu söylerken, aynı zamanda, gerçekçi (realist) bir anlam kuramının da temelini atıyordu. Nitekim bir sonraki üniteye ayrıntılarıyla ele alacağımız Frege'nin dil kuramında "anlam" ve "kavram" denen şeyler de tıpkı Platon'un Formları gibi zihinden bağımsız olarak var olan soyut şeylerdir. Diğer yandan Platonik Formlara "anlam" demek yanlış olur; örneğin Üçgen Formu, Platon'a göre, üç doğrudan oluşan ve iç açılarının toplamı 180 derece olan soyut bir varlıktır. Ancak "üçgen" sözcüğünün anlamının, üç doğrudan oluştuğunu ve iç açılarının toplamının 180 derece ettiğini söyleyemeyiz. Zira bir sözcüğün anlamını iç açıları olan bir şey olarak düşünmeyiz.

Platon'un kuramında Formlar fiziksel dünyanın nesnelerinden bağımsız olarak varlıklarını sürdürürler. Bu görüşe karşı çıkan Aristoteles, Formların, ya da diğer bir adıyla Tümelin, nesnelerin içinde yer aldığını savunur. Örneğin Kırmızı Tümel tüm kırmızı nesnelerin içindedir. Platon'a göre tüm kırmızı cisimler yok olsa dahi Kırmızı Tümel varlığını sürdürürken, Aristoteles için bu tümelin varlığı kırmızı nesnelerin varlığını gerektirir. Aristoteles'e göre, tüm kırmızı nesneleri "kırmızı" olarak adlandırmamıza neden olan aynı tümel (Kırmızı Tümel'i) paylaşmalarıdır. Bu görüşten yola çıkarak anlam üzerine bazı çıkarımlar yapabiliriz. Aristotelesçi görüşe göre bir sözcüğün anlamını kavramak o sözcüğün uygulandığı nesneler içindeki tümel kavramaktır diyebiliriz. Bu görüşe göre tümeler Platon'da olduğu gibi fiziksel dünyanın dışında soyut varlıklar değil, fiziksel dünyanın nesnelerinin içinde olan varlıklardır. Örneğin Ağaç tümeli tüm tikel ağaçların içindedir. Dolayısıyla "ağaç" sözcüğünün anlamını kavramak ağaçların içindeki bu tümel kavramayı gerektirir. Günümüzde de birçok savunucusu olan bu görüş Doğalcı (Naturalist) anlam kuramlarının da temelini atar.

Tümel Sorununa yönelik diğer bir çözüm önerisini Adcılık (Nominalism) adlı öğretide bulabiliriz. Çoğu felsefi öğretide olduğu gibi Adcılık da birden çok tanım ve değişik biçimleri olan bir öğretilerdir. Ancak bunların hepsinde ortak olan tümelin varlığını reddetmeleridir. Yani bütün kırmızı nesnelerde ortak olan bir kırmızı tümel yoktur; bütün demokrasilerde ortak olan bir demokrasi tümeli, ya da tüm aşklarda ortak olan bir aşk tümeli bulamayız bu öğretiye göre. Tüm kırmızı nesneler arasında ortak olan tek şey vardır: hepsine "kırmızı" deriz, ya da diğer bir deyişle hepsi "kırmızı" adına sahiptir. Öğretinin adı da Latince'deki "nomen" (ad) sözcüğünden gelir ve bundan dolayı bu öğretiye Nominalizm, Türkçede de Adcılık denir. Var olan her şeyin fiziksel dünyada olduğunu iddia eden Fizikselcilik (Physicalism) adlı savın savunucuları Adcılık öğretilerine yakın olmuşlardır. Birçok felsefeci tümelin fiziksel dünya içinde var olamayacağını düşünür; tüm kırmızı nesneler fiziksel cisimler olsalar da, bu cisimleri kırmızı yapan ortak bir kırmızı tümel olduğunu söylemek, bu kırmızı tümelinin soyut yani fiziksel dünya dışında bir şey olduğu savını içerir. Bu tür soyut varlıkları reddeden Adcılık yirminci yüzyılda özellikle Deneyci (Empiricist) felsefe geleneğinde ve modern bilimin

temel dayanağı gibi görünen fizikalizme yakın olanlar arasında birçok savunucu bulmuştur. Nitekim modern bilim, daha önceleri çok soyut gibi görünen süreçleri, fiziksel olarak açıklamaya çalışıyor. Örneğin “duygu” dediğimiz şey beyindeki moleküllerin belirli bir dizilişinden oluşan olan tamamen fiziksel bir süreç olabilir. Birazdan tartışacağımız anlamı öznel ve zihinsel bir varlık olarak kabul eden Öznelci anlam kuramı da Adcılık öğretisinin bir uzantısı olarak görülebilir. Diğer yandan Adcılık öğretisinin bir başka uzantısı da anlamı varlık olarak tümünden reddeden birazdan tartışacağımız Negatif Anlam kuramlarıdır. Tüm bu kuramlar Adcılık öğretisinin yol açtığı bazı sorunlara çözüm bulmaya çalışır: eğer tüm kırmızı cisimler arasında ortak olan bir şey yoksa, bu cisimlere neden “kırmızı” diyoruz? “Kırmızı” sözcüğünün anlamlı bir sözcük olmasını nasıl açıklarız? Bir sözcüğü nasıl öğreniyoruz? Bir sözcüğün doğru olarak uygulandığı nesneler arasında bir ortaklık yok ise, bu sözcüğün anlamı nereden geliyor? Nasıl oluyor da sözcükler aracılığıyla iletişim kurabiliyoruz? Dünyada karşılığı olmayan örneğin “ejderha” gibi bir sözcüğün anlamlı olmasını nasıl açıklayacağız? Bu ve benzeri sorulara yanıt bulma arayışları farklı anlam kuramların doğmasına neden olmuştur. Şimdi bunları ele alalım.

ÖZNELCİLİK (Subjectivism)

Felsefe dilinde “özne” (subject) terimi iki ayrı anlamda kullanılıyor. Bunlardan biri dil felsefesi ve dilbilimde sıklıkla kullandığımız tümcenin sentaktik bir parçasıdır. Ancak özellikle bilgi felsefesi ve zihin felsefesi alanlarında bu terimin farklı bir anlamı bulunuyor. Bu anlamı felsefe tarihinde çok önemli bir yer tutan özne/nesne ayrımına dayanır. Örneğin bilgi felsefesinin klasik görüşüne göre bilme edimi olabilmesi için bir bilen, bir de bilinen olmalıdır. İşte buradaki bilen varlığa “özne” bilinen varlığa da “nesne” deniyor. Farklı kuramlarda özne ile nesne arasındaki ayırım farklı biçimlerde yapılır, hatta çağdaş bazı görüşlerde bu ayrımı tamamen reddeden görüşler de bulunuyor. Bunların ayrıntılarına burada girmeyeceğiz. Burada vurgulanması gereken Öznelcilik öğretisinin adında kullanılan “özne” adı ve bundan türetilmiş olan “öznel” sıfatı, bilgi ve zihin felsefesindeki bu temel ayrıma dayandığıdır. Yaygın görüşe göre özne ile zihin aynı şeydir. Her normal insanın düşüncelerinin olduğu yerdir burası. Zihnimizle düşünürüz, hayal ederiz, merak ederiz. Zihnimizin en önemli edimlerinden biri de anlamaktır. Özne ile nesne ayrımını burada kullanırsak anlamının olabilmesi için bir anlayan özne bir de anlaşılan nesne olmalıdır. Anlama ediminin birçok farklı nesnesi olabilir; bir insanı anlamak, bir bilim kuramını anlamak, bir sanat eserini anlamak gibi birçok farklı anlama türleri bulunur. Bunlar arasında bir tanesi dil felsefesi açısından büyük önem taşıyor. O da bir sözcüğün anlamını anlamak edimi. Burada da anlayan bir özne yani bir zihindir. Anlaşılan nesne de bir sözcüğün anlamıdır. Şimdi gelelim Öznelcilik öğretisine. Bu görüşe göre bir sözcüğün anlamı dediğimiz nesne öznenin zihninde olmalıdır. Yani insanların zihinleri dışında anlamların olduğu bir dünya yoktur. Bundan dolayı “anlam” dediğimiz şeyler öznedir.

Bu görüşü bir kuram olarak ayrıntılarıyla savunmuş olan ilk filozof John Locke’tır. Locke bir sözcüğün anlamının kişinin zihnindeki bir “ide” olduğunu söyler. Bu durumda zihinsel süreçler kişiden kişiye değiştiğine göre, bir sözcüğün anlamı da kişiden kişiye, hatta aynı kişinin farklı zamanlardaki zihinsel durumuna göre değişebilir. Peki sözcüklerin anlamlarını “ide” türünde zihinsel süreçlerle özdeşleştirdiğimizde iletişim kuramamızı nasıl açıklayacağız? İki kişinin iletişim kurabilmesi

Bazıları bu tür teknik bir söylem kullanmadan Öznelcilik görüşünü şu sloganla dile getirirler; “Anlam kafadadır”.

için sözcüklere aynı anlamları atfetmeleri gerekiyor, ancak “anlam” dediğimiz şey eğer öznel bir zihinsel durum ise, iki kişinin bir sözcükten aynı şeyi anlamaları için aynı zihinsel durumda olmalıdır. Bu tür sorunlarla gündelik tartışmalarda sık sık karşılaşırız. İki sevgili aşkın ne olduğu üzerine anlaşamayınca, birbirlerine “senin aşktan anladığın benimkinden farklı” türünde tümceler kullanabiliyorlar. Ama “aşk” sözcüğüne farklı anlamlar yüklemişlerse bu sözcüğü kullanarak iletişim kuramazlar. Biri öbürüne “ben artık sana aşık değilim” dediğinde diğeri kastedileni anlayamaz, ya da daha kötüsü yanlış anlar. Yani gerçek iletişim olabilmesi için sözcüklere yüklediğimiz anlamların ortak olması gerekiyor. Bundan dolayı Locke ancak zihnimizde aynı ideye sahip olmamız durumunda iletişim kurabileceğimizi söyler. Peki bir sözcüğün anlamı tamamen kafanın içinde olan öznel bir şey iki ayrı insan için bir sözcüğün aynı anlama gelmesi nasıl olabiliyor? Öznellik görüşüne göre bunu açıklamak zor görünüyor. Ancak bu sorun diğer anlam kuramlarında da farklı kılıflarda ortaya çıktığından bu durumun tek başına Öznellik kuramını çürüttüğünü söylemek doğru olmaz. Öznellik görüşü yirminci yüzyılda özellikle dilbilimde birçok taraftar bulmuştur. Örneğin günümüz dilbiliminin en etkili düşünürü olan Noam Chomsky, sözcüklerin anlamının sözlüklerde ya da dış dünyada değil, “kafanın içinde” olduğunu savlayarak Locke’un öznelliğine dönüş yapar. Bilişsel Bilim ve bu disiplinin alt kolu olan Yapay Zeka çalışmalarında da öznellik görüşü yaygın olarak kabul görmeye devam ediyor. Örneğin Sinir Ağları kuramının bir versiyonuna göre bir sözcüğün anlamı beyindeki nöronların aktivasyon düzeylerinin karmaşık ilişkisinin bir fonksiyonudur.

SIRA SİZDE

1

Öznellik her ne kadar en yaygın kabul gören anlam kuramı olmuş olsa da bazı dilsel olguları açıklamakta zorlanmasından dolayı eleştirilmiştir. Siz de bu kurama bir eleştiri düşünebilir misiniz?

GERÇEKÇİLİK (Realism)

Öznellik görüşüne karşı çıkan en önemli anlam kuramı Gerçekçilik adlı öğretilerdir. Bu kuramın savunucuları sözcüklerin anlamlarının zihinde yer alan öznel varlıklar olması durumunda iletişim kurmanın olanaklı olmayacağı görüşündedirler. Anlam öznel değil nesnel olmalıdır. Tarihte bu görüşün en önemli savunucusu Gottlob Frege olmuştur. Bir sonraki ünite Frege’nin dil kuramını ayrıntılarıyla ele alacağız. Burada onun anlam kuramının çok kısa bir özetini verelim. Frege’nin kuramında çok önemli bir yer tutan Almancada “Sinn” olarak dile getirdiği şeye Türkçede “anlam” diyebiliriz. Frege bir sözcüğün insanın zihninde yarattığı öznel çağrışımların o sözcüğün anlamı olduğu görüşünü reddeder. “Ağaç” sözcüğünü düşündüğünüzde aklınıza bazı imgeler gelir; bunlar öznel, bir başkasının aklından başka imgeler geçebilir. “Ağaç” sözcüğünün anlamı ile kişilerin zihinlerinde bu sözcüğü duyduklarında geçenler aynı şey olmaz. Frege sözcüklerin anlamlarının insan zihninden ve insanın yarattığı dillerden bağımsız soyut varlıklar olduğunu söyler. Sözcükler ancak bir araya gelip bir tümce oluşturduklarında anlam kazanırlar. Bir tümcenin dile getirdiği anlam ise o tümcenin parçalarının anlamlarından oluşur. Frege buna “düşünce” (Gedanke) der. Düşünceler öznel değil soyut nesnel varlıklardır. Frege, insan düşüncesinin bir kuşaktan bir başka kuşağa, ya da bir dilden bir başka dile aktarmanın ve bu sayede iletişim kurmamızın olanaklı olmasını ancak bu şekilde açıklayabileceğimizi söyler. Örneğin “dünya yuvarlıktır” tümcesinin anlamı yüzyıllar önce bir başka dilde bambaşka bir tümce ile dile getirilebiliyordu. O dili

konuşan insanların kavradıkları anlam ile bizim Türkçede bu tümce ile dile getirdiğimiz anlam aynı olmalıdır. Düşünmek böyle olanaklı olur; tümcelerin dile getirdiği bu nesnel anlamları kavrayabilmemiz sonucu ortak düşüncelere sahip olabiliriz. Bundan dolayı “düşünce” dediğimiz şey, yani bir tümcenin anlamı, onu düşünen kişiden ve onu dile getiren dilden bağımsız olarak var olan soyut bir varlıktır. Yani binyıllar önce daha insan dilleri ortaya çıkmamışken bile bu düşünceler vardı Frege’nin gerçekçi görüşüne göre. Peki, bu soyut varlıklar nasıl ortaya çıkmışlardır? Platon’un Formları gibi zamandan ve mekandan bağımsız şeyler midir? Bu sorulara Frege açık bir yanıt getirmez. Ancak Kant’ın şeylerin kendilerini farklı biçimlerde “sunum biçimleri” olduğuna dair düşüncesinden yararlanır. Frege’nin ünlü örneğine bakalım: Venüs gezegeni kendini güneş battıktan sonra ilk görülen gök cismi olarak sunabildiği gibi, güneş doğmadan önce en son parıldayan gök cismi olarak da sunuyor. İşte nesnelerin kendilerini bu tür sunum biçimleri sayesinde bizler Venüs gezegenini farklı farklı düşünebiliyoruz. Bu değişik sunum biçimlerinin oluşturduğu anlamlar sayesinde dış dünyanın şeylerini zihnimizde “temsil” etmemiz ve onlar hakkında düşünmemiz olanaklı hale geliyor. Frege’nin gerçekçi anlam kuramı özellikle bu kuramın bilimsel bakış açısıyla çeliştiği görüşünde olan bazı felsefeciler tarafından eleştirilmiştir. Var olan her şeyin fiziksel dünyada olduğunu söyleyen fizikalizm adlı öğretiyi kabul edenler “anlam” dediğimiz şeyin de fiziksel dünyanın parçası olması gerektiğini savunurlar; anlamın insanın yarattığı diller sonucu ortaya çıktığı görüşünde olanlar bu tür bir Gerçekçi görüşü kabul etmezler.

Gerçekçilik kuramına karşı felsefi bir eleştiri de siz düşünün.

SIRA SİZDE

DOĞALCILIK (Naturalism)

Frege’nin Gerçekçi anlam kuramı genellikle Platonik bir kuram olarak görülür. Yani anlamlar soyut ve metafizik varlıklardır bu görüşe göre, fiziksel olgulardan oluşan doğanın içinde yer almazlar. Bu tür bir metafizik ontolojiyi reddeden ve özellikle bilimsel bakış açısını benimsemiş olanlar her şeyin doğa içinde bilimsel bir açıklaması olduğu görüşünü savunur. Bu görüş açısına en geniş anlamıyla “Doğalcılık” (Naturalism) diyoruz. Bunun bir uzantısı da Doğalcı Anlam kuramıdır. Bu görüşe göre sözcüklerin anlamları ve sözcüklerin bir araya gelerek oluşturdukları tümcelerin dile getirdikleri düşüncelerin nasıl var oldukları sorusuna yanıtı yine doğa içinde aramamız gerekir. Anlamların varlığına doğa içinde bir açıklama getirmenin birden çok yolu olduğu için farklı Doğalcı anlam kuramları da üretebiliriz. Örneğin birazdan ele alacağımız Dışsalcılık anlam kuramı kısmen böyle bir kuramdır; daha sonra değineceğimiz Davranışçılık kuramı da Doğalcı bir kuram olarak düşünülebilir. Dahası biraz önce sözünü ettiğimiz Öznellik kuramının da bir türü özde Doğalcı bir görüştür: anlam insan zihninde bir varlık ise, ve insan zihni dediğimiz şey de fiziksel bir dünyanın parçası olan insan beyninin bir durumu ise, sonuçta anlamın varlığına doğa içinde bir açıklama getirmiş oluruz. Bir başka Doğalcı anlam kuramı da Tikelcilik adı verilen ve ünlü felsefecimiz Arda Denkel’in savunmuş olduğu görüşten türetilir. Tümellerin varlığını tümünden reddeden bu görüş var olan her şeyin “tikel” (particular) olduğunu ve doğa içinde var olduğunu söyler. Dünya yalnızca tikel nesnelerden değil aynı zamanda tikel niteliklerden oluşur. Tüm kırmızı nesneler tikeldir, ancak bu kırmızı nesnelerin her birinin ayrı ayrı sahip olduğu kırmızılıklar da tikeldir. Bu kırmızı tikellerinin hepsine “kırmızı”

adını vermemiz hepsinin birbirlerine benzemeleridir. Bu benzerlikleri kavrayarak sözcüklerin anlamlarına varabiliriz. “Kırmızı” sözcüğünün anlamı tüm kırmızı tikel nesneler arasındaki benzerliklerden oluşur. Bundan dolayı bu kuramın en temel dayanağı *benzerlik* kavramıdır. Ancak bu her anlam ya da kavram doğal bir açıklaması olan bir tikel olmak zorunda olduğu için bu kurama göre benzerlik de bir tümel değil tikeldir. *Benzerlik* kavramına doğa içinde bir açıklama getirmenin bu şekilde olanaklı olmadığını düşünen bazı felsefeciler bu yüzden bu tikelci kuramı eleştirirler. Bunlardan bazıları eski geleneksel Aristotelesçi tümeler kuramına geri dönüp tüm sözcüklerimizin anlamlarının varlıklarına doğa içinde bir açıklama getirmeye çalışır. Çağdaş varlık felsefesinde (ontoloji) bu tartışmalar hala sürerken bunlar gibi birçok Doğalcı anlam kuramı ortaya çıkmaya devam ediyor.

DIŞSALCILIK (Externalism)

Locke’ın temellerini attığı öznelci anlam kuramlarına karşı çıkan bazı çağdaş felsefeciler anlamı “kafanın içinde” değil “dış dünyada” aramamız gerektiğini ileri sürer. Dışsalcılık olarak anılan bu anlam kuramına bu adın verilmesi işte bundan kaynaklanıyor. Bu akım öncelikle bilgi felsefesi ve zihin felsefesi alanlarında ortaya çıkmıştır. Dışsalcılık öğretisi *inanmak*, *bilmek*, *düşünmek* gibi tüm zihinsel edimler için geçerlidir. Dil felsefesi açısından önemli olan bu öğretinin *anlam* ve *anlama* açısından sonuçları olduğu için şimdi kısaca buna bakalım. Bu görüşün önde gelen temsilcilerinden Hilary Putnam, bir sözcüğün anlamını ve o anlamın biri tarafından kavranmasını, salt kişinin zihninde olup bitenlerle açıklamanın olanaklı olmadığını savunarak Dışsalci Anlam Kuramı’nın gelişmesinde öncü olmuştur. Putnam’a göre özellikle doğal türlerle ilişkin sözcüklerimizin anlamları dünyanın durumuyla oluşur. Örneğin “su” sözcüğünün anlamı, bu sözcüğü duyduğumuzda zihnimizde oluşan imgeler ya da düşünceler ile değil, doğada bulunan su türünün kendisi tarafından belirlenir. Bunu savunmak için Putnam bir “İkiz Dünya” kurguları: ikiz dünyada her şey bizim dünyamız ile neredeyse aynıdır; aradaki, tek fark ikiz dünyada içmeye ve yıkanmaya yarayan, deniz ve okyanusları oluşturan sıvının kimyasal yapısı H₂O değil “XYZ” denen bambaşka bir yapıdır. Bu sıvı tüm işlevselliği ve dış görünümü açısından dünyamızın suyuyla aynıdır. Suyun kimyasal yapısını bilmeyen biri ikisi arasındaki farkı göremez. İkiz dünyanın ikiz-Türkiye’sinde ikiz-Türkçe konuşulur, ve onlarda da “su” adı bulunur. Ancak ikiz-Türk biri “su” sözcüğünü kullandığında bizim kullandığımız “su” sözcüğü ile aynı anlama gelmez. “Su” sözcüğünün anlamı neye gönderme yaptığına da bağlıdır: ikiz dünyada “su” sözcüğü ile gönderme yapılan sıvı su değildir Putnam’a göre. Dolayısıyla “su” sözcüğünün anlamı salt bu sözcüğü kullananların kafalarından geçenlerle açıklanamaz. Yaşadığımız dünya sözcüklerimizin anlamlarını belirler. Dışsalcılık öğretisi yalnızca “su” gibi doğal tür adları için geçerli değildir. Bu akımın önde gelen bir başka savunucusu olan Tyler Burge “masa”, “koltuk” gibi eşya adları, “artirit” gibi hastalık adları gibi doğal tür olmayabilecek başka tür terimlerin anlamları için de Dışsalcılık öğretisinin doğru olduğunu savunur. Bu tür terimlerin anlamlarını belirleyen dış dünya bu sefer doğa değil, sosyal dünyadır. “Masa” sözcüğü gibi bir terimin anlamının belirlenmesinde Türkçe konuşan toplulukların oluşturduğu sosyal olgular rol oynar. Bundan dolayı Dışsalcılık öğretisinin sloganı şu olmuştur: Anlam kafada değildir. Sözcüklerin anlamları salt o sözcükleri kullananların kafasında olup bitenlerle değil dış dünyada ne olup bittiğiyle de ilgilidir.

DAVRANIŞÇILIK (Behaviorism)

Yirminci yüzyılda psikoloji, dilbilim ve felsefede büyük bir iz bırakan pozitivist bir uzantısı olan Davranışçılık öğretilerinden yola çıkarak özellikle Quine'in öncülüğünde bir anlam kuramı gelişmiştir. Bu akım Platon/Frege gerçekçiliğine karşı çıkarak, deneysel olarak gözlemlenemeyen soyut bir varlık olarak tümel ve anlamı tümüyle reddeder. Ancak Locke türü bir öznelcilik de yanlıştır bu bakış açısına göre, zira insan zihninin içinde olup bitenler de gözlemlenebilir şeyler değildir. Bu durumda bir sözcüğün anlamı, o sözcüğü duyduğunda kişinin vereceği davranışsal tepkilerde aranmalıdır. İletişim kurma sözcüklere benzer türde davranışsal tepkiler vermemiz sayesinde gerçekleşir. Örneğin “masa” sözcüğünün anlamını bu sözcüğü duyduğumuzda verme eğiliminde olduğumuz tepkilerde bulabiliriz. Örneğin “kitabım nerede?” diye sorduğunuzda “masanın üstünde” diye bir yanıt aldığınızı varsayalım. Bu tümceyi anlamış olmanız sayesinde dikkatiniz odadaki masaya yönelecektir. Yani “masa” sözcüğünü böyle bir bağlamda duyduğunuzda en yakın masaya dikkatinizin yönelir: bu bir davranışsal eğilimdir. “Davranışsal” olmasının nedeni kafanızda olup bitenlerin aksine dışarıdan gözlemlenebilir olmasından kaynaklanıyor. “Eğilim” (disposition) dememizin nedeni ise bu davranış hayatınız boyunca hiç gerçekleştirmiş olmanız gerekmemesinden kaynaklanması; yalnızca bu şekilde davranmaya eğiliminizin olduğunu belirtmesidir. Bu kuram felsefe ile psikoloji alanlarını birbirine yakınlştırır; hatta bazıları “anlam felsefesi”nin aslında psikoloji alanında ele alınması gerektiğini düşünür. Bir sözcüğün anlamını bulmak için o sözcüğün ait olduğu dili konuşan insanların o sözcüğün kullanımına yönelik davranışsal eğilimlerine bakmak gerekir. Bunlar davranışsal psikoloji alanında gözlemlenebilir ve ölçülebilir şeylerdir. Ancak bir sözcüğün kullanım bağlamları o denli çoktur ki bunların hepsine karşı kullanıcıların davranışsal tepkilerini ölçmek neredeyse olanaksız hale gelir. Ancak yine de şöyle diyebiliriz: bu görüşe göre davranışsal psikoloji alanı ilerlediği ölçüde anlam üzerine felsefi sorunlar da o ölçüde çözülmüş olur.

Özellikle dilbilimde Chomsky'nin, felsefede Putnam gibi birçok düşünürün davranışçılığa karşı açtığı savaş ile bu öğreti günümüzde geçerliliğini bir hayli yitirmiş görünüyor. Bu kurama karşı bir görüş de siz geliştirin.

SIRA SİZDE

DOĞRULAMACILIK (Verificationism)

Metafizikçi tümenden reddeden Mantıkçı Pozitivizm okulunun temel aldığı Doğrulamacı Anlam Kuramı bir tümcenin anlamının, o tümcenin doğruluk koşullarında olduğunu savunur. Yani, bu kurama göre, bir tümcenin anlamını kavramak, o tümcenin hangi koşullarda doğru, hangi koşullarda yanlış olduğunu kavramayı gerektiriyor. Bu kuramın sloganı haline gelmiş şekliyle “anlam doğruluk koşullarıdır”. Bu kuramdan yola çıkarak, Mantıkçı Pozitivistler, klasik felsefenin metafizik tümcelerinin doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir olmamalarından dolayı “anlamsız” ya da kendi deyimleriyle “saçma” olduğunu göstermeye çalışırlar. Peki bir tümcenin “doğruluk koşulları” nedir? Örneğin biri size “Bugün yağmur yağacak” derse, bu tümcenin dile getirdiği durumun hangi koşullarda sağlanacağını hemen anlarsınız. Bugün yağmur yağarsa tümce doğru, yağmazsa tümce yanlış bir şey dile getirmiş olur. Dış dünya üzerine olumsal ampirik tüm tümcelerin anlamları bu şekilde oluşur. Dolayısıyla dünya üzerine anlamlı bir sav öne sürmüşseniz bu savın hangi durumlarda doğru hangilerinde yanlış olacağını da söyleyebilir olmanız gerekir. Eğer bu savı yanlışlayabilecek bir durum düşünmüyorsanız bu tümce dünya üzerine

anlamalı bir şey dile getirmez. Ancak bazı tümcelerin doğruluklarını pratik olarak bizim sınamamız olanaklı olmayabilir. Örneğin “dünyada şu anda yaşayan insan sayısı çift bir sayıdır” dediğimizde anlamalı bir şey söylemiş olsak da, bunun doğrulanması ya da yanlışlanması pratik olarak olanaklı değildir. Ancak yine de tümce anlamalı bir tümcedir, çünkü teorik olarak test edilmesi olanaklıdır. Yani pratikte test edilemese bile tümcenin anlamı onun doğruluk koşullarındadır.

Doğrulamacı kuramın çok önemli bir sonucu da şudur: iki tümcenin doğruluk koşulları aynı ise anlamları da aynı olmalıdır. Örneğin “ $2 + 2 = 4$ ” tümcesi ile “ $3 + 3 = 6$ ” tümcelerine bakalım. Bu iki tümce de her koşulda doğrudur. Yani ikiye ikiye topladığımızda dört dışında bir sayı elde ettiğimiz bir durum yoktur. Yani bu önerme “zorunlu” olarak doğrudur. Ancak aynı şeyi “ $3 + 3 = 6$ ” tümcesi için de söyleyebiliriz. O da her durumda doğru olan bir zorunluluğu dile getirir. Bu durumda iki tümcenin doğruluk koşulları aynı çıkar; yani Doğrulamacılık kuramına göre bu iki tümce eşanlamalı olmalıdırlar. Yalnızca bu iki tümce değil matematik ve mantık gibi alanların tüm tümceleri eşanlamalı olmalıdır. Bu durumda zorunlu olarak doğru olan tüm tümcelerin aynı anlama geldiği sonucu çıkar. Bundan dolayı bu kuramın savunucuları bunlara “totoloji” adını verirler. Yanlış bir matematiksel tümce ise her koşulda yanlış olacağı için onlara da “çelişki” denir. Doğrulamacılık kuramına göre üç tür önerme bulunur: ampirik, totoloji, çelişki. Bunun dışında kalan tüm tümceler anlamsızdır.

BÜTÜNCÜLÜK (Holism)

Özellikle çağdaş bilim felsefesinde çok etkili olmuş olan Bütüncülük adlı kuramı, kabaca, sözcüklerin tek tek değil bir bütün olarak anlam kazandıkları görüşü olarak tanımlayabiliriz. Örneğin “öğretmen” sözcüğünün anlamını kavramak için, “öğrenci”, “öğrenme”, “eğitim” gibi birçok sözcüğün anlamını da aynı anda kavramak gerekir. Yani “öğretmen” sözcüğünün anlamını kavrayıp da, “öğrenci” sözcüğünün anlamını kavramamak olanaklı olmadığı gibi, bir dilde öğretmen kavramına dair bir sözcük olup da öğrenci kavramına dair bir sözcüğün olmamasını da düşüneyiz. Bu görüşe göre sözcükler birbirleriyle girdikleri ilişkilerin oluşturduğu bir “kavramsal çerçeve” içinde anlam kazanırlar. Bütüncülük görüşünün daha dar bir türüne “tümce bütüncülüğü” adını verebiliriz. Başta Frege olmak üzere birçok çağdaş dil felsefecisinin savunduğu bu görüşe göre sözcükler ancak bir tümce bağlamında anlam kazanırlar. Örneğin “dünya” sözcüğü anlamını “dünya yuvarlaktır”, “dünya dönüyor”, ‘dünya güzeldir’ gibi bu sözcüğü içeren tümcelerden alır. Bu tümcelerin içinde geçen “yuvarlaktır”, “dönüyor” ve “güzel” türündeki yüklemel terimler de anlamlarını başka tümcelerden alır. Tümce bütüncülüğüne göre gerçekte anlam yükleyebileceğimiz tek şey tümcelerdir; sözcükler tek tek anlam taşımazlar. Öznesel ve yüklemel terimler salt sözcüklerden oluşurlar, kendi başlarına tümce değildirler ve bu sözcükler tümcelerin içinden soyutlandıklarında bir anlama sahip olmazlar. Ancak yine de bir sözcüğün anlamını sorabiliriz. Örneğin “Türkçe dilinde ‘dünya’ sözcüğünün anlamı nedir?” diye sorduğumuzda anlamsız bir soru sormuş olmayız. Bu tür bir soru sorduğumuzda aslında aradığımız şey “dünya” sözcüğünün içinde geçen tümceler arasında ortak olan şeydir. Sözcükleri ilk öğrenmemiz de bu şekilde olur. Çocuklar “dünya” sözcüğünü birçok farklı tümce içinde duyduktan sonra tüm bu tümceler arasında ortak olan bir şey olduğunu fark ettiklerinde bu sözcüğün anlamını kavrarlar.

Bütüncülük görüşü çağdaş bilim felsefesinde de etkili olmuştur. Özellikle Thomas Kuhn’un öncülüğünü yaptığı bir görüşe göre Newton’un ya da Einstein’ınki gibi bi-

limsel paradigmlar fiziksel olguları açıklamak için bir kuram öne sürerken bir taraftan da bir dil oluşturlar. Buna Kuhn bazı yazılarında “leksikon” bazı yazılarında da “kavramsal çerçeve” adını verir.

Örneğin Newton’un kısaca “ $F = ma$ ” kısaltmasıyla bilinen “Güç = Kütle $\times$ İvme” şekli den dile getirebileceğimiz temel devinim yasası salt nesnelerin devinimlerine dair sınanabilecek bir sav değildir. Aynı zamanda bu yasa Newton paradigmasının en temel kavramlarından biri olan *kütle* kavramının anlamını oluşturur. Yani önce kütle kavramını anlayıp daha sonra bu yasayı kavramayız Kuhn’a göre. Bu yasayı kavrarken aynı zamanda *kütle* kavramını da oluştururuz. Diğer bir deyişle Newton paradigmasında “kütle” sözcüğü “Güç = Kütle. İvme” tümcesi içinde anlam kazanır. Bunun önemli bir sonucu da bilimsel paradigmada devrimsel bir değişim olduğunda da sözcüklerin anlamları değişmesidir. Örneğin Einstein’ın “ $E = mc^2$ ” kuramı farklı bir paradigmanın parçasıdır. Burada geçen “m” değişkenine de “kütle” deriz ancak bu Newton’un dilindekiyle aynı anlama gelemmez. Nasıl “ $F = ma$ ” kuramı Newton’un kütle kavramını yaratmışsa, Einstein’ın “ $E = mc^2$ ” kuramı da kendi kütle kavramını yaratmıştır. İki kuram farklı diller konuştukları için aynı şeylerden söz etmezler ve Kuhn’a göre de bir kuramın söylediğini diğer kuramın diline tam anlamıyla çeviremeyiz.

Bir bilimsel paradigmanın temel kuramı yalnızca dünya üzerine bir sav öne sürmekle kalmaz, bunu yaparken, aynı zamanda dünyayı düşünmemizi sağlayacak bir kavramsal çerçeve sunar; ve böylece o paradigmanın temel terimleri anlam kazanır.

NEGATİF ANLAM KURAMLARI

Son olarak “anlam” denen şeyin varlığını tamamen reddeden görüşleri kısaca ele alalım. Böyle bir görüş “anlam” denen şeye ontolojik bir varlık atfetmez. Bundan dolayı bu görüşlere Negatif Anlam Kuramları diyeceğiz. Bu tür bir kuramın ilk izlerini daha önce de bahsetmiş olduğumuz gibi özellikle Orta Çağ felsefesinde ünlenmiş olan Adcılık adlı öğretinin bir versiyonunda bulabiliriz. Bu görüşe göre tüm kırmızı nesneler arasında ortak olan tek şey hepsine “kırmızı” adını vermemizdir. Buradan yola çıkarak “kırmızı” sözcüğünün dile getirdiği bir “anlam” bulunmadığı sonucuna varabiliriz. Bu tür bir Adcılık tüm kırmızı nesnelerin örneği olduğu bir Kırmızı Tümelinin varlığını kabul etmediği gibi bir “kırmızı kavramı” olduğunu da reddeder. Burada kullanılan “kavram” sözcüğünü “anlam” sözcüğü ile değiştirirsek, bu tür bir Adcılık anlamın varlığını reddetmiş olur. Ancak Adcılık farklı şekilde yorumlandığında ya da bu kuramın farklı biçimlerini ele aldığımızda aynı sonuca varamayabiliriz. “Anlam”ın varlığını kabul etmeyen farklı bir yaklaşımı da ünlü yirminci yüzyıl filozofu Ludwig Wittgenstein’in “ikinci dönemi”nde bulabiliriz. Felsefi Sorgulamalar adlı ünlü ders notlarında (Philosophical Investigations) kullandığı bir örnek hakkındaki söylediklerine bakalım. “Oyun” dediğimiz tüm şeyler arasında değişmez bir ortak yan bulamayız Wittgenstein’a göre. Olsa olsa tüm oyun dediğimiz şeyler arasında bir “aile benzerliği” bulunur, ama değişmez bir ortaklık yoktur. Buradan “oyun” sözcüğünün anlamının da bir varlığa sahip olmadığı sonucuna varabiliriz. Yirminci yüzyılda bir tür Negatif Anlam Kuramını açıkça savunmuş olan en önemli filozof Quine olmuştur. Çağdaş deneycilik akımının da önemli bir temsilcisi olan Quine fiziksel dünya içinde yer almayan soyut bir varlık olarak “anlam” denen bir şeyin olamayacağını savunur. Bundan dolayı ad durumunda “anlam” bir varlığa gönderme yapmaz; örneğin “‘masa’ sözcüğünün anlamı” dediğimizde bir şeyden söz etmiş olmayız. Ancak “masa” sözcüğü Türkçede anlamlı bir sözcüktür diyebiliriz. Yani ad durumunda dediğimiz şeyin bir karşılığı olmasa da sözcüklere “anlamlı” sıfatını yükleyebiliriz. Ancak bir sözcüğün “anlamlı” olduğunu söylemek, Quine’a göre, o sözcüğün bir “anlamı vardır” şeklinde yorumlanmalıdır.

Özet

Bir anlam kuramının ne olduğunu açıklamak ve tartışmak.

Bir anlam kuramı, bu üniteye ele aldığımız biçimiyle, “anlam nedir?” sorusuna yanıt arar. Bu soru bir sözcüğün ya da bir tümcenin anlamının nasıl bir varlık olduğuna dair bir soru olduğu için yalnızca dil felsefesinin değil aynı zamanda varlık üzerine çalışan ontoloji ve metafizik gibi felsefenin en eski ve kimine göre en temel alt alanlarını da ilgilendirir. Dilsel anlam üzerine tartışmalar ve farklı kuramlar ancak çağdaş felsefede ve hatta yirminci yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır. Ancak bu tartışmaların ve bazı temel anlam kuramlarının ilk kaynağı antik çağa kadar uzanır. Özellikle felsefenin en eski sorunlarından biri olan Tümeller Sorunu üzerine iki yıldan fazla bir süredir devam eden tartışmalar dolaylı olarak anlam dediğimiz şeyin nasıl bir varlık olduğuna dair birçok çağdaş kuramı öngörmüştür. Tümeller sorununu ve bu soruna verilen yanıtlarla ortaya çıkmış olan farklı kuramları bir örnekle açıklayalım. “Güzel nedir?” diye felsefi bir soru sordumuzda ne aranız? Platon’a göre bu soru tüm güzel olan şeyler arasında ortak olan ve tümün güzel örnekleri olmasını sağlayan şeydir aradığımız. O zaman tek tek güzel tikelleri yanı sıra tüm bu güzel tikellerini güzel yapan bir de güzel tümeli olmalıdır Platoncu görüşe göre. (Platon buna Form ya da İdea der.) Tüm güzel şeyler yok olsa da Güzel Tümeli yok olmaz. Bu görüşe göre tümeller soyut ve duyulanabilir dünyadan bağımsız varlıklardır. İşte bu görüş daha sonra ayrıntılarıyla ele alacağımız çağdaş filozof Gottlob Frege’nin anlam kuramı türündeki Gerçekçilik akımının temelini oluşturur. Tümellerin tikel şeylerden bağımsız varlıklar olduğunu kabul etmeyen Aristotelesçi görüş ise duyulanabilir dünyadan öte soyut bir varlıklar dünyasını da reddeder. Güzel tümeli tüm güzel şeylerin içindedir, yani duyulanabilir doğal dünyadadır. Bu görüş de Doğalcılık ve Dışsalcılık gibi çağdaş anlam kuramlarının temelini oluşturur. Platoncu ve Aristotelesçi görüşlerin her ikisine de katılmayan ve özellikle Ortaçağ felsefesine damga vurmuş olan Adcılık (Nominalizm) kuramı da tümellerin varlığını tümüyle reddeder. Adcılık kuramının bir

uzantısı da bizi Öznelcilik adlı anlam kuramına götürür ve “anlam” denen şeyin varlığını tümüyle reddeden Negatif Anlam Kuramlarının temelini oluşturur. Çağdaş felsefede ortaya çıkmış olan tüm bu anlam kuramları en temelde şu sorulara yanıt ararlar: Bir sözcüğün ya da tümcenin anlamı bizim bir kurgumuz mudur? Yoksa anlam doğa tarafından ya da bir başka yolla mı oluşur? Dil olmasaydı anlam olur muydu? Anlam olması için bir anlayan da olmalı mı? Anlam zihin içinde ya da beyin içinde bir şey ya da bir olay mıdır? Eğer anlam yalnızca bir kurguysa ve gerçekte var olan bir şey değilse iletişim kurmamız nasıl olanaklı oluyor?

Farklı anlam kuramlarını açıklamak ve tartışmak.

Özellikle bilimciler arasında en yaygın kabul gören olan anlam kuramı Öznelciliktir. Bu kurama göre “anlam” dediğimiz şey insan zihninde yer alır. Felsefe tarihinin önemli filozofu John Locke’un ilk kez bir kuram olarak savunduğu bu görüşe göre bir sözcüğün anlamı zihinde yer alan bir “ide”dir. Bunun çağdaş bilimde karşılığı ise “anlam”ı beyin içinde yer alan nöronların bir tür aktivasyonu gibi nörolojik bir olay olarak ele alır. Öznelcilik kuramının insan iletişimini açıklayamayacağını savunan Frege’nin başını çektiği görüşe de Gerçekçilik diyoruz. Bu görüşe göre “anlam” soyut bir şeydir ve bizden, dilimizden, bilimizden bağımsız olarak varlığını sürdürür. Bu tür bir gerçekçiliğin bilimsel görüşlere aykırı olduğunu savunan bazı filozoflar ise anlamın doğa tarafından oluşturulduğunu (Doğalcılık) savunur. Bunun bir uzantısı olan Dışsalcılık kuramına göre anlam “kafanın içinde” olamaz, “dışarıda” olmalıdır; ya doğa ya da sosyal topluluklar anlamı oluştururlar. Sözcüklerin anlamlarının tek tek değil bir yapı içinde oluştuğunu savunan görüşe de Bütüncülük diyoruz. Bu yapının ne olduğuna dair görüşe göre bu kuramın da birçok farklı türü bulunur. Bu yapının bir tümce olduğunu söylersek Frege’nin sözcüklerin ancak bir tümce içinde anlam kazandığına dair görüş ortaya çıkar; bu yapının bir “bilimsel paradigma” olduğunu söyledığımızda Kuhn’un bilim kuramına gideriz; bu

yapının bir “dil oyunu” olduğunu söylediğimizde ise bu bizi Wittgenstein’ın görüşüne götürür. Bazı felsefeciler ise “anlam” denen şeyin varlığı tü-müyle reddeder. Bundan dolayı bu kuramları bu-rada Negatif Anlam Kuramları adıyla andık. Bun-lara çağdaş felsefeden örnek olarak Quine ve Wittgenstein’ı (ikinci dönemi) verebiliriz.

Dil felsefesi açısından anlam kuramlarının öne-mini genel hatlarıyla açıklamak.

Felsefenin iki bin yıldan beri tartışılan en temel klasik soruları “X nedir?” biçiminde olmuştur; “bilgi nedir?”, “güzellik nedir?”, “sanat nedir?” tür-ründeki soruların ne sorduğunu anlamak ve na-sıl bir yanıt aradığımızı ortaya çıkarmak için ön-celikle bu tür sorularda geçen bilgi, güzellik ve sanat gibi kavramlarımız nasıl varlıklar olduğuna açıklık kazandırmamız gerekir. Bu da bizi doğru-dan anlam sorununa getirir. Örneğin güzellik kavramıyla “güzellik” sözcüğünün Türkçedeki anlamı arasında bir bağ bulunmalıdır. Hatta ki-milerine göre bu ikisi aynı şeyidir. Dolayısıyla biz bir sözcüğün anlamının nasıl bir varlık oldu-ğunu, nasıl ortaya çıktığını, bizim dilimizden, kül-türümüzden ve bilgimizden bağımsız bir varlığı olup olmadığını ortaya çıkardığımızda “güzellik nedir?” şeklinde dile getirdiğimiz soruya açıklık kazandırmış oluruz. Hatta belki de bu ve benze-ri soruların yanıtlanamaz olduğunu ya da anlam-sız olduğunu da göstermiş oluruz. Anlam kuram-ları diğer yandan hepimiz için yaşamsal önem ta-şıyan iletişim sorunuyla doğrudan ilişkilidir. Sö-z-cüklere herkes istediği anlamı yüklemekte özgür müdür? Eğer öyleyse gerçekten iletişim kuruyor muyuz? Kuruyorsak da bunu kanıtlayabilir mi-yiz? Yoksa anlam hep dili kullanan sosyal yapı ve bu sosyal yapının parçaları olan insanların dil kullanımı ile mi oluşuyor? Bu durumda bir tüm-cenin ne anlama geldiğini ortaya çıkarmak için o tümcenin parçası olduğu dilin konuşulduğu sos-yal ağı mı tanımak gerekir? Diğer yandan anlam kuramları aracılığıyla dilin yapısını ortaya çıkar-dığımız zaman dünya üzerine düşüncelerimiz ve sorularımıza da açıklık kazandırırız. Yani anlamı anlamak düşüncelerimizi ve dolayısıyla insanı anlamının bir yoludur.

Kendimizi Sınayalım

1. Bu ünite de tartıştığımız biçimiyle bir Anlam Kuramı aşağıdaki sorulardan hangisine yanıt vermeye çalışır?

- Bir sözcük tarih içinde nasıl anlam değişikliğine uğrar?
- Bir sözcüğün anlamı bizim bir kurgumuz mudur yoksa bizden bağımsız olarak var olan bir şey midir?
- Bir sözcüğün anlamının oluşmasında o sözcüğün parçası olan dilin konuşulduğu ülkenin siyasi yönetim biçimi arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Sözcüklere hangi anlamları yüklediğimizi belirleyen unsurlar nelerdir?
- Sözcüklere yüklediğimiz anlam ile hayata yüklediğimiz anlam arasında nasıl bir bağ bulunur?

2. Bu ünite de tartıştığımız biçimiyle Anlam Kuramları dil felsefesi dışında felsefenin hangi alt alanıyla en çok ilişkilidir?

- Epistemoloji (Bilgi Felsefesi)
- Ontoloji (Varlık Felsefesi)
- Etik
- Mantık Felsefesi
- Bilim Felsefesi

3. Aşağıdakilerden hangisi Öznellik adlı anlam kuramı ile **bağdaşmaz**?

- Bir sözcüğün anlamı kafadadır.
- Bir sözcüğün anlamı öznel bir idedir.
- Bir anlayan olmadan anlam olamaz.
- Bir sözcüğün anlamını kavramak öznel olsa da kavranan şey hepimizin ortak malı olan o sözcüğün anlamıdır.
- İnsan beynini tamamen çözdüğümüzde “anlam nedir?” sorusunu da yanıtlamış oluruz.

4. Aşağıdakilerden hangisi Gerçekçilik adlı anlam kuramı ile **bağdaşmaz**?

- Düşünceler düşününlerin kafasında yer alan varlıklar değildir.
- Bir sözcüğün hangi anlama geleceğine biz karar veririz ancak o anlamı biz oluşturmayız.
- Dil olmasa da anlam olabilir.
- İnsan beynini tamamen çözdüğümüzde “anlam nedir?” sorusunu da yanıtlamış oluruz.
- Farklı diller konuşan insanların aynı düşüncelere sahip olabilmeleri için o dilleri konuşan insanlardan bağımsız ortak anlamlar olmalıdır.

5. Aşağıdakilerden hangisi Bütüncülük adlı anlam kuramı ile **bağdaşmaz**?

- Sözcüklerin anlamlarını tek tek öğrenemeyiz.
- Sözcük anlamı o sözcüğün kullanıldığı dil içindeki diğer sözcüklerle girdiği ilişkiler ağına bir ürünüdür.
- Çocuk dil öğrenirken önce bazı sözcüklerin anlamlarını kavrayıp sonra bunları bir araya getirerek tümce anlamlarını kavramaya başlar.
- Bilim kuramlarının bazı temel yasaları ile o yasanın kullandığı terimlerin anlamlarını ancak bir arada kavrayabiliriz.
- Yeni bir sözcüğü öğrenip anlayabilmemiz için onu bildiğimiz sözcükler ile ilişkilendirmemiz gerekir.

6. Aşağıdakilerden hangisi Doğrulamacılık adlı anlam kuramı ile **bağdaşmaz**?

- Bir tümceyi anlasak da hangi koşullarda doğru olacağını bilemeyebiliriz.
- İki ayrı tümce aynı koşullarda doğru ve aynı koşullarda da yanlış oluyorsa o tümceler aynı önermeyi dile getirirler.
- İki ayrı tümce aynı koşullarda doğru ve aynı koşullarda da yanlış oluyorsa o tümceler eşanlamlıdır.
- Tüm olanaklı dünyalarda eşkaplamalı olan iki sözcük aynı anlama gelirler.
- Doğru ve yanlış kavramlarına sahip olmayan biri dil konuşamaz.

7. Aşağıdakilerden hangisi Dışsalcılık adlı anlam kuramı ile **bağdaşmaz**?

- Bilimsel terimlerin anlamlarını doğal türler oluşturur.
- Bir insanın kafasının içinde olup bitenlerden yola çıkarak o insanın hangi kavramlara sahip olduğunu anlayamayız.
- İnsan beynini tamamen çözdüğümüzde “anlam nedir?” sorusunu da yanıtlamış oluruz.
- Bazı kavramları biz değil doğa oluşturur.
- Kullandığımız birçok kavramın içeriğine biz karar veremeyiz.

8. Aşağıdakilerden hangisi Davranışçılık adlı anlam kuramı ile **bağdaşmaz**?

- Bir sözcüğün anlamını öğrenmek davranışsal bazı özellikler kazanmaktır.
- Bir insanın hangi durumlarda neye nasıl tepki vereceğini bilirse, o insanın hangi sözcüklerin anlamlarını kavradığını çıkarabiliriz.
- Davranışsal psikoloji bilimi yeterli kadar gelişirse kimin neyi ne kadar ve nasıl anladığını da saptar hale geliriz.
- Bir sözcüğün anlamını kavrayıp kavramadığını salt düşünerek bulamam.
- Hayatında bir atom görmemiş biri “atom” sözcüğünün anlamını kavrayamaz.

9. Aşağıdakilerden hangisi Doğalcılık adlı anlam kuramı ile **bağdaşmaz**?

- Bilimsel terimlerin anlamlarını doğal türler oluşturur.
- Teknolojinin doğayı bozması sonucunda sözcüklerimizin de anlamları bozulur.
- Bazı terimlerimin anlamlarını doğa belirler.
- İçinde yaşadığımız doğal çevre dilimizin oluşmasında önemli bir rol oynar.
- Doğayı tümüyle açıklarsak “anlam nedir?” sorusuna da bir yanıt vermiş oluruz.

10. Aşağıdakilerden hangisini Negatif Anlam Kuramlarının ortak görüşüdür?

- “Anlam” dediğimiz şey aşkındır, bu yüzden bizim onu bilmemiz olanaklı değildir.
- “Anlam” dediğimiz şeyin ontolojik bir statüsü yoktur, yani o bir varlık türü değildir.
- Bir sözcük “anlamlı” olabilir, ama bu bir “anlam”ı olduğunu göstermez.
- “Bir sözcüğün anlamı” dediğimizde sanki bir varlığa gönderme yapıyormuşuz yanılmasına düşeriz.
- Anlamlı ile saçma arasında bir ayrım olması “anlam” diye bir varlığın olduğunu göstermez.

Okuma Parçası

İnsan anlam üzerine düşünmeye başlar başlamaz, bunun anlığımızı (zihnimizi) doğrudan ilgilendiren bir yönü olduğunu sezinliyor. Eğer zihinler olmasaydı, denebilir, anlamlar da olamazdı. Herhangi bir şeyin belli bir anlama gelebilmesi için, onu o şekilde değerlendirmeye olanak verecek bir yapı gerekiyor. Böylesi yapılara örnek olarak, insanlardaki anlık dediğimiz şeyi, hayvanlarda da bunun daha ilkel biçimlerini düşünebiliriz. Zihnin anlama varlıksal açıdan bir zorunlu koşul oluşturması, kimi filozofları anlamı tümüyle bir anlıksal varlık, örneğin anlık içindeki bir düşünce, bir imge, ya da bir kavram olarak görmeye yöneltmiştir. Burada anlığın doğasını tartışacak değilim. Benim inancım, anlığın beyin gibi karmaşık bir fizyolojik yapı üzerinde temellenmediği ve ona bağımlı olduğu. Ancak, anlamın anlıkla ilişkisini açıklamalarına çıkış noktası yapan filozofların birçoğu, zihni özdekten (madde) ve dolayısıyla insan gövdesinden bağımsız bir varlık olarak kavramışlardır. Örneğin, ileride daha yakından tanıyacağımız John Locke’un görüşü de böyledir. Anlama anlıksal bir biçimde yaklaşan belki ilk düşünür olan Aristoteles ise, zihnin gövdeden bağımsız bir varlığı olabileceğine inanmıyordu. Zihin üzerindeki görüş ayrılıkları bir yana, Aristoteles’in anlama ilişkin düşünceleri Locke’daki anlam kuramına temel oluşturmuştur. Aristoteles şöyle diyor: “Söylenmiş sözler anlıksal içeriklerin, yazılmış sözler de söylenmiş sözlerin imleridir. Yazı nasıl tüm insanlarda bir değilse, konuşulan sözcükler de bir değildir. Oysa bunların doğrudan imi oldukları anlıksal içerikler, ve bu anlıksal içeriklerin kendilerine benzedikleri (kendilerini imgeledikleri) gerçek şeyler herkes için birdir... Bir ad, anlamını belli bir zamana bağlı olmaksızın uzlaşımla kazanan bir sestir. Bu sesin bölümleri, bütünün dışında anlamlı değildir... ‘Uzlaşımsal’ nitelemiyse, hiçbir adın kendi doğası gereği bir ad olmadığını, ancak bir im olmak dolayısıyla öyle olduğunu saptadık. Hayvanların çıkardıkları düzensiz sesler bir anlama gelseler bile, birer ad olamazlar”.

...

Anlamın tek tek zihinleri aşır, onlardaki içerikleri bir arada ortak olarak kucaklayan nesnel bir yönü de var. Böyle bir sezgiyi birçoğumuz onaylayacağız. Aristoteles’in görüşüne göre, zihinlerimizdeki içerikler bu dışsal ve nesnel olguyu tasarımıyor; ondan iki bin yıl sonra Locke’un da vurguladığı gibi, içerikler bir şekilde nesnelerin yerini tutuyor. Böyle olmasaydı anlıksallığın içeriğini aşır düşüncelerimizi (hiç olmazsa benzer içerik-

ler olarak) birbirimize iletemezdik. Peki anlamın bu nesnel yönü nasıl bir şey; onun sözlerimizle olan bağlantısı ne? Böyle bir soruya eğildiğimizde, aklımıza dili kullanışımız içinde sıklıkla karşılaştığımız bir örnek, bir model geliyor. “Galata Kulesi” gibi bir dile getiriş, Karaköy’deki o görkemli eski yapıyı çağrıştırıyor. Burada şöyle düşünmek mümkün: Sözcüğü kullandığımızda belki zihnimizde o kule canlanıyor ama, bunun nedeni sözcüğün doğrudan kuleye bağlı olması. Kulenin düşüncesi böyle bir bağlantının varlığı sayesinde çağrıştırılabilir. Bir başka deyişle anlam, sözcük, nesne ve bu ikisi arasında bulunan bağlantıyla ilgili olan bir şey. Çağrıştırılan anlaksal içerikse, bu bağlamda ancak ikincil öneme sahip olan bir olgu, anlamlılığı doğrudan temellendiren olgular yanı sıra gerçekleşen bir şey.

Kaynak: Arda Denkel, *Anlam ve Nedensellik*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Giriş” bölümünü yeniden okuyun. b şıkkı dışındakilerin hiçbirisi doğrudan Anlam Kuramlarının yanıtlanmaya çalıştığı sorular değildir.
2. b Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Giriş” bölümünü yeniden okuyun. Her ne kadar felsefesinin diğer alanlarıyla da ilişkilendirilebilirse de Anlam Kuramlarının en yakın olduğu alan Ontolojidir.
3. d Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Öznellik” bölümünü yeniden okuyun. Öznelcilik anlamların “ortak mal” olduğu görüşü ile bağdaşmaz.
4. d Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Gerçekçilik” bölümünü yeniden okuyun. Gerçekçi kuramlar anlamın zihinde olduğunu reddettikleri için beynin tüm sırlarının çözülmesi anlam sorununu çözmeye yetmez.
5. c Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Bütüncülük” bölümünü yeniden okuyun. Bu kurama göre dil edinimi bu şekilde tek tek sözcükleri öğrenerek olamaz.
6. a Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Doğrulamacılık” bölümünü yeniden okuyun. Bir tümceyi anlamak demek onun doğruluk koşullarını bilmek olduğu için bu şıkta geçen bu kuramla bağdaşmaz.
7. c Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Dışsalcılık” bölümünü yeniden okuyun. Bu kurama göre sözcüklerin anlamları salt insan beyninde olup bitenle açıklanamaz, dünyayı da bilmek gerekir.
8. e Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Davranışçılık” bölümünü yeniden okuyun. Bir şeyi doğrudan algılamadan da o şeye gönderme yapan bir sözcüğe yönelik olarak davranışsal eğilimler edinebiliriz.
9. b Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Doğalcılık” bölümünü yeniden okuyun. Bu kurama göre doğa “bozulsa” da yine doğadır.
10. a Yanıtınız doğru değilse ünitenin “Negatif Anlam Kuramları” bölümünü yeniden okuyun. Bu kuram anlamın varlığını ret eder; bu şıkta geçen aşkınlık ya da bilinemezlik o şeyin varlığını reddetmez.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

İnsan dillerinin en önemli özelliklerinin biri de sonlu sayıda sözcük dağarcığına sahip bir dilde sonsuz sayıda tümce olabilesidir. Örneğin Türkçe dilinde sonsuz sayıda tümce üretebiliriz. Bunlardan bazılarını hiçbir insan hiçbir zaman kullanmamış olacaktır. Eğer bir tümcenin anlamı Öznelci görüşün söylediği gibi zihin içinde yer alan bir şey ise, bu hiç kullanılmamış tümcelerin anlamsız oldukları sonucuna varmak zorunda kalmaz mıyız? Örneğin şu tümce insanlık tarihinde daha önce hiç kullanılmamış olsun: “İlkel dönemde insanlar taşları yontmak için çaba sarf ederken, binyıllar sonra bir dil felsefesine giriş kitabında örnek olarak kullanılabileceklerini akıllarına dahi getirmemişlerdi.” Bu tümceyi hemen anladınız. Yani öznelcilik kuramına göre zihninizde bir “anlam” oluştu. Çok büyük bir olasılıkla bu tümceyi daha önce hiç kimse kullanmamış hatta dile getirdiği düşünceyi de hiç kimse düşünmemişti. Ancak anlam zihinsel bir varlık ise, bu tümcenin daha önce bir anlamı olmadığı sonucuna varmak zorunda kalırız.

Sıra Sizde 2

Gerçekçi görüşe göre bir sözcüğün anlamı bizim bir kurgumuz değildir. Bizler hangi sözcüğün hangi anlama geleceğini seçebiliriz ancak “anlam” dediğimiz şey bizden bağımsız varlığına sahiptir. Ancak bu durumda biz telefonu icat etmeden önce de “telefon” sözcüğünün anlamı var olması gerekirdi. O anlama da “kavram” dersek buradan şöyle garip bir sonuç çıkar: *telefon* kavramı yeryüzünde henüz insanlar olmadan önce de vardı.

Sıra Sizde 3

Davranışçı görüşe göre eğer bir bilgisayar bir sözcüğü duyduğunda aynı insan gibi tepki vermeye programlanmışsa o bilgisayar o sözcüğün anlamını kavramış demektir. Ancak bilgisayarlar sözcüklerin anlamlarını kavrayacak şeyler değildir. Bu da bir sözcüğün anlamının salt o sözcüğü duyduğumuzda nasıl davranışsal eğilimlerimiz olduğuyla açıklanamaz.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- A.J. Ayer, **Dil, Doğruluk ve Mantık**, çev. Vehbi Hacı-kadiroğlu, İstanbul: Metis Yay. 1984.
- Arda Denkel, **Anlamın Kökenleri**, İstanbul: Metis Yay. 1984.
- Arda Denkel, **Anlam ve Nedensellik**, İstanbul: Kabalcı Yay. 1996.
- John Locke, **İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir İnceleme**, çev. Meliha Delikara Topçu, Ankara: Öteki Yay. 2000.
- Teo Grünberg, **Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme**, İstanbul: Yapı Kredi Yay. 2006.
- Teo Grünberg, **Anlama Belirsizlik ve Çok Anlamlılık**, Ankara: ündoğan Yay. 1999.

3

Amaçlarımız

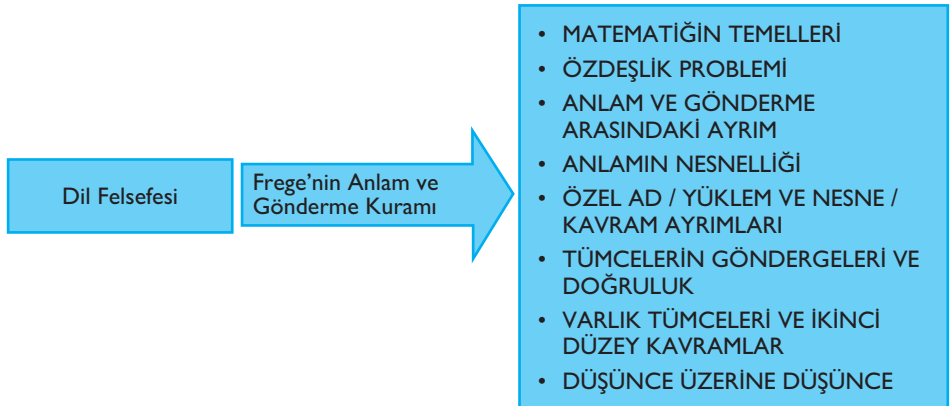
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Frege'nin özdeşlik problemine nasıl bir çözüm getirdiğini açıklayabilecek ve tartışabilecek,
- Frege'nin anlam ve gönderme arasındaki yaptığı ayrımı açıklayabilecek ve tartışabilecek,
- Frege'nin kuramının dil felsefesinin klasik problemlerine getirdiği çözümleri açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Gottlob Frege
- Anlam
- Gönderme
- Özne/Yüklem Ayrımı
- Kavram/Nesne Ayrımı
- Doğruluk Değeri

İçindekiler

Frege'nin Anlam ve Gönderme Kuramı

MATEMATİĞİN TEMELLERİ

Ünlü Alman düşünür Gottlob Frege'nin dil felsefesi büyük ölçüde matematiğin temellerini araştırırken ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı öncelikle kısaca Frege'nin matematik felsefesine bakalım. Frege özellikle *Arithmetiğin Temelleri* adlı yapıtında, sorulması kolay ancak yanıtlanması zor bir soru üzerinde durur: sayı nedir? Bu soruya bir yanıt bulmak için öncelikle " $5+7=12$ " gibi aritmetiğin basit tümcelerinin bir çözümlemesini yapmamız gerekir Frege'ye göre. İşte bu çözümleme çabası sonucu Frege matematiğin temellerine dair kuramını ortaya çıkarıp savunur. Günümüzde "mantıksalcılık" adı verilen bu kurama göre aritmetik mantığa indirgenebilir. Bunun iki önemli sonucu bulunur: (1) tüm aritmetiksel nesneler aslında mantıksal nesnelerdir; (2) tüm aritmetiksel doğrular aslında mantıksal doğrulardır. Matematiğin en temel nesnelerinden biri olan sayı, aslında mantık dilinin en temel nesnelerinden biri olan bir kümedir. Örneğin üç sayısı, Frege'ye göre, içinde üç ögesi bulunan tüm kümelerin kümesidir. Diğer yandan " $5+7=12$ " türünde doğru bir matematiksel eşitlik ifade eden bir tümce de, tamamen mantık dilinde ifade edilebilir. Kısacası aritmetik aslında mantıktır. İşte Frege'nin bu kuramını savunmak için geliştirdiği mantık dili, günümüzde artık felsefeden koparak bir bilim dalı haline gelmiş olan Yüklemler Mantığı'nın kurulmasını da sağlamıştır. Ancak bizim bu bölümdeki amacımız Frege'nin mantık ve matematik felsefesini tartışmak değil. Frege'ye göre aritmetiğin temeli olan mantık aynı zamanda Almanca ya da Türkçe gibi doğal dillerin de temelinde bulunur. Örneğin basit özne yüklem biçimindeki bir tümcenin çözümlemesi, matematik dilinde her neyse, doğal dilde de aynıdır. Kısacası mantık hem formel hem de doğal dillerin temelini oluşturur. Bu görüşünden yola çıkan Frege, *Arithmetiğin Temelleri*'ni yayınladıktan sonra, çalışmalarını daha genel anlamda dil üzerine yoğunlaştırarak, 1892 yılında günümüzde dil felsefesinin klasığı haline gelmiş olan "Anlam ve Gönderme Üzerine" (Über Sinn und Bedeutung) adlı makalesini yayınlar. Birazdan ayrıntılarıyla tartışacağımız Frege'nin dil kuramı büyük ölçüde bu yapıtına dayanır.

ÖZDEŞLİK PROBLEMİ

Matematiğin temellerini araştırmak üzere yola çıkan Frege, bunun sonucu olarak günümüzde Anlam ve Gönderme Kuramı olarak anılan felsefe tarihinin ilk kapsamlı dil kuramını geliştirmiştir. Bu kuramın en ayrıntılı tartışmasını bulduğumuz "Anlam ve Gönderme Üzerine" adlı başyapıtına Frege bir soruyla başlar: Özdeşlik

ilişkisi neyle ne arasında bir ilişkidir? Daha önce de Ünite 1’de kısaca tartıştığımız bu soruyu anlamak için önce özdeşlik nedir onu anımsayalım. Matematik ve mantık dilinde “=” imiyle dile getirdiğimiz eşitlik kavramı özdeşlik ilişkisinin temelidir. Örneğin matematikte “ $5+7=12$ ” türünde bir tümce iki şeyi eşitler; diğer bir deyişle, iki şeyin aynı, ya da özdeş olduğunu ifade eder. Ancak özdeşlik ilişkisi yalnızca matematik ya da mantık diline ait bir kavram değildir. Gündelik dilde de bu kavramı sıklıkla kullanırız. Frege’nin kendi örneğinde “Akşam Yıldızı Sabah Yıldızı’dır” dediğimizde, tümcenin sonundaki *-dır* sonekiyle yine iki şeyin özdeş olduğunu söylemiş oluruz. Ya da “Her sabah doğan güneş aynı güneştir” tümcesinde geçen “aynı” sözcüğü yine özdeşlik ilişkisini ifade eder. Şimdi soruya dönelim: özdeşlik ilişkisi neyle ne arasında bir ilişkidir? Frege’nin bu soruya daha önceki bir çalışmasında verdiği yanıtı göre özdeşlik dilsel imler, ya da kendi deyimiyle nesnelerin “adları” arasında bir ilişkidir. Öncelikle Frege’nin bu görüşe daha önce nasıl vardığını bakalım. (Unutmayın bu görüşü önce açıklayıp sonrasında nasıl daha önce yanıldığını açıklayacak Frege.)

Önceki görüşü: Dilsel bir im sayesinde bir nesneye gönderme yapıp onun hakkında bir şey söyleriz. Dilsel ime en basit örnek bir özel addır. Örneğin “Akşam Yıldızı” Venüs gezegenine eskilerde verilmiş bir özel addır, “Sabah Yıldızı” adı da yine Venüs’ün bir başka adıdır. İşte Frege’nin eski çözümlemesine göre özdeşlik imler arasında bir ilişki kurar. “ $5+7=12$ ” dediğimizde “ $5+7$ ” imiyle, “12” iminin aynı sayının imleri olduğunu ifade etmiş oluruz. Aynı şekilde “Akşam Yıldızı Sabah Yıldızı’dır” dediğimizde de “Akşam Yıldızı” ile “Sabah Yıldızı” adlarının aynı şeyin adı olduğunu ifade ederiz. Frege önceki çalışmasında bu savına nasıl vardığını şu şekilde açıklar: Özdeşlik ilişkisi nesnelerin imleri değil de nesnelerin kendileri arasında bir ilişki ifade etmiş olsaydı, bir özdeşlik yargısının nasıl olup da öğretici olduğunu açıklayamazdık. Örneğin “Akşam Yıldızı Sabah Yıldızı’dır” tümcesine bakalım. Bu tümce gökbilime dair önemli bir doğruluğu dile getiriyor ve bu doğruluk önceleri bilinmiyordu. Örneğin Babilliler Akşam Yıldızı ile Sabah Yıldızı’nın farklı gök cisimleri olduğuna inanmışlardı. Kısaca Akşam Yıldızı’nın Sabah Yıldızı olduğunu zaman içinde öğrendik. Eğer özdeşlik ilişkisi nesneler arasında bir ilişki olsaydı bunu nasıl açıklardık? “Sabah Yıldızı Sabah Yıldızı’dır” dediğimizde öğretici bir şey söylemiş olmuyoruz, ama “Akşam Yıldızı Sabah Yıldızı’dır” dediğimizde öğretici bir şey söylüyoruz. Eğer ki özdeşlik nesneler arası bir ilişki ise, doğru bir özdeşlik yargısı bir nesne ile kendi arasında bir ilişkiyi ifade ederdi. Ortada iki değil tek bir nesne vardır. “Akşam Yıldızı” denen gök cismi, “Sabah Yıldızı” denen gök cismiyle aynıdır, kısaca ikisi de Venüs gezegenidir. Normalde iki şey arasında kurulan ilişkilerde durum böyle değil. “Ali Ayşe’de daha uzun” dediğimizde, Ali ile Ayşe arasında bir ilişkiyi dile getiririz. Ama özdeşlikte durum farklı: iki nesne değil bir nesnenin kendisiyle girdiği bir ilişki olur özdeşlik. Bu durumda da “ $a=a$ ” ile “ $a=b$ ” formundaki özdeşlik tümceleri arasındaki farkı açıklamak olanaklı olmaz. Frege eski çözümünde bundan dolayı özdeşlik ilişkisinin nesneler arası değil nesnelerin adları arasında bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Yeni görüşü: Eski görüşünü ve bu görüşe nasıl varmış olduğunu bu şekilde özetledikten sonra, bu görüşü sorgulamaya başlar Frege. Özdeşlik ilişkisini adlar arası bir ilişki olarak düşünürsek, “Akşam Yıldızı Sabah Yıldızı’dır” tümcesi gökyüzüne dair değil, dilimize ve kullandığımız adlara dair bir yargı dile getirmiş olurdu. Halbuki bu tümce gökyüzüne dair bir yargıyı dile getirir, dile veya adlara dair değil. Hangi cisme ne ad vereceğimiz büyük ölçüde rastgele bir seçimdir Frege’ye

göre. Ancak Akşam Yıldızı'nın Sabah Yıldızı ile aynı gök cismi olması bizim dilsel seçimlerimize bağlı bir olgu değildir. Bundan dolayı Frege eski çözümünün doğru olmadığını kabullenip, özdeşlik ilişkisinin bir nesnenin kendisiyle arasında bir ilişki olduğunu savunur. Bu durumda özdeşlik yargılarının nasıl olup da öğretici olduğunu açıklaması gerekir. İşte günümüzde Anlam ve Gönderme Kuramı olarak anılan Frege'nin temel dil kuramı bu problemin çözümünü ortaya çıkar. Birazdan daha ayrıntılı bir şekilde tartışacağımız üzere Frege özdeşlik problemini çözmek için adların anlamları ile göndermeleri arasındaki ayrımı yapar. "Akşam Yıldızı" ve "Sabah Yıldızı" adlarının göndermeleri aynıdır: ikisi de Venüs gezegenine gönderme yaparlar. Ancak bunu farklı biçimlerde gerçekleştirirler, Venüs gezegenini farklı biçimlerde temsil ederler. İşte bu temsil etme biçimlerine Frege "anlam" der. Kısaca göndermeleri aynı olmakla birlikte, "Akşam Yıldızı" ve "Sabah Yıldızı" farklı anlamlar dile getirirler. "Akşam Yıldızı Sabah Yıldızı'dır" tümcesinin ifade ettiği anlam ile "Sabah Yıldızı Sabah Yıldızı'dır" tümcesinin ifade ettiği anlam farklıdır; bundan dolayı birincisi öğretici ikincisi ise öğretici değildir. Şimdi anlamın ne olduğu, göndermeden nasıl ayrıldığı ve aralarında nasıl bir ilişki olduğuna bakalım.

ANLAM VE GÖNDERME ARASINDAKİ AYRIM

Anlam ve gönderme arasındaki ayrımı yaparken, Frege, Kant felsefesinin temel bir kavramından yola çıkar. Dış dünyanın nesneleri, Kant'ın deyimiyle bizlere kendilerini "sunarlar", ancak bu sundukları yüzleri dışında bir de sunmadıkları yüzleri vardır. Kant buradan yola çıkarak fenomenler dünyası ile numenalar dünyası arasındaki meşhur ayrımını yapar. Frege'nin böyle bir ayrımı benimsediğine dair bir ipucu bulamayız çalışmalarında. Ancak nesnelerin kendilerini bizlere "sunuş biçimleri" olduğu düşüncesi Frege'nin kuramı için bir temel oluşturuyor. Aynı nesne, birden çok, hatta sonsuz şekilde kendini sunabilir: örneğin Venüs gezegeni kendini *günbatımından hemen sonra ilk ortaya çıkan parlak gök cismi* (Akşam Yıldızı) şeklinde sunduğu gibi, *gündoğumundan hemen önce en son görünen parlak gök cismi* (Sabah Yıldızı) şeklinde de sunar. İşte nesnelerin bu farklı sunuş biçimlerine Frege "Sinn" diyor. Türkçe'de bu terime karşılık en yakın sözcük "anlam"dır.

Aynı nesnenin iki ayrı sunuş biçimine dair bir örnek de siz verin.

SIRA SİZDE

Bir nesneyi düşünebilmemiz, onu adlandırıp, dil aracılığıyla o nesne hakkında konuşabilmemiz için o nesnenin bize kendisini bir şekilde sunması gerekir. Bu sunuş biçiminden yararlanarak o nesneye bir ad verdiğimizde, o sunuş biçimi o adın anlamı haline gelir. Ancak anlamlar aracılığıyla nesnelerden bahsetmemiz ve onlara gönderme yapmamız olanaklı olur. Bundan dolayı dil ile dünya arasındaki ilişki Frege'nin kuramında doğrudan kurulan bir ilişki olamaz. Sözcüklerimiz hep anlamları aracılığıyla gönderme yaparlar. Bir ada hangi anlamı yükleyeceğimiz bizim seçimimize kalsa da, o anlamın dünyada hangi nesneyi belirleyeceği bizim kararımıza bağlı değildir. Anlamlar, nesneleri zihnimizde temsil etme işlevini görürler. Örneğin Venüs gezegenini düşünebilmemiz için onu zihnimizde öncelikle bir anlam aracılığıyla temsil etmemiz gerekir; ancak bu sayede ona gönderme yapabiliriz. Örneğin Babilliler Venüs'ü *gündoğumundan hemen önce en son görünen parlak gök cismi* olarak anlamlandırmışlar, ve bunun sonucunda ona "Akşam Yıldızı" adını vermişler. Yine Babilliler aynı zamanda Venüs'ü *günbatımından hemen son-*

Anlam (Sinn)'in üç temel işlevi bulunuyor Frege'nin kuramında:

1. anlam sayesinde bir nesneyi zihnimizde temsil edip onu adlandırıyoruz;
2. bir adın anlamı o adın göndergesi olan nesneyi belirliyor;
3. anlamlar bir araya gelerek "düşünce" (ya da günümüz dil felsefesi terminolojisinde "önerme") oluşturuyorlar.

ra ilk ortaya çıkan parlak gök cismi olarak da anlamlandırıp, bu sefer de ona “Akşam Yıldızı” adını vermişler. Günümüzde Venüs’ü zihnimizde temsil etmemizi sağlayan birçok başka yol bulunuyor. Bunların her biri bir anlama karşılık geliyor.

ANLAMIN NESNELİĞİ

Dili, düşünmeyi ve iletişimi olanaklı kılan *anlam* Locke’ta olduğu gibi zihnimizde yer alan öznel bir varlık değildir Frege’ye göre. Bunu açıklamak için ilginç bir benzetme yapar. Bir teleskopla aya baktığımızda doğrudan ayı değil, ayın teleskopun lensi üzerinde oluşturduğu imgeyi görürüz. Ayarları sabit tuttuğumuzda o imge hep lensin üzerinde olacaktır. Yani ay nesnel gerçekliğin bir parçası ise, ayın lens üzerindeki imgesi de bir anlamda nesnel gerçekliğin bir parçası olmak durumundadır. Teleskopun ayarları yapıldığında lens üzerinde oluşan imge kimse teleskopa bakmasa bile orada varlığını sürdürür. Diğer yandan teleskopa bakan bir gözlemcinin gözbebeği üzerinde oluşacak imge ise öznel ve kişiden kişiye değişir. Yani üçlü bir ayırım var bu örnekte: (1) ay, (2) ayın lens üzerindeki imgesi, ve (3) bir gözlemcinin gözbebeği üzerindeki ay imgesi. Şimdi benzetmeyi yapmak için bu sefer teleskop yerine bir sözcük düşünelim. Şu şekilde benzer bir üçlü ayırım yapabiliriz: (1) sözcüğün göndergesi, (2) sözcüğün anlamı, (3) ve o sözcüğünün anlamının biri tarafından kavranması. Nasıl ki teleskopla bakılan ay gerçek dünyanın bir parçası ise, bir sözcüğün göndergesi de öyledir. Örneğin “Venüs” adı bir gök cismine gönderme yapar. İşte o gök cismi adın göndergesidir ve biz onun hakkında düşünmesek bile, onu tanımasak bile, dilimiz ona bir ad verecek kadar gelişkin olmasa bile Venüs varlığını bizden bağımsız olarak sürdürür. Hatta insan türünün ortaya çıkmasından önce, ortada düşünen zihinler ve dil olmadan önce de Venüs bir gök cismi olarak vardı. Yani Venüs, bir gök cismi olarak bizlerin bir kurgusu değildir Frege’ye göre. Bu anlamda bir sözcüğün göndergesi öznel değil nesneldir. Teleskopun baktığı ay ile bir sözcüğün göndergesi arasındaki bu ilişki benzetmenin birinci ayağını oluşturur. Benzetmenin ikinci ayağı ise, teleskopun lensinin üzerindeki ayın imgesi ile bir sözcüğün anlamı arasındadır. Nasıl ki teleskopun lensinin üzerindeki ayın imgesi hiç kimse o teleskopa bakmasa bile orada varlığını sürdürürse, bir sözcüğün anlamı için de bu aynen geçerlidir. Bu görüşe göre “anlam” dediğimiz şey de zihinlerde yer alan öznel bir şey değildir. O da gerçek ve nesnel dünyanın bir parçasıdır. Eğer anlam öznel bir şey olsaydı, dil yoluyla iletişim kurmamız olanaklı olmazdı Frege’ye göre. Sözcüklerin hepimiz için aynı olan anlamları olması gerekir bunu sağlayan. Her ne kadar hangi sözcüğe hangi anlamın yükleneceği kültürlerle göre değişen ve hatta öznel seçimlere bağlı olsa da, bir sözcüğe yüklenen anlamın kendisi nesneldir. Anlamlar dünyası da bizden bağımsız gerçek dünyanın parçalarıdır. Anlam fiziksel değildir ve soyuttur, ancak varlığı bizlerden bağımsızdır. Şimdi gelelim benzetmenin üçüncü ayağına. Teleskopun lensine bakan birinin göz bebeğinde ayın bir imgesi oluşur. Bu imge kişiden kişiye, hatta aynı kişinin farklı zamanlarda teleskopa bakması sonucu değişir. Kısaca ay ve ayın lensin üzerindeki imgesi bizlerde bağımsız nesnel dünyanın parçaları olsa da, ayın göz bebeği üzerindeki imgesi kişiye özel, ve bu anlamda da nesnel değil öznel. Aynı şekilde bir sözcüğün anlamının biri tarafından kavranması için de geçerli. “Masa” sözcüğünün Türkçe dilinde bir anlamı bulunur; eğer ortak bir anlam yüklememiş olsaydık bu sözcüğe, bu sözcüğü kullanarak iletişim kurmamız olanaklı olmazdı. Ancak aynı anlamı farklı kişiler farklı biçimlerde kavrayabilirler; herkesin “masa” sözcüğünü duyduğunda zihninde farklı çağrışımlar ya da imgeler

oluşabilir. İşte sözcüklerin zihninizde çağrıştırdığı bu öznel imgelere Frege “ide” der. Bu çağrışımlar tamamen öznel ve kişiden kişiye değişir. Bu öznel imgeler sayesinde bir sözcüğün anlamını kavrarız, bundan dolayı dil kullanımında çok önemli bir yer tutarlar. Bu imgeler sayesinde kavradığımız anlamlar ile dış dünyanın nesnelerini zihninizde temsil edebiliriz. Ancak tamamen öznel olan bu imgeler üzerine çalışma felsefenin bir konusu olamaz Frege’ye göre. Bu işi zihin üzerine çalışan psikologlar yapabilir ancak. Bundan dolayı felsefe psikolojiden kendini ayırmalıdır.

ÖZEL AD / YÜKLEM VE NESNE / KAVRAM AYRIMLARI

Peki sözcüklerin bir araya gelerek bir düşünce ifade etmesi nasıl olanaklı oluyor Frege’ye göre, şimdi buna bakalım. Sözcükler belirli mantıksal ulamlar içerisinde anlam kazanırlar. Bu ulamlar arasında iki tanesini temel alır Frege: özne ve yüklem. Özne tekil bir terimdir, yani tek bir nesneye gönderme yapar. “Ahmet”, “Venüs” gibi özel isimler, “bu”, “şu” gibi işaret zamirleri, “ben”, “sen” gibi kişi zamirleri, “en küçük asal sayı”, “Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu yıl” gibi betimlemelerin hepsi özne konumunda kullanılabilen tekil terimlerdir. Yüklem ise tek bir nesneye değil birçok nesneye uygulanabilir. Bir tümcenin öznesini kaldırdığımızda geriye kalan terime “yüklem” diyor Frege. Örneğin “Sokrates akıllıdır” tümcesinde “Sokrates” özne olduğuna göre, bu ismi kaldırdığımızda geriye kalan “___akıllıdır” terimi yüklemidir. Yüklem yalnızca “akıllıdır” sözcüğünden oluşmuyor bu örnekte, özneyi kaldırdığımızda geriye kalan boşluk da yüklem bir parçası. İşte bu boşluğa farklı özneler koyarak farklı tümceler elde etmemiz olanaklı oluyor. Bu sayede sonlu sayıda bir sözcük dağarcığı olan Türkçe gibi bir dilde sonsuz sayıda tümce üretebiliyoruz.

Türkçe dilinde sonsuz tane tümce üretilebileceğini gösterin.

SIRA SİZDE

Frege’nin kuramında dilin tüm terimlerinin iki temel semantik işlevi bulunduğunu anımsayalım: bir terim öncelikle bir anlam taşır ve bu anlam aracılığıyla gönderme yapar. Anlam ile gönderme arasındaki bu ayrım dilin her türlü terimleri için geçerlidir. Özne konumunda kullandığımız terimlerin göndermelerine Frege “nesne” diyor. Özne konumunda kullanılabilen türde terimler tek bir nesneye gönderme yapma işlevine sahiptirler. Bu tür terimlere Frege “özel ad” demiş olsa da, günümüz dil felsefesinde bunlara “tekil terim” denmektedir. Anımsayacağınız üzere tekil terimi tek bir nesneye gönderme yapma işlevine sahip olan bir terim olarak tanımlayabiliriz. Tekil terimler boşlukları olmamalarından dolayı, Frege’nin eğretilemesiyle, “doymuş” terimlerdir. Doymuş bir terim doymuş bir şeye gönderme yapar. Dolayısıyla tekil terimin göndergesi olan nesne de doymuş bir şeydir. Diğer yandan yüklem tanımlama gereği boşluğu olan doymamış terimlerdir. Doymamış bir terimin göndergesi de doymamıştır. İşte bundan dolayı yüklem hiçbir koşulda nesnelere gönderme yapmazlar. Örneğin “dünya yuvarlaktır” tümcesinin iki parçası vardır, “dünya” tekil terimi ile “___yuvarlaktır” yüklemi. “Dünya” sözcüğü bu tümce içinde bir nesne olan dünyaya gönderme yapar. Aynı tümce içinde geçen “___yuvarlaktır” yüklemi ise Frege’ye göre bir kavrama gönderme yapar.

Kavramlar tanımlama gereği boşluklu doymamış şeylerdir ve bundan dolayı bir kavram hiçbir koşulda bir nesne olamaz.

TÜMCELERİN GÖNDERGELERİ VE DOĞRULUK

Frege’nin kuramında özne ile yüklem bir araya gelmeleri sonucu basit tümceler oluşur. Yüklem bir parçası eksik olan, ya da yine Frege’nin eğretilemesiyle, “doymamış” bir dilsel ögedir. Özne ise eksiksiz, ya da, doymuş bir dilsel ögedir. Yük-

lemin eksik olan boşluğuna özneyi koyduğumuzda bir tümce elde ederiz. “Dünya yuvarlaktır” tümcesi iki bileşenden oluşur: “dünya” sözcüğü tümcenin öznesidir, “__yuvarlaktır” terimi ise bu tümcenin yüklemidir. Bu yüklemın altı çizili olan ilk kısmı bir boşluğu temsil eder; işte o boşluğa istediğimiz özneyi koyabiliriz ve bu boşluğu farklı öznelerle doldurarak farklı tümceler elde ederiz. Boşluğa “mutfak masam” terimini koyduğumuzda “mutfak masam yuvarlaktır” tümcesini elde edebiliriz. Bu şekilde her farklı özne için farklı bir tümce ortaya çıkar. Yani “__yuvarlaktır” yüklemiyle elde edebileceğimiz tümce sayısı o boşluğa koyabileceğimiz özne sayısı kadardır. O halde bir dilde eğer sonsuz sayıda özne elde etmek olanaklı ise, o dilde sonsuz sayıda tümce elde etmek de olanaklı olur. Yani sözcük dağarcığı sonlu olan Türkçe gibi doğal bir dilde sonsuz sayıda Türkçe tümce elde edebiliriz. Günümüz dilbiliminde önemli bir yer tutan bu savı ilk ortaya atan Frege olmuştur. Örneğin “Ali bir insandır” tümcesinin öznesini “Ali’nin babası” ile değiştirip “Ali’nin babası bir insandır” tümcesini elde ederiz; daha sonra “Ali’nin babasının babası insandır”, “Ali’nin babasının babasının babası bir insandır”, vs. şeklinde sonsuz tane tümce ortaya çıkar. İşte sonlu sözcük sayısından sonsuz tane tümce üretmemizi sağlayan şey yüklemelerimizin doymamış dilsel öğeler olmalarıdır. Frege bundan dolayı yüklemelerin aslında bir tür fonksiyon olduğunu söyler. Matematik dilinin temelinde yatan fonksiyon kavramı aslında tüm dillerin temelinde yer alır. Örneğin, ikiyle çarpma, ya da matematik dilindeki ifadesi ile “ $y=2x$ ” fonksiyonuna bakalım. Her x değeri için yeni bir y değeri elde ederiz: 1 için 2, 2 için 4, 3 için 6 vs. ve bu sonsuza kadar gider. Yani bu fonksiyon her sayıyı o sayının iki katı olan sayıyla eşler. Aynı durum doğal dillerin yüklemeleri için de geçerlidir: “__bir insandır” yüklemi de bir fonksiyondur ve her özneyi farklı bir tümceyle eşler. Bu anlamda yüklem dediğimiz dilsel öğeyi öznelerden tümcelere giden bir fonksiyon olarak tanımlayabiliriz.

İşte bu şekilde elde ettiğimiz tümcelerin dil içinde çok önemli bir işlevi vardır. Tümce dil yoluyla dünya ile ilişkimizin kurulmasını sağlar. Tümceler sayesinde bir konuda düşünce dile getirebiliyoruz. Tek başına “dünya” sözcüğü bir düşünce dile getirmez; tek başına “__yuvarlaktır” yüklemi de bir düşünce dile getirmez; ancak bu ikisi bir araya geldiğinde “dünya yuvarlaktır” tümcesi bir düşünce dile getirebilir. Bu tümcenin ifade ettiği düşünceyi istersek yalnızca düşünebiliriz, ya da o düşünceye inanabiliriz, ya da o düşünceyi bilebiliriz. Bir tümcenin dile getirdiği düşünce bir anlamda dünya hakkında bir sav içerir. Bunun en açık göstergesi de, tümcelerin “doğru” ya da “yanlış” sıfatlarını alabilmeleridir. Biri sadece “dünya” dediğinde söylediği doğru ya da yanlış bir şey olamaz; ancak “dünya yuvarlaktır” denildiğinde ortada bir sav vardır artık. Eğer dünya yuvarlak ise o sav doğrudur, değilse yanlıştır.

Daha önce de söylediğimiz üzere bir tümcenin öznesi bir nesneye, yüklemi ise bir kavrama gönderme yapar. “Dünya yuvarlaktır” tümcesinin öznesi olan “dünya” sözcüğü dünyaya, “__yuvarlaktır” yüklemi ise yuvarlaklık kavramına gönderme yapar. Peki tümcenin kendisi bir bütün olarak neye gönderme yapar? Şimdi Frege’nin bu soruya verdiği yanıtı bakalım.

Frege’ye göre bileşik bir terimin bir parçası olan bir terimin yerine aynı nesneye gönderme yapan (eşgöndermeli) bir başka terim koyarsak, o bileşik terimin göndergesi değişmez. Örneğin “Atatürk’ün annesi” bileşik terimi Zübeyde hanıma gönderme yapıyorsa, bu terimin bir parçası olan “Atatürk” ismi yerine “Türkiye’nin ilk Cumhurbaşkanı” terimini koyduğumuzda elde edeceğimiz “Türkiye’nin ilk

Cumhurbaşkanı'nın annesi" terimi de yine Zübeyde hanıma gönderme yapar. Frege'ye göre aynı tür bir ikameyi bir tümce içinde yaptığımızda tümcenin göndergesinin ne olduğunu buluruz: "Dünya yuvarlaktır" tümcesinde "dünya" yerine "güneşe uzaklığı açısından üçüncü gezegen" terimini koyduğumuzda "Güneşe uzaklığı açısından üçüncü gezegen yuvarlaktır" tümcesini elde ederiz. Frege'ye göre, bu iki tümce arasında ortak olan şey doğruluk değeridir. Tümceler farklıdır, tümcelerin anlamları farklıdır, değişmeyen tek şey doğruluktur. Yani ilk tümce doğru ise ikincisi de doğru olmak durumunda, ilk tümce yanlış ise ikincisi de yanlış olma zorunda. Bu tür bir akıl yürütme sonunda tümcelerin göndergelerinin doğruluk değerleri olduğu sonucuna varır Frege. İki doğruluk değeri vardır bu kurama göre: Doğru ve Yanlış. Ancak bu demek değil ki her anlamlı tümce ya doğru ya da yanlış olmalı. Bunu daha sonra ele alacağız.

VARLIK TÜMCELERİ VE İKİNCİ DÜZEY KAVRAMLAR

Frege'nin felsefe tarihine yaptığı en önemli katkılardan biri de varlık yargılarına dair getirdiği özgün çözümlemelerdir. Var olmak nedir? Bu soru dil felsefesinin on dokuzuncu yüzyılın sonlarında yeşermesinden çok daha önce filozofların sorduğu bir soru idi. İki farklı bağlamda bu soru gündeme geliyordu. İlkinin kökeni antik felsefeye kadar gider: bir şeyin var olmadığını söylemek nasıl olanaklı oluyor? Antik felsefede bu problem dil felsefesi açısından değil varlık ve yokluk üzerine derin bir metafizik mesele olarak ele alınıyordu. Örneğin o dönemde çoğu Yunan Zeus tanrısının varlığına inanıyordu ama inanmayanlar da vardı. Diyelim ki böyle biri "Zeus tanrısı yoktur" demiş olsun. Bu anlamlı bir yargı ifade ediyor ancak eğer yargı doğruysa karşımıza şöyle bir sorun ortaya çıkıyor. Zeus'un varlığını reddedebilmek için onu öncelikle adlandırmak gerekiyormuş gibi görünüyor ama eğer ki böyle bir tanrı yok ise o halde "Zeus" adı var olmayan bir tanrıya mı gönderme yapıyor? Zeus adlandırabileceğimiz bir şey ise nasıl oluyor da varlığa sahip olamıyor? Var olmayan varlıklar olabilir mi?

Var olma üzerine felsefe tarihinde tartışmaların yoğunlaştığı diğer bir bağlam ise tanrının varlığını tanıtlama çabalarında ortaya çıkmıştır. Örneğin Anselm'in tanrı tanıtlamasına bakalım. Anselm tanrıyı "ondan daha yüce bir varlık düşünülemez" olarak tanımlar. Bu tanımla tanrının varlığını reddedenler bile kabul edeceklerdir Anselm'e göre. Eğer tanrı var ise tüm mükemmellikleri barındıran bir varlık olmalıdır bu tanıma göre. Ancak eğer tanrının varlığını reddedersek karşımıza şöyle bir çelişki çıkar. Var olmayan bir şey tanrı olamaz, zira var olmak var olmamaktan iyidir. Var olmamak bir eksikliktir yani var olmayan bir şey mükemmel olamaz. Kısaca var olmayan bir şey "ondan daha yüce bir varlığın düşünülemeyeceği" bir şey değildir. İşte böyle bir usamlama sonucu Anselm tanrının tanım gereği varlık sahibi olduğu sonucuna varır. Çelişkiye düşmeden tanrının varlığını reddedemeyiz. Descartes da Meditasyonlarında benzer bir tanrı tanıtlaması verir: "Tanrı, tanım gereği tüm mükemmelliklere sahiptir. Var olmak bir mükemmelliktir. Dolayısıyla tanrı vardır." İşte Anselm'in ve Descartes'in bu ünlü tanıtlamalarına getirilen eleştiriler Frege'nin varlık yargıları çözümlemesinin ilk tohumlarını atmıştır. Örneğin Kant bu tanıtlamaları şu şekilde eleştirir. Bu argümanlar var olmayı gerçek bir yüklem olarak varsayarlar. Tanrıya yüklenen bazı temel nitelikler vardır. O her şeyi bilen, mutlak olarak iyi olan, her şeyi yapma gücünde olan bir varlık olarak kabul edilir. Tanrının varlığının tanıtlamasındaki bu özellikler gibi var olmak da tanrıya yüklenebilecek bir özellik olarak varsayılır. Kant buna karşı çıkarak "var olma ger-

çek bir yüklem değildir” deyip bunu ayrıntılı bir şekilde savunmuş olsa da, varlık yargılarının bir çözümlemesini açık bir şekilde ortaya koyamamıştır. İşte Frege Kant’ın bu eleştiriden yola çıkarak kendi çözümlemesine varır.

Frege’ye göre yüklem normal koşullarda nesnelere özellik ya da nitelik yüklememizi sağlayan terimlerdir. Örneğin “Ayşe bu gün beni aramadı” dersem, Ayşe’ye *beni bu gün aramamış olma* özelliğini yüklemiş olurum. Yani tümcenin iki parçası bulunur: “Ayşe” adı özne konumunda bir insana gönderme yaparken, “__bu gün beni aramadı” yüklemi de bir kavrama gönderme yapar. Eğer o nesne (Ayşe) o kavramın altına düşüyorsa doğru bir yargı ortaya çıkar. Şimdi benzer bir başka tümceye bakalım: “Kimse bu gün beni aramadı”. Görünüşte bu tümce de aynı sentaktik biçime sahiptir. “Kimse” özne iken, “__bu gün beni aramadı” da yüklemidir diye düşünebiliriz. Bu doğru olamaz Frege’ye göre, zira “kimse” sözcüğü bir insana gönderme yapmadığına göre tümce içindeki işlevi “Ayşe” gibi olamaz. İlk tümcemizin mantıksal öznesi bir insandır, Ayşe hakkında bir şey söyler. Peki ikinci tümcenin mantıksal öznesi nedir? Ne hakkındadır? İşte Frege burada dilin yüzeysel sentaktik yapısının bizleri yanılttığını savlar. “Kimse bu gün beni aramadı” tümcesi bildiğimiz anlamda bir özne/yüklem biçimine sahip değildir. Böyle bir tümceyle dile getirdiğimiz düşüncenin çok daha farklı bir yapısı bulunur. Bu tümceyle dile getirdiğimiz düşünce bir nesne hakkında değil bir kavram hakkındadır. Peki, nedir o kavram? *Bu gün beni aramayanlar* kavramı. İşte o kavram hakkında bir şey söyleriz. Nedir söylenen? O kavramın tüm insanlar için doğru olduğudur söylenen. Yani “__bu gün beni aramadı” yüklemine boşluğuna kimin ismini koyarsam koyayım doğru bir tümce ortaya çıkar: “Ayşe bu gün beni aramadı”, “Mehmet bu gün beni aramadı”, “Su bu gün beni aramadı”, vs. tüm isimler için bu tümceler doğru çıkacaktır. İşte varlık ya da yokluk yargıları da aynen bu tümcenin çözümlenmesi şeklinde incelenmelidir Frege’ye göre.

Diyelim ki ejderhaların gerçekten var olduğuna inanan bir çocuğa bu düşünce-sinin yanlış olduğunu söylemek istiyoruz ve bu amaçla şu tümceyi kullandık: “Ejderha diye bir şey yoktur”. Bu tümcenin öznesi var olmayan bir hayvan olan ejderhanın kendi değildir tabii. Amacımız bir hayvandan bahsetmek değil bir kavramdan bahsetmektir, o da *ejderha* kavramıdır. Yani “__ejderhadır” yüklemine göndergesi olan kavramdır bu Frege’nin kuramında. İşte o kavramın hiçbir nesneye doğru olarak yüklenemeyeceğini dile getirmiş oluruz bu tümceyle. Kısaca herhangi bir nesneyi ele alıp onun adını “__ejderhadır” yüklemine boşluğuna koyduğumuzda yanlış bir yargı ifade etmiş oluruz. Frege böyle bir uslamlamadan yola çıkarak *var olma* yüklemine nesnelere değil kavramlara yüklenen özel bir tür yüklem olduğunu söyler. Normalde nesnelere yüklediğimiz yüklemelere “birinci düzey yüklem” adını verir ve bu tür yüklemelerin göndergelerine de “birinci düzey kavram” der. “Var olma” türünde nesnelere değil kavramlara yüklenen yüklemelere de “ikinci düzey yüklem” ve bu tür yüklemelerin göndergelerine de “ikinci düzey kavram” adını verir. Günümüz sembolik mantığındaki Varlıksal Niceleyici de bu görüşten ortaya çıkmıştır. *Var olma* yüklemi bir niceleyicidir, çünkü bir kavramın *kaç tane* nesne için doğru olduğunu ifade eder. “Kutupta penguenler vardır” dediğimizde, *kutuptaki penguenler* kavramının *en az bir* nesne için doğru olduğunu söylemiş oluruz. “Ejderha yoktur” dediğimizde ise *ejderha* kavramının hiçbir nesne için doğru olmadığını, yani bu kavramın altına düşen nesnelerin sayısının *sıfır* olduğunu söylemiş oluruz.

Var olmayan bir şeye örnek verebilir misiniz?

SIRA SİZDE

DÜŞÜNCE ÜZERİNE DÜŞÜNCE

Frege'nin ilk olarak dile getirdiği bir dilsel ilke günümüz dil felsefecilerinin çok büyük çoğunluğu tarafından benimsenmeye devam ediyor. "Bileşimsellik İlkesi" (Principle of Compositionality) adını verebileceğimiz bu ilkenin hem anlam hem de gönderme için şu şekilde dile getirilebilir:

Anlam İçin Bileşimsellik İlkesi

Bileşik bir terimin anlamı, o terimin parçalarının anlamlarının bir fonksiyonudur.

Burada "bileşik terim" derken kendisi basit olmayan, ancak basit parçaların bir araya gelmesiyle oluşmuş karmaşık bir dilsel terimi kastediyoruz. Bu tür bileşik terime en iyi örnek bir tümcedir. Örneğin "dünya yuvarlaktır" tümcesi bileşik bir terimdir. Bunun nedeni tümceyi özne ve yüklem olarak parçalarına ayırabiliriz. İşte bu ilke tümce gibi bileşik bir terimin anlamının parçalarının anlamlarının bir araya gelmesiyle oluştuğunu söylüyor. Yani "dünya" sözcüğünün anlamı ile, "___yuvarlaktır" sözcüğünün anlamı bir araya gelerek, "dünya yuvarlaktır" tümcesinin anlamını oluşturuyorlar. Eğer aynı tümce içinde "dünya" sözcüğü yerine onunla eşanlamlı olan bir başka sözcük koyarsak, tümcenin anlamı da değişmez bu ilkeye göre. Diyelim ki "arz" sözcüğü "dünya" sözcüğü ile Türkçe dilinde eşanlamlılar. Bu durumda "arz yuvarlaktır" tümcesi "dünya yuvarlaktır" tümcesiyle aynı anlama gelir. İşte bu ilke iki eşanlamlı terimin bu şekilde yer değiştirmesi durumunda tümce anlamının aynı kalacağı sonucunu doğurur. Ancak aynı ilkeyi terimlerin anlamları yerine göndermelerine uyguladığımızda karşımıza önemli bir problem çıktığını göreceğiz.

Gönderme İçin Bileşimsellik İlkesi

Bileşik bir terimin göndergesi, o terimin parçalarının göndermelerinin bir fonksiyonudur.

Yine aynı örnek üzerinden bu ilkeyi açıklayalım. "Dünya yuvarlaktır", tümcesi daha önce de söylediğimiz gibi Frege'nin kuramında bir doğruluk değerine gönderme yapar. Tümce doğruysa Doğru nesnesine, tümce yanlışsa da Yanlış nesnesidir bu gönderge. Eğer dünya gerçekten yuvarlak ise, tümcemiz Doğru'ya gönderme yapar. İşte bu ilkeye göre tümcemizin göndermesini belirleyen an az iki şey vardır: tümcenin öznesi olan "dünya" teriminin göndergesi (ki bu dünya nesnesidir), ve tümcenin yüklemi olan "___yuvarlaktır" teriminin göndergesi (ki bu *yuvarlaklık* kavramıdır). Bu iki göndermeyi sabit bıraktığımızda tümcenin göndergesi de değişmez. Yani özne konumundaki "dünya" teriminin yerine o terimle eşgöndermeli olan bir başka terim koyduğumuzda elde edeceğimiz yeni tümcenin de göndergesi aynı kalacaktır; yani ilk tümcemiz doğru olduğuna göre, yeni tümcemiz de doğru olacaktır. Kısaca buradan şu yeni dilsel ilkeyi türetebiliriz:

Doğru bir tümcenin içinde geçen bir terimin yerine, o terimle eşgöndermeli olan başka bir terim koyduğumuzda yeni elde edeceğimiz tümce de doğru olur.

Örneğin "dünya" terimi ile "güneşe en yakın üçüncü gezegen" terimleri eşgöndergelidir. Bu durumda "dünya yuvarlaktır" tümcesinin öznesi olan "dünya" terimi yerine "güneşe en yakın üçüncü gezegen" terimini koyalım. Yeni tümcemiz şöyle olacak: "güneşe en yakın üçüncü gezegen yuvarlaktır". İlk tümcemiz doğru olduğuna göre bu tümce de doğru olmak zorunda bu ilkeye göre. Gerçekten de du-

Dil kullanımıyla dünyanın nesnelerinden bahsedebiliyoruz; ancak dilimizin diğer önemi bir işlevi de insanların bu nesneler hakkındaki düşüncelerinden bahsetmemizi olanaklı kılmasıdır. Bu sayede düşünme üzerine düşünebiliyoruz.

rum böyle olduğuna göre ilkemiz istenen sonucu verir. Ancak aynı ilkeyi başka türde bazı tümcelere uyguladığımızda karşımıza bir problem çıkar. Bu problemi dilimize dair teknik bir problem olarak düşünmemeliyiz. Göreceğimiz üzere dilimizin doğasının anlaşılması açısından bu problem büyük önem taşır.

Bunu görmek için bir örnek ele alalım. Diyelim ki şu tümce Ayşe'nin düşünce dünyasına dair doğru bir şeyi dile getiriyor:

1. Ayşe doğal olarak sıvı su bulunan tek gezegenin dünya olduğuna inanıyor.

Bu tümce Ayşe ile bir düşünce arasında bir ilişki kurar. Ayşe'nin inandığı düşünceyi şu şekilde dile getirebiliriz:

2. Doğal olarak sıvı su bulunan tek gezegen dünyadır.

Şimdi (2)'de geçen "dünya" terimi yerine onunla eşgöndermeli olan "güneşe en yakın üçüncü gezegen" terimini koyalım:

3. Doğal olarak sıvı su bulunan tek gezegen güneşe en yakın üçüncü gezegendir.

Eğer (2) doğru bir iddiada bulunuyorsa (3) de doğru olmak zorundadır ve eğer (2) yanlış bir iddiada bulunuyorsa (yani doğal olarak sıvı su bulunan dünyadan başka bir gezegen varsa) (3) de yanlış olmak zorundadır. Yani (2) ve (3) sayılı tümcelerimiz aynı doğruluk değerine sahipler. Şimdi (1) sayılı tümcemizde "dünya" yerine onunla eşgöndermeli olan "güneşe en yakın üçüncü gezegen" terimini koyalım:

4. Ayşe doğal olarak sıvı su bulunan tek gezegenin güneşe en yakın üçüncü gezegen olduğuna inanıyor.

Bu doğru bir düşünce ifade etmek zorunda mı? Diyelim ki Ayşe güneşe en yakın üçüncü gezegenin dünya olduğunu bilmiyor ve bu gezegenin dünya değil de Venüs olduğunu sanıyor. Dahası Ayşe Venüs gezegeninde doğal olarak sıvı su bulunmadığına da inanıyor. Bu durumda Ayşe'ye şu soruyu sordüğümüzü düşünün:

"Ayşe, sence güneşe en yakın üçüncü gezegende doğal olarak sıvı su var mı?"

Tabii ki Ayşe güneşe en yakın üçüncü gezegenin Venüs olduğunu sandığı için ve Venüs'te su olmadığına da inandığı için bu soruya "Hayır yoktur!" diyecektir. Daha da açık bir şekilde şimdi Ayşe'ye şu soruyu sordüğümüzü düşünelim:

"Ayşe doğal olarak sıvı su bulunan tek gezegenin güneşe en yakın üçüncü gezegen olduğuna inanıyor musun?"

Doğal olarak Ayşe "Hayır inanmıyorum" diye yanıt verecektir. Bu durumda (4) sayılı tümcemiz Ayşe'nin düşüncelerine dair doğru bir şey söylemiyor. Karşımıza çıkan problem şu: (1) sayılı tümce doğru bir şey söylerken, (4) doğru bir şey söylemiyor. Halbuki bu iki tümce arasındaki tek fark birinde "dünya" terimi geçerken, diğerinde onunla eşgöndermeli olan "güneşe en yakın üçüncü gezegen" terimi geçiyor. Bunun sonucunda da Gönderme için Bileşimsellik İlkesi'yle çelişen bir durum ortaya çıkmış gibi görünüyor.

Frege bu soruna çözümde Gönderme için Bileşimsellik İlkesi'ni reddetme yolunu izlemez. Ona göre bu ilke her durumda doğru olmak zorundadır. Bundan dolayı karşımıza çıkan bu durumun gerçekte bu ilkeyle çelişmediğini göstermeye çalışır. Bu sayede dil felsefesinde daha önce hiç tartışılmamış yepyeni bir görüş ortaya çıkar. Şimdi Frege'nin bu probleme yönelik çözümüne bakalım. (1) sayılı tümce dünya hakkında bir şey söylerken, (4) sayılı tümce doğrudan dünya hakkında bir şey söylemez. Bu aradaki fark Frege açısından çok önemlidir. (4) sayılı tümce Ayşe'nin dünya hakkındaki bir inancı hakkında bir şeyi dile getirir. Bu sayede bizler dil kullanımıyla hem kendimizin hem de başkalarının düşünceleri, inançları, bilgileri hakkında konuşabiliyoruz. İşte içinde inanma, bilme gibi zihinsel süreçle-

re gönderme yapan türde bu tür tümcelerin çözümlemeleri diğerlerinden çok farklıdır Frege'ye göre. Bu tür tümcelerde bir düşünceye gönderme yapılır. İşte bu tür düşüncelere gönderme yapan terimlerin semantik işlevleri de farklıdır Frege'ye göre. Örneğimize dönelim. Normalde “dünya” sözcüğünü dünya hakkında bir şey söylemek için kullanırız. Ancak (1) sayılı tümcede geçen “dünya” sözcüğü dünya hakkında bir şey söylemek için kullanılmıyor Frege'ye göre. Bu sözcüğü o tümce içinde kullandığımızda amacımız dünyadan bahsetmek değil, Ayşe'nin düşüncesinden bahsetmektir. Bundan dolayı burada geçen “dünya” sözcüğü ile dünyaya değil, bu sözcüğün *anlamına* gönderme yaparız. Normalde bir terim göndergesine gönderme yapar. Ancak insanların düşüncelerinden bahsederken kullandığımız terimler, göndermelerine değil anlamlarına gönderme yapar Frege'ye göre. Bu sayede (1) sayılı tümce doğru iken (4) sayılı tümce nasıl oluyor da yanlış oluyor açıklayabiliriz. (1) sayılı tümcede geçen “dünya” sözcüğü bu sözcüğün anlamına gönderme yaparken, (4) sayılı tümcede geçen “güneşe en yakın üçüncü gezegen” terimi ise bu terimin anlamına gönderme yapar. Kısacası bu iki terim eşgöndermeli değildir bu bağlamda. Terimlerin anlamları bir araya gelerek düşünce oluşturduğunu anımsayın. İşte anlamlara gönderme yapmak sayesinde düşüncelerden bahsetmek de olanaklı hale gelir. Dahası düşünceler üzerine düşünmek de olanaklı olur.

Özet

Frege'nin özdeşlik problemine nasıl bir çözüm getirdiğini açıklamak ve tartışmak.

Frege'nin "Anlam ve Gönderme Üzerine" adlı makalesinin başında tartıştığı özdeşlik problemi onun dil kuramını anlamak açısından özel bir önem taşır. Zira kuramının temelinde yatan anlam ile gönderme arasındaki ayrımı bu problemi çözmek için ortaya atmıştır. Makalenin en başında problemi açıklar, daha önceki görüşünü ve bu görüşe nasıl vardığını anlatır ve daha sonra da eski çözümünün hatasını ortaya koyup yeni çözümünü verir. Problemi açıklamak için şu soruya sorar Frege: " $a=b$ " biçimindeki bir özdeşlik tümcesi neyle ne arasında bir ilişki kurar? Bu soruya öyle bir yanıt vermeliyiz ki " $a=b$ " biçimindeki bir tümcenin nasıl olup da " $a=a$ " biçimindeki bir tümceden farklı olarak öğretici olduğunu açıklayabilelim. Örneğin "Yaşar Kemal İnce Memed'in yazarıdır" tümcesi öğretici iken, "Yaşar Kemal Yaşar Kemal'dir" öğretici değildir. Frege'nin eski görüşüne göre özdeşlik iki ad ya da terim arasında bir ilişki kurar. Bu örnekte iki tane tekil terim geçiyor: "Yaşar Kemal" ve "İnce Memed'in yazarı". İkisi farklı terimlerdir ancak ikisi de aynı insana gönderme yapar. İşte eski görüşüne göre özdeşlik tümceleri nesneler arası değil nesnelerin adları arasında bir ilişki kurar. Yani "Yaşar Kemal İnce Memed'in yazarıdır" dediğimizde söylenen şudur: "Yaşar Kemal" ile "İnce Memed'in yazarı" terimleri aynı insana gönderme yaparlar. Frege işte bu eski görüşünün hatalı olduğunu kabul eder. Eğer bu görüş doğru olsaydı, der Frege, bir özdeşlik tümcesi dil üzerine bir şey söylemiş olurdu. Halbuki biz "Yaşar Kemal İnce Memed'in yazarıdır" dediğimizde dil üzerine değil bir insan üzerine bir şey söylemek isteriz. Bundan dolayı Frege yeni görüşünü sunar: Özdeşlik nesneler arası bir ilişki ifade eder. Bu görüşünü anlamak için ilişki bildiren başka türde bir tümceye bakalım: "Ayşe ile Ali kardeşler". Bu tümce Ayşe ile Ali arasındaki akrabalık ilişkisini dile getiriyor. Burada bir değil iki insan vardır söz konusu olan ve bu iki ayrı insan arasında bir ilişkiyi dile getirir bu tümce. Ancak özdeşlik ilişkisi farklıdır: ortada iki değil tek bir nesne vardır. Örneğimize dönecek olursak "Yaşar

Kemal İnce Memed'in yazarıdır" dediğimizde iki değil tek bir insandan bahsediyoruz. Garip bir şekilde özdeşlik bir nesnenin kendisiyle girdiği türden bir ilişki olmalıdır o halde. İşte başında kendisine de garip gelen bu görüşü kabullenir Frege. Peki bu durumda "Yaşar Kemal İnce Memed'in yazarıdır" tümcesi ile "Yaşar Kemal Yaşar Kemal'dir" tümceleri arasındaki farkı nasıl açıklarız? İlk tümce bir enformasyon içerirken ikincisi içermez. İşte bu problemi çözmek için Frege anlam ile gönderme arasındaki ayrımı yapar. "Yaşar Kemal" ile "İnce Memed'in yazarı" terimlerinin göndermeleri aynı insandır, ancak anlamları farklıdır. Bir tümcenin içerdiği enformasyon sadece o tümcede geçen terimlerin neye gönderme yaptıkları ile açıklanamaz. Aynı zamanda o terimlerin *gönderme yapma biçimleri* de önemlidir. İşte örneğimizde ortada tek bir insan olsa da, bu insana gönderme yapma biçimleri farklı olan iki ayrı terim bulunur. Yani "Yaşar Kemal" adı ile "İnce Memed'in yazarı" terimi farklı biçimde ama aynı insana gönderme yaparlar. İşte bu gönderme yapma biçimlerine Frege "Sinn" adını verir, biz de bunu Türkçede "anlam" olarak ifade ediyoruz. "Yaşar Kemal İnce Memed'in yazarıdır" tümcesini duyduğumuzda kavradığımız şey o tümcenin anlamıdır. Bu kavranan anlam da "Yaşar Kemal Yaşar Kemal'dir" tümcesinin anlamından farklıdır. İşte bu anlam farklılığı sonucunda birinci ikinci tümceden daha fazla enformasyon içerir.

Frege'nin anlam ve gönderme arasındaki yaptığı ayrımı açıklamak ve tartışmak.

Frege'nin kuramına göre bir terimin iki ayrı semantik değeri vardır: o terimin anlamı ve göndergesi. Dünyanın nesneleri kendilerini bizlere birçok farklı biçimlerde sunarlar. Örneğin İstanbul şehrini *Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan şehir* olarak da düşünebiliriz, *Türkiye'nin en büyük şehri* olarak da düşünebiliriz. Tek bir şehir vardır, o da İstanbul, ancak bu şehir bize kendini birçok biçimde sunar. İşte bu nesnelerin keditlerini bize sunuma biçimleri sözcüklerimizin anlamlarını oluşturur. "Türkiye'nin en büyük şehri" ile "Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan şehir" terimleri aynı nesneye (yani İstanbul'a) gönderme yaparlar, ancak anlamları farklıdır. Yani İstanbul'a gönderme yapmayı farklı biçimlerde gerçekleştirirler. Bundan dolayı bir terimin anlamının en temel işlevi gönderme yapma aracı olmasıdır. Diğer yandan terimlerimizin anlamları bizim dünyanın nesnelerini düşünmemizi sağlayan araçlardır. İstanbul'u düşünmek için, göndergesi bu şehir olan bir terimin anlamını kavramanız gerekir. Bu sayede nesneleri zihnimizde temsil edip onlar hakkında yargılarda bulunmak, onlar hakkında sorular sormak olanaklı hale gelir. Terimlerin anlamları bir tümce içinde bir araya gelerek doğru ya da yanlış olan düşünceler oluştururlar. Günümüzde doğru ya da yanlış olabilecek türden enformasyon içeren bu tür tümcelelerin anlamlarına dil felsefesinde "önerme" adı veriliyor. Aynı basit terimlerde olduğu gibi bir tümcenin de hem anlamı hem de göndergesi vardır Frege'nin kuramında. Tümcenin anlamı o tümceyi anladığımızda kavradığımız "şey" iken, tümcenin göndergesi Doğru ya da Yanlış olan iki doğruluk değerinden biridir. Terimlerin göndergeleri bizlerden bağımsız gerçekliğin parçalarıdır. Ancak terimlerimizin anlamları da fiziksel dünyanın parçaları olmasalar da onlar da "nesnel" bir gerçekliğe sahiptirler. Bu sayede anlamlardan oluşan düşünce dediğimiz şey hepimiz için ortak olan ve bizlerden ve dilimizden bağımsız olarak var olan bir gerçekliğe sahip olurlar.

Frege'nin kuramının dil felsefesinin klasik problemlerine getirdiği çözümleri açıklamak.

Dil felsefesinin klasik problemlerinden biri gönderimsiz terimler problemidir. Bu probleme Frege'nin getirmiş olduğu özgün çözüm hala birçok felsefeci tarafından benimsenmektedir. Frege bir dil içinde yer alan her terimin anlamı olması gerektiğini savunur. Normal koşullarda bir terimin anlamı yanında ayrıca da göndergesi vardır. Ancak bazı durumlarda bir terimin anlamı olmasına karşın göndergesi bulunmaz. Frege özellikle roman söyleminden örnekler verir bu duruma. Örneğin "İnce Memed" adı bir roman kahramanı adıdır, gerçekte böyle biri yoktur. Ancak biz romanı okuduğumuzda bu adın ne anlama geldiğini kavrarız. Yani "İnce Memed" adının anlamı olsa da göndergesi yoktur. Bundan dolayı bu ad bir tümce içinde geçtiğinde o tümce bir insan hakkında bir iddia içermez. Frege'nin Gönderme için Bileşimsellik İlkesi'ne göre bu türde tümcelelerin göndergeleri yoktur, yani doğru ya da yanlış bir şey söylemezler. "İnce Memed çok cesur biri" dediğinizde anlamlı bir şey söylemeniz de, doğru ya da yanlış bir şey söylemiş olmazsınız. Zira gerçek dünyamızda cesur diyebileceğimiz "İnce Memed" adında bir insan bulunmaz. Bazen bir terimin göndergesi olduğunu sanıp sonra olmadığını keşfedebiliriz. Örneğin bilim insanları Merkür gezegeninin yörüngesinde sapmalara neden olan keşfedilmemiş bir gezegen olduğunu sanıp bu gezgene "Volkan" adını vermişlerdi. Ancak daha sonra böyle bir gezegenin olmadığı bilimsel olarak kanıtlandı. Bu duruma "Volkan" adının bir anlamı olsa da göndergesi yoktur. Bu adı bir tümcede kullanıp "Volkan büyük bir gezegendir" türünde bir şey söylediğimizde anlamlı bir şey söyleyebiliriz. Ancak "Volkan" adının gönderme yaptığı bir nesne olmamasından dolayı tümce de gönderme yapmaz; bundan dolayı tümce ne doğru ne de yanlış bir iddiada bulunur. Gönderimsiz terimler problemine bu çözümü önermiş olmasına karşın Frege kendi deyimiyle "ideal" bir dilde tüm terimlerin göndergeleri olması gerektiğini de savunmuştur.

Klasikleşmiş diğer bir problem de varlık yargılarında dairdir. Bir şeyin var olmadığını çelişkiye düşmeden nasıl söyleyebiliriz? Frege'nin bu probleme getirdiği çözüm felsefe tarihi açısından büyük önem taşır. Zira Frege'nin çözümüne göre

var olmak “ikinci düzeyde bir yüklem” dir. Günümüz sembolik mantığının temel kavramlarından biri olan “niceleyici” kavramı da buradan türetilmiştir. Şimdi bir örnek yardımıyla Frege’nin çözümüne bakalım. “Cadı diye bir şey yoktur” ya da kısaca “cadı yoktur” dediğinizde ne demiş olursunuz? Frege’ye göre bu tümce doğaüstü güçleri olan ancak gerçekte var olmayan bir kadın türü hakkında değildir. Tümcenin öznesi cadılar değil *cadı* kavramıdır. Frege’ye göre bu tümce ile dile getirdiğimiz düşünce *cadı* kavramının, kendi deyimiyle, “boş” olduğudur. Bir kavramın boş olması demek, o kavramın doğu olarak uygulanabileceği bir nesnenin olmaması anlamına gelir. Yani bu tümce var olmayan cadı nesnelere değil, *cadı* kavramına bir özellik yükler. İşte nesnelere değil kavramlara özellik yükleyen bu tür yüklemlere Frege “ikinci düzey yüklemler” adını verir. Var olma böyle bir yüklemdir ve sembolik mantık dilinde buna “niceleyici” denir. Böyle denmesinin nedeni kavramın kaç adet nesneye doğru olarak uygulanabileceği söylemesidir, yani niceliğe dairdir. “Cadı yoktur” dediğimizde bu sayı sıfırdır. Yani *cadı* kavramının doğu olarak uygulanabileceği nesnelerin sayısının sıfır olduğunu söylemiş oluruz.

Frege’nin tartıştığı çok önemli diğer bir problem teknik bir problem gibi görünse de dilimizin çok

önemli bir işlevinin anlaşılması açısından özel bir konuma sahiptir. Normal koşullarda bir tümce içinde geçen bir terimin yerine onunla eşgöndermeli başka bir terimi koyduğumuzda o tümcenin doğruluk değeri değişmez. Ancak insanların düşüncelerinden bahsetmemizi sağlayan türde tümcelerde durum böyle değilmiş gibi görünür. Örneğin “Babililer Akşam Yıldızı’nın günbatımında görüldüğüne inanırdı” tümcesi doğru iken, “Babililer Sabah Yıldızı’nın günbatımında görüldüğüne inanırdı” tümcesi yanlıştır. “Akşam Yıldızı” ile “Sabah Yıldızı” aynı gök cismine gönderme yaptıklarına göre bu nasıl oluyor? Frege’ye göre insanların düşüncelerinden bahseden bu tür tümcelerde bazı terimler normalde gönderme yaptıkları nesnelere gönderme yapmazlar. Normalde “Akşam Yıldızı” Venüs gezegenine gönderme yapar. Ama bu tümcede bu adı kullanarak Venüs’ten bahsetmek değildir amacımız. Sözü ettiğimiz Babililerin inandığı bir düşüncedir. Bundan dolayı bu tümcede “Akşam Yıldızı” adın normal göndergesi olan Venüs’e değil, adın anlamına gönderme yapar. İşte terimlerin anlamlarına gönderme yaparak düşüncelerden bahsetmek ve düşünceler üzerine düşünmek de olanaklı hale gelir.

Kendimizi Sıyalım

1. Frege'ye göre dil felsefesi ile mantık arasındaki ilişkinin önemi aşağıdakilerden hangisinden kaynaklanır?

- Dil felsefesi yaparak daha mantıklı insanlar olabiliriz.
- Tüm dillerin mantıksal yapıları aynı olduğu için mantık çalışmaları tüm dillerin yapısına ışık tutar.
- Dilin mantığını anlayarak o dili konuşan insanların kültürünü daha iyi anlarız.
- Dilimizin yapısını kavrayarak dilin mantığımızı nasıl sınırladığını anlayabiliriz.
- Bir dili konuşan insanların yaptıkları mantık hatalarını ortaya çıkarırız.

2. Frege'nin son görüşüne göre Akşam Yıldızı ile Sabah Yıldızı'nın aynı gök cismi olduğunu öğrendiğimizde ne öğrenmiş oluruz?

- "Akşam Yıldızı" ve "Sabah Yıldızı" adlarının aynı anlama geldiğini
- "Akşam Yıldızı" ve "Sabah Yıldızı" adlarının farklı anlama geldiğini
- "Akşam Yıldızı" ve "Sabah Yıldızı" adlarının aynı gök cismine gönderme yaptığını
- "Akşam Yıldızı" ve "Sabah Yıldızı" adlarının aynı gök cisminin farklı kavramlarını ifade ettiğini
- Hiçbiri

3. Frege'ye göre anlam ile gönderme arasındaki ilişkiye dair aşağıdakilerden hangisi doğru **değildir**?

- Bir terimin göndergesi olması için anlamı da olmalıdır.
- Bir terimin anlamı varsa göndergesi de vardır.
- Özne konumundaki tekil bir terimin anlamını kavrayarak o terimin göndergesi olan nesneyi zihnimizde temsil edebiliriz.
- Bir tümcenin anlamı o tümcenin dile getirdiği düşünce, göndergesi ise o tümcenin doğruluk değeridir.
- Göndergeleri aynı olup da anlamları farklı olan terimler vardır.

4. Frege'ye göre nesne ile kavram arasındaki ayrıma dair aşağıdakilerden hangisi doğru **değildir**?

- Bir şey hem nesne hem de kavram olamaz.
- Özne konumunda kullanılan bir ad ile bir kavrama gönderme yapamayız.
- At kavramı her biri birer nesne olan tüm tikel atların toplamından oluşan bir kümedir.
- Bir tümcenin özne konumundaki terimi bir nesneye, yüklem konumundaki terim ise bir kavrama gönderme yapar.
- Bir kavram zaman içinde değişmez.

5. "Dünya düzdür" tümcesi Frege'nin kuramına göre neye gönderme yapar?

- Dünyanın düz olduğu düşüncesine
- Yanlış nesnesine
- Dünyanın düz olduğuna inanlara göre Doğru nesnesine, dünyanın düz olduğuna inanmayanlara göre Yanlış nesnesine
- Tümceler gönderme yapan terimler olmadığını soru anlamsızdır
- Dünya düz olmadığı için bu tümce hiçbir şeye gönderme yapmaz

6. Frege'nin kuramına göre "mutluluğu istemeyecek insan yoktur" tümcesinin doğru olduğunu varsayımından aşağıdakilerden hangisi **çıkamaz**?

- Mutluluğu istemeyen bir insan ölümüne mahkumdur.
- Her insan mutluluğu ister.
- mutluluğu istemeyecek insan* kavramı boştur.
- "__mutluluğu istemeyen bir insandır" yüklemi hiçbir insan için doğru değildir.
- "mutluluğu istemeyecek insan" teriminin kapsamı boş kümedir.

7. Frege'nin varlık üzerine düşüncelerine göre aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır**?

- Var olma yüklemi nesnelere değil ancak kavramlara yüklenebilir.
- Var olmak bir nesnenin özelliği olamaz.
- Varlık yargısı belirten bir tümcenin öznesi bir özel ad olamaz.
- Var olma yüklemi ikinci dereceden bir yüklem olan bir niceleyicidir.
- Var olmayan bir şeyi adlandırabiliriz.

8. Aşağıdakilerden hangisini Frege'nin anlam üzerine söyledikleri ile çelişir?

- "İyi" sözcüğünü farklı anlamlarda kullanabiliriz.
- Hepimizin ortaklaşa kavradığı anlamlar aracılığıyla iletişim kurabiliriz.
- Ortak bir dil konuşan insanlar sözcüklerin anlamlarını oluştururlar.
- İnsan dilleri ortaya çıkmadan önce de *ağaç* kavramı vardı.
- Bir sözcüğü anlamamız o sözcüğün neye gönderme yaptığını bilmemizi gerektirmez.

9. Diyelim ki Ayşe İnce Memed'in bir roman kahramanı değil gerçekten yaşamış biri olduğunu sanarak İnce Memed çok cesur biri olduğuna inanmış olsun. "Ayşe İnce Memed'in çok cesur biri olduğuna inanıyor" tümcesine dair aşağıdakilerden hangisi Frege'ye göre doğru **olamaz**?

- Tümce doğrudur.
- Tümce yanlıştır.
- Tümcenin içinde geçen "İnce Memed" adı bir insana değil o adın anlamına gönderme yapar.
- Tümcenin içinde geçen "İnce Memed" adı kimseye gönderme yapmadığı için bu tümce doğru ya da yanlış bir düşünce dile getirmez.
- "İnce Memed çok cesur biridir" tümcesi doğru ya da yanlış bir düşünce dile getirmese de, "Ayşe İnce Memed'in çok cesur biri olduğuna inanıyor" tümcesi doğru ya da yanlış olabilir.

10. Aşağıdakilerden hangisi Frege'ye göre insanların düşüncelerinden bahsetmemizi olanaklı kılan bir dilsel özelliktir?

- Yüklemlerimizin boşluklu olması
- Sonlu sayıda sözcükten sonsuz sayıda tümce üretebilmemiz
- İnsan davranışlarını betimleyen bir dilimizin olması
- Dil aracılığıyla terimlerin anlamlarına gönderme yapabilmemiz
- Düşüncelerimizi ortak kılan bir dilimizin olması

Okuma Parçası

Dil felsefesinin başlıca konusu anlamdır ve anlam konusunu tartışılırken de anlamlı olduğu söylenen şeylerin en temelde neler oldukları belirlenmek gereğindedir. Örneğin hem sözcükler için, hem de tümcelere ilişkin olarak bunların anlamlı oldukları söylenebilmektedir. Ancak bunların anlamlılığı aynı türden değildir. Çünkü bir sözcük ile bütün bir düşünceyi iletmek söz konusu olamayacaktır. "At" dediğinizde sizi dinleyenin anladığı şey, olsa olsa ata ne olduğu sorusunu çağırarak, eksik bir düşün olacaktır. Bu sözcüğü bir tümce içinde tamamlayarak, atın beyaz olduğu veya koştuğu gibi doğru ya da yanlış olabilen bir önerme yaptığınızdaysa, karşınızdakine bütün bir düşünce iletebilmiş olursunuz. Peki, sözcük ve tümce anlamlılıkları aynı şey değilseler hangisinin hangisinden türediği söylenmelidir? Tümceleri, sözcükleri biraraya getirerek oluşturduğumuza göre, temelin ya da anlam atomlarının sözcüklerde olduğunu söylemek isteyebiliriz. Klasik olan bu görüşe göre, tümce anlamlılığı anlamlı sözcüklerin birlikteliğinden türemektedir. Bu görüşün doğru bir yanı olduğu da kuşkusuzdur: ona "sözcük atomculuğu" diyelim. Frege, şimdi belirlenen olguyu yadsımadan madalyonun öbür yüzünü vurgulamış ve tam ters yönde daha önemli bir ilişki bulunduğuna dikkat çekmiştir. Evet, sözcüklerin anlamları bir arada tümcenin anlamını oluştururlar, ancak bu biraradalık olmadan da tam bir anlamlılık taşımazlar. Sözcüklerin tek başlarına tamamlanmış bir anlamlılığından söz edilemez. Frege ortaya bir "tümce-atomculuğu" atmaktadır. Sözcükler ancak bir tümce bağlamında anlam taşırlar. Onların anlamı, tümce içinde yüklendikleri işlev ya da görevden oluşur. Yalnız başına duran bir sözcüğün anlamlılığını onun herhangi bir tümceye yapacağı katkı olanağı biçiminde kavrarız. Eğer kimi durumlarda sözcüklerin tamamlanmış düşünceler iletmeleri söz konusu oluyorsa, bu onlar bütün tümceler olarak yorumlandıkları, yorum bağlamında tamamlandıkları içindir. Böyleleri kısaltılmış tümceler olarak anlaşılan şeylerdir. Tümce atomculuğunun getirdiği önemli bir yenilik, sözcük anlamlılığının *ne gibi bir işlev* taşımak olduğu ve sözcüklerin *birbirine bağlanarak nasıl tamamlandıkları* konularını gündeme alışdır. Bu yaklaşım, yukarıki konulara açıklamalar getiren bir yaklaşımdır.

Kaynak: Arda Denkel, "Frege'nin Dil Felsefesi: Ana Çizgiler", *Felsefe Tartışmaları*, 5. Kitap. 1989.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise “Matematiğin Temelleri” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
2. e Yanıtınız yanlış ise “Anlam ve Gönderme Arasındaki Ayrım” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
3. b Yanıtınız yanlış ise “Anlam ve Gönderme Arasındaki Ayrım” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
4. c Yanıtınız yanlış ise “Özel Ad/Yüklem ve Nesne/Kavram Ayrımları” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise “Tümcelerin Göndermeleri ve Doğruluk” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise “Varlık Tümceleri ve İkinci Düzey Kavramlar” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
7. e Yanıtınız yanlış ise “Varlık Tümceleri ve İkinci Düzey Kavramlar” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise “Anlamın Nesnelliği” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlış ise “Düşünce Üzerine Düşünce” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise “Düşünce Üzerine Düşünce” bölümünü yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Ankara şehri bize kendini *Türkiye'nin* başkenti olarak sunduğu gibi, *Avrupa'da* “Angora” adıyla anılan *kedi*siyle *ünlü şehir* olarak da sunabilir.

Sıra Sizde 2

“Sokrates akıllıdır” tümcesini alalım. “Sokrates” yerine “Sokrates’in babası” terimini koyduğumuzda yeni bir tümce elde ederiz: “Sokrates’in babası akıllıdır”. Şimdi “Sokrates’in babası” yerine “Sokrates’in babasının babası” koyalım. Yeni tümcemiz şöyle olur: “Sokrates’in babasının babası akıllıdır”. Bu işlemi her defa tekrar ettiğimizde yeni bir tümce elde ederiz. Pratikte olmasa bile prensipte bu işlemi sonsuza kadar sürdürebileceğimize göre Türkçe dilinde birbirlerinden farklı sonsuz sayıda tümce olduğunu göstermiş oluruz.

Sıra Sizde 3

Frege’ye göre var olmayan bir şeye örnek verilemez. Hatta “var olmayan şeyler bulunur mu?” sorusu Frege’ye göre bir dil hatası içerdiğinden anlamlı bir soru değildir. Bunun nedeni soru *var olma* yüklemine birinci dereceden bir yüklem şeklinde kullanır. Frege’ye göre *var olma* nesnelere değil kavramlara uygulanabilir sadece. Diyelim ki bu soruya yanıt olarak geçmişte yaşamış ama şu anda hayatta olmayan birini örnek olarak verdiniz. Buradaki varsayımınız şudur: bir insan öldüğünde *var olma* niteliğini yitirir. Frege’ye göre yine aynı hatayı işlemiş olursunuz. Günümüz felsefesinde Frege’ye karşı gelen görüşler öne sürülmüş ve Meinong’un kuramına benzer “var olmayan nesneler ontolojileri” geliştirilmiştir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Frege, G., *Aritmetiğin Temelleri*, çeviren: Bülent Gözkan, Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Frege, G., “Kavram ve Nesne Üzerine”, çevirenler: İlhan İnanc ve Bahadır Turan, *Felsefe Tartışmaları*, Sayı 44. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2010
- Frege, G., “Anlam ve Yönetim Üstüne”, *Felsefe Tartışmaları*, çev. H. Ş. Elkatip, Panorama Yayınları, Antalya, 1989.
- Frege, G., *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege*, P. Geach and M. Black, eds. Oxford: Basil Blackwell, 1970.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Russell'ın tanışıklık ve betimleme yollu bilgi ayrımını açıklayabilecek ve tartışabilecek,
- Russell'ın Betimlemeler Kuramını açıklayabilecek ve tartışabilecek,
- Russell'ın kuramının dil felsefesinin klasik problemlerine getirdiği çözümleri açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Bertrand Russell
- Gönderme
- Özel Ad
- Varlık
- Niceleyici
- Betimlemeler Kuramı
- Tanışıklık Yollu Bilgi
- Betimleme Yollu Bilgi
- Kavram ve Önermesel Fonksiyon

İçindekiler

Russell'ın Betimlemeler Kuramı

GİRİŞ

Bir önceki ünite de ayrıntılarıyla ele aldığımız Frege'nin kuramı ve özellikle anlam ile gönderme arasında Frege'nin yaptığı ayırım değişik kılıklarda günümüz dilbiliminde ve dil felsefesinde sıklıkla kullanılmaya devam ediyor. Ancak bu ayrımı reddeden dil kuramları da bulunur. Bunlar arasında en önemlisi ve felsefe tarihinde en fazla etki bırakmış olanı Bertrand Russell'in dil kuramıdır. Bu kuram her ne kadar felsefe tarihine bir *dil kuramı* ya da *semantik* bir kuram olarak geçmişse de, kuramın özellikle *bilgi* kavramına dair önemli varsayımları bulunur. Bunun nedeni Russell'in dil üzerine geliştirdiği semantik kuramını büyük ölçüde bilgi kuramına (diğer bir deyişle epistemolojisine) dayandırmasıdır. Özellikle Hume geleneğinden gelen deneyimci bilgi anlayışı onun dil kuramının ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Bu ünite de önce Russell'in bilgi kuramının temeli olan iki tür bilgi arasında yaptığı bir ayrımı ele alıp daha sonra bunu temel alan Russell'in dil kuramını tartışacağız. Bunu yaparken de Russell'in klasikleşmiş iki makalesini temel alacağız: “On Denoting” (Gönderme Üzerine) ve “Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description”(Tanışıklık Yollu Bilgi ve Betimleme Yollu Bilgi).

“On Denoting” adlı çalışmasının en başında Russell bir dil kuramını sınamak için üç temel semantik sorundan söz eder. Bunlardan ilki, felsefe tarihinde farklı biçimlerde ve genellikle ontolojik bir sorun olarak ortaya çıkmış olan ve daha önce Frege'nin kuramının bağlamında ele aldığımız “gönderimsiz terimler” ile ilgilidir. Russell'in ünlü örneğinde “Fransa'nın şimdiki kralı keldir” tümcesinin öznesi konumundaki “Fransa'nın şimdiki kralı” teriminin bu dünyada bir karşılığı (yani gönderme yaptığı bir nesne, ya da kısaca göndergesi) yoktur. Bu durumda, Russell'a göre, tümcenin doğru bir sav öne sürdüğünü söyleyemeyiz. Her anlamlı savın ya doğru ya da yanlış olduğunu varsayarsak, bu tümcenin doğru olmadığına göre yanlış olduğu sonucuna varmamız gerekir. Ancak o durumda da mantığın bir başka kuralı olarak kabul gören “eğer bir tümce yanlış ise, o tümcenin mantıksal değili doğrudur” savını kabul edersek “Fransa'nın şimdiki kralı kel değildir” tümcesinin doğru olması gerekir, ki bu da kabul edilebilir gibi görünmez. Russell'in bu soruna getirdiği çözümü ayrıntılarıyla birazdan ele alacağız.

Antik dönemden başlayarak felsefe tarihinde çok tartışılmış bir problem de varlık savlarına dairdir. Daha önce Frege'nin kuramı çerçevesinde ele almış olduğumuz bu problemi yeniden anımsatalım: Bir şeyin var olmadığını söylediğimizde, görünüşte önce o var olmadığını savladığımız şeye gönderme yapıp, sonra da o şe-

yin var olmadığını söyleriz, ki bu da savı çelişkili kılarmış gibi görünür. Örneğin “Tanrı yoktur” tümcesinde, özne konumundaki “Tanrı” adı eğer Tanrı’ya gönderme yapıyorsa, peşinen Tanrı’nın varlığını kabul etmiş gibi görünürüz. Bu durumda da daha sonra onun yok olduğunu söylediğimizde de çelişkiye düşeriz. Diğer yandan, eğer “Tanrı” adının hiçbir şeye gönderme yapmadığını varsayarsak da savımızın mantıksal bir öznesi yokmuş gibi görünür. İki türlü de bir şeyin var olmadığını nasıl olup da anlamlı bir şekilde söyleyebileceğimize açıklama getiremeyiz. Russell’ın bu probleme yönelik Frege’ninkine benzeyen ama bir noktada farklı olan çözümünü birazdan ele alacağız. Russell da *varlık* yüklemine nesnelere değil kavramlara yüklenebilen özel bir yüklem olduğuna dair Frege’nin görüşünü paylaşır, hatta bu yönde Frege’nin çalışmalarında olmayan yeni bir argüman da öne sürer. Bunları daha sonra göreceğiz. *Varlık* türü yüklemelerin gerçekte birer “niceleyici” olduğuna dair bu görüşlerinden yola çıkarak Frege ve Russell bir yandan günümüzde neredeyse tüm üniversitelerde okutulan modern Niceleyiciler Mantığı’nın ya da diğer adıyla Yüklem Mantığı’nın kurulmasına yol açmışlar, diğer yandan sayı gibi matematiksel nesnelerin aslında mantıksal nesnelere indirgenebileceği sonucuna varmışlardır. “Mantıksalcılık” (Logicism) olarak tarihe geçmiş bu kurama göre tüm matematiksel önermeler mantıksal önermeler türüne indirgenebilir. Ancak daha sonra Russell’ın ortaya çıkardığı bir paradoks (Russell’in Paradoksu) Mantıksalcılık projesinin çökmesine neden olmuştur. Kısaca varlık yargılarına dair Frege/Russell görüşü felsefe tarihinde bu açıdan çok önemli bir yer tutar.

Russell’ın bir semantik kuramı sınamak için ele aldığı üçüncü problem ise “eşgöndermeli terimlerin yer değiştirmesi” problemidir. Bunu da Frege’nin kuramı bağlamında tartışmıştık. Russell’ın sözünü ettiği diğer iki problemten farklı olarak bu problemin daha teknik bir görüntüsü bulunuyor ve bundan dolayı bunun neden bir “problem” olduğunu kavramak bazılarının daha güç gelebilir. Bundan dolayı Russell teknik hiç bir terim kullanmadan herkesin anlayabileceği, gerçek tarihten bir örnek yardımıyla bu problemi açıklamaya çalışır. Olay İngiltere kralı IV. George döneminde geçer. Dönemin ünlü yazarı Sir Walter Scott, “Waverly” başlığını taşıyan bir roman yazar, ancak kitaba yazar adı olarak kendi adını koymaz. Kral IV. George bu romanı Scott’ın yazıp yazmadığını merak eder. Bu durumda şu tümce doğrudur: “IV. George Waverly’nin yazarının Scott olup olmadığını merak ediyor.” Bu tümce içinde geçen “Waverly’nin yazarı” ile “Scott” adı aynı kişiye gönderme yapar; yani bu iki terim eşgöndergelidir. Bu durumda tümce içinde bu terim yerine doğrudan “Scott” adını koyduğumuzda şu tümceyi elde ederiz: “IV. George, Scott’ın Scott olup olmadığını merak ediyor.” Birinci tümce doğru bir şey dile getiriyorsa nasıl oluyor da ikinci tümcemiz yanlış bir durum dile getirebiliyor? Bu problem her ne kadar teknik bir problem gibi görünse de hiç de teknik olmayan önemli bir felsefe sorusuyla doğrudan ilişkilidir: dil yoluyla insanların düşüncelerinden ve inançlarından ya da bu örnekte olduğu gibi merak ettikleri şeylerden bahsetmemizi sağlayan nedir? Şimdi Russell’ın hem bilgi kuramını hem de dil kuramını ele aldıktan sonra bu üç probleme getirdiği özgün ve ilginç çözümleri ayrıntılarıyla tartışalım.

TANIŞIKLIK VE BETİMLEME YOLLU BİLGİ AYRIMI

Daha önce de belirttiğimiz gibi Russell’ın semantik kuramının temeli onun epistemolojisine dayanır. Peki *anlam* kavramını temel alan semantik bir dil kuramı *bilgi* kavramını temel alan epistemoloji ile nasıl ilişkilendirilir? Russell’ın bu soruya yanıtını onun şu ilkesinde bulabiliriz:

Tanışıklık İlkesi: Bir önermeyi anlayabilmemiz için, o önermenin her parçası ile doğrudan tanışık (directly acquainted) olmamız gerekir.

Bu temel ilkede sözü edilen “doğrudan tanışıklık” Russell’ın teknik bir anlamda kullandığı epistemik, yani bilgi üzerine bir kavramı dile getirir. Russell’a göre sözcüklerin bir araya gelerek oluşturdukları bir tümceyi anlamak için çok özel türde bir bilgiye sahip olmamız gerekir. Bu bilgi türü “tanışıklık yollu bilgi”dir. Bunu açıklamak için Russell bilgi üzerine daha genel bir ayrım yapar: “şeylerin bilgisi” ve “doğruların bilgisi”. Bir insanı bilmek ya da bir şehri bilmek “şeylerin bilgisi”ne örnek olabilir. Türkçe’de genellikle bunu dile getirmek için “bilme” yerine “tanıma” fiilini kullanıyoruz. Örneğin “Ayşe Ali’yi tanıyor” tümcesinde bilinen ya da tanınan “şey” Ali’dir. Diğer yandan Ayşe Ali hakkında birçok doğru önerme de bilebilir: “Ali mühendislik okuyor”, “Ali 25 yaşında”, “Ali Eskişehir’i çok seviyor” türünde bilgiler Ali hakkındaki doğru önermelerdir. İşte bu tür doğru önermelerin bilgisine de Russell “doğruların bilgisi” diyor. Russell’a göre doğruların bilgisine sahip olabilmek için öncelikle şeylerin bilgisine sahip olmamız gerekir. Aksi takdirde bir önermeyi kavramamız olanaklı olmaz. Bir önermeyi kavramadan da doğruların bilgisine sahip olamayız. Peki şeylerin bilgisine nasıl ulaşıyoruz? Bunun da iki yolu bulunur. Bunun asıl yolu birşey ile “doğrudan tanışık” olmak. Buradaki “doğrudan” şu anlama geliyor: Bir şeyi dilin yardımına başvurmadan ve hiçbir kavram kullanmadan bilebiliyorsak bu bilgi türü “doğrudan tanışıklık” yoluyla elde edilmiştir. Peki neleri bu şekilde bilebiliriz? Örneğin önümde duran masayı ele alalım. Bu “şey” ile doğrudan tanışık mıyım? Russell’a göre değilim. Olamam da. Çünkü gözümü açıp önümdeki masaya baktığımda doğrudan farkında olduğum masanın kendisi olamaz. Russell’a göre bir insanın kendi zihni dışındaki herhangi bir şey ile “doğrudan tanışık” olması olanaklı değildir. Bir insanın kendi zihni dışında kalan her şeye diğer birçok filozof gibi Russell da “dış dünya” der. Burada iki soru ortaya çıkıyor: Birincisi, dış dünyanın nesneleri ile doğrudan tanışık değilsek, doğrudan tanışık olabildiğimiz herhangi bir şey var mı? İkincisi ise, dış dünyanın nesneleri ile doğrudan tanışık değilsek, onları bilebilmek olanaksız mı? Önce ikinci soruya bakalım. Doğrudan tanışıklık yoluyla bilemediğimiz dış dünyanın nesnelerini ancak “dolaylı” olarak bilebiliriz ve bunun için de dil bir temel oluşturur. Buradan yola çıkarak Russell şeylerin bilgisine ulaşmanın ikinci bir yolu olduğunu savunur. Buna da “betimleme yollu bilgi” der. Kısaca anımsayalım. Önce bilgiyi iki türe ayırmıştık: şeylerin bilgisi ve doğruların bilgisi. Şimdi şeylerin bilgisini ikiye ayırıyoruz: doğrudan tanışıklık yollu bilgi ve betimleme yollu bilgi. Betimleme yollu bilgiyi açıklayabilmek için tekrar ilk sorumuza dönelim. Doğrudan tanışık olduğumuz şeyler nelerdir? Bu soruya yanıt vermeden betimleme yollu bilgiyi anlayamayız, çünkü dış dünyanın nesneleri hakkında betimleme yollu bilgi elde etmek için öncelikle bazı şeylerle tanışık olmamız gerekir. İşte bu doğrudan tanışıklık yoluyla bilebildiğimiz şeyler sayesinde önce bir dil ediniriz sonra da o dili kullanarak dış dünyanın bilgisine ulaşabiliriz. Şimdi tekrar masa örneğine dönelim. Gözlerimi açıp baktığımda masa ile doğrudan bir tanışıklık kuramıyorum. O halde algı yoluyla nelerle doğrudan tanışık hale gelebilirim? Russell’ın bu soruya yanıtı şöyle: algı yoluyla dış dünyanın nesnelerinin kendileriyle değil, o nesnelerin zihnimizde bıraktığı “izler” ile doğrudan tanışık hale gelebiliriz. Russell bu izlere *duyu verileri* (sense data) adını verir. Önümde duran bir masayı algımlarken doğrudan masayı değil, masanın zihnimde oluşturduğu (renk ve şekil gibi) duyu verilerini algılarız. Bu duyu verilerinin hepsi birer tikeldir (tümel değildir.) Yani masanın sarı renkte olduğunu kavrarken doğrudan tanışık olduğum “şey” masanın renginin zihnimde bıraktığı o “sarılık duyumu”dur. Bu bir tikeldir ve bir iki dakika içinde yok olur. Bir başkası aynı masaya bakıp rengini algıladığında doğrudan tanışık olacağı tikel sa-

Tanışıklık yollu bilginin, dünya hakkındaki tüm bilgimizin temelini oluşturmak dışında, çok önemi diğer bir işlevi bulunur: bu sayede dil öğrenebiliyoruz.

rı rengi duyumu benimkinden farklı olacaktır. Kısaca duyu verileri kişiye özel ve bu anlamda tamamen öznel olan ve çok kısa sürede varlıklarını kaybeden tikellerdir. İşte bu tikel duyu verileri bizim tüm dünya hakkındaki bilgimizin temelini oluşturur. Masanın varlığını bilebilmemiz için, zihnimizde oluşan duyu verilerinin “neden”i olan bir masa olduğuna dair bir çıkarım yapmamız gerekir Russell’a göre. Bu da masayı betimlememizi gerektirir. Yani kendi zihnimiz içinde yer eden o duyu verilerine işaret ederek “bu duyu verilerine neden olan şey” gibi bir betimleme sayesinde masayı dolaylı olarak bilmemiz olanaklı hale gelir. Dış dünyanın tüm nesneleri için bilgi ancak bu şekilde elde edilir. Ancak bu tür betimlemeleri yapabilmemiz için sadece duyu verilerinin bilgisi yeterli değildir. Tikellerden *tümellere* geçmemiz gerekir. Tekrar masa örneğine dönersek, masanın sarılığını algıladığımızda tikel bir duyu verisi elde etmiş olurum. Farklı durumlarda bunun gibi birçok “sarı” tikeli algılayıp bunların hepsinde ortak olan sarı tümeline varabilirim. İşte dil öğrenmenin ilk adımı da bu sayede atılmış olur. Tikeller arasındaki benzerliklerden bir tümelin bilgisine varmaya Russell “soyutlama” (abstraction) der. Bu zihnimizin en önemli işlevlerinden biridir. Bu sayede bazı tümeller ile çok küçük yaşta tanışık hale geliriz. Bunun sonucu olarak da bir dili anlayıp konuşmamız olanaklı hale gelir. Her öğrendiğimiz tümel için dilde bir yüklem bulunur. Örneğin algıladığı sarı tikellerinden soyutlama yapan bir çocuk sarı tümeli ile tanışık hale geldiğinde “___sarıdır” yüklemine de anlayabilecek konuma gelmiş olur. Sarı tümeliyle tanışık olmayan biri ise ne yaparsa yapsın bu yüklemi kavrayamaz. Kısaca bir dili anlamak ve konuşmak için doğrudan tanışıklık yoluyla iki şey bilmemiz gerekir: duyu verileri ve tümeller. Bu ikisini bir araya getirerek artık tanışık olmadığımız dış dünyanın nesnelerini betimleme yoluyla bilebilir hale geliriz.

Buradaki asıl konumuz Russell’ın epistemolojisi değil onun dil felsefesi olduğu için bu kısa özet sonrasında şimdi Russell’ın dil kuramına geçelim.

DEĞİŞKENLER VE ÖNERMESEL FONKSİYONLAR

Russell’ın çok önem verdiği şu soruyla başlayalım: İlk defa duyduğumuz bir tümceyi nasıl anlıyoruz? Anımsarsanız Frege’nin kuramı anlam ile gönderme arasındaki ayrımı dayanıyordu. Dolayısıyla Frege’nin bu soruya basit bir yanıt vardır: o tümcenin parçaları olan (özne, yüklem vb.) terimlerin anlamlarını daha önceden biliyorsak, o “anlam”ları bir araya getirerek yeni tümcemizin anlamını kavrar hale geliriz. Russell ise, Frege gibi, bir terimin “anlam”ı ile “gönderge”si arasında ayrım yapmaz. Ona göre anlam göndergedir. Yani bir terimin anlamı ile gönderme yaptığı şey aynı şeydir. Buradan Russell şu sonuca varır: bir tümcenin anlamını kavramak için, o tümcenin parçalarının göndermelerini bilmek gerekir. Bu bilgi de doğrudan tanışıklık yoluyla elde edinilmiş bilgi olmalıdır. Daha önce de söylediğimiz gibi doğrudan tanışık olabileceğimiz iki tür şey vardır, zihnimizdeki duyu verileri ve tümeller. Dolayısıyla bir tümcenin anlamı, yani o tümcenin dile getirdiği önerme de bu ikisinden oluşmalıdır. Yoksa tümcelerin anlamlarını kavramamız olanaklı olamazdı. Russell, tümeli, aynı Frege’de olduğu gibi, bir fonksiyon olarak tanımlar. Örneğin *sarı* tümeli, “___sarıdır” yüklemine gönderme yaptığı bir fonksiyondur. Boşluğa farklı nesneler koyarak farklı önermeler elde ederiz. Tümeller herkes tarafından kavranabildikleri için dilin ortak yanını oluştururlar. Russell yüklemelerin boşluklarını belirtmek için “değişken” kullanır. Basit özne/yüklem biçimindeki bir tümcenin öznesini çıkarıp yerine “x” harfini koyduğumuzda, dile getirdiğimiz şeye Russell “önermesel fonksiyon”, buradaki “x” harfine de “değişken” diyor. Örneğin “Önümdeki masa ahşaptır” tümcesinin öznesi olan “önümdeki masa” terimini çıkar-

rı, yerine “x” harfini koyalım: “x ahşaptır”. Buradaki “x” harfi değer olarak bir nesne almaya uygun bir değişkendir. Bu değişken yerine önümdeki masayı koyarsam (terimi değil masanın kendisini) doğru bir önerme elde ederiz, ama önümdeki kahve bardağını koyarsam, bardak ahşap olmadığı için, yanlış bir önerme elde ederiz. İşte “x ahşaptır” terimi bir önermesel fonksiyona gönderme yapar Russell’a göre. Kısaca daha önce “tümel” dediği şey onun kuramında “önermesel fonksiyon” ile de dile getirilmiş olur. Bu teknik terim yerine daha sonra Russell aynı Frege’de olduğu gibi “kavram” terimini de kullanır. Kısaca “önermesel fonksiyon”, “tümel” ve “kavram” terimlerinin üçünün de aynı şeye gönderme yaptığını varsayabiliriz Russell’ın kuramı içinde. (Bunların üçünü de birbirlerinden ayıran kuramlar olduğunu da anımsatalım.) Önermesel fonksiyonlar tanım gereği “x” gibi bir harf ile temsil edilen bir boşluk içerir; bir önermesel fonksiyonun bu boşluğu doldurulmadan kendi başına bir anlam ifade etmez. Bundan dolayı ancak bir önerme içinde anlam kazanırlar. Bir önermesel fonksiyonun boşluğunu bir nesne ile doldurduğumuzda doğru ya da yanlış olabilecek bir önerme elde ederiz. Örneğin “x bir filozoftur” teriminin gönderme yaptığı önermesel fonksiyonun boşluğuna Sokrates’i koyduğumuzda doğru bir önerme, Beethoven’ı koyduğumuzda yanlış bir önerme ortaya çıkar. Bazen bir önermesel fonksiyonu kullanarak belirli bir insan ya da nesne hakkında değil daha genel bir düşünce ifade etmek isteriz. Örneğin Sokrates gibi belirli bir filozof hakkında bir şey söylemek yerine tüm filozoflar hakkında da düşünceler üretebiliriz. Diyelim ki şöyle dedik: “Tüm filozoflar akıllıdır”. Russell’ın kuramına göre bu tümcenin öznesi tüm filozofları içeren bir filozoflar topluluğu ya da bir filozoflar kümesi değildir. Bu tümcede de örtük olarak “x filozoftur” önermesel fonksiyonuna gönderme vardır aslında: “Her x için, eğer x filozof ise, x akıllıdır”. Bu çözümlemede geçen “her x için” terimi, aynı Frege’nin kuramında olduğu gibi, evrensel niceleyiciye gönderme yapar. Bunun dışında iki tane de önermesel fonksiyon bulunur: x filozoftur ve x akıllıdır. Bu fonksiyonlar “eğer___ise___” mantıksal bağlacı ile bağlanarak yeni bir önermesel fonksiyon oluştururlar: eğer x filozof ise, x akıllıdır. Bunun sonucu olarak “tüm filozoflar akıllıdır” tümcesinin dile getirdiği önermeyi şu şekilde dile getirebiliriz: *eğer x filozof ise, x akıllıdır* önermesel fonksiyonu tüm nesneler için doğrudur.

Tek değişkenli önermesel fonksiyonlar nesnelere özellik yüklememizi sağlarlar. Örneğin “x sarıdır” yüklemine tümce içinde kullanarak nesnelere *sarılık* özelliğini yükleriz. Ancak önermesel fonksiyonlar birden çok değişkene de sahip olabilirler. “Ayşe Ahmet’i seviyor” tümcesine bakalım. Burada bir değil iki özel ad bulunur. Bunların ikisini de tümcenin içinden çıkarıp, kalan boşluklara da “x” ve “y” değişkenlerini koyalım: “x y’yi seviyor”. Bu yüklem bir nesneye bir özellik yüklemeye değil, iki nesne arasında bir İLİŞKİ’yi dile getirmeye yarar. “Ali, Ayşe ile Ahmet’in evliliği sonucunda dünyaya geldi” tümcesinde ise üç değişkenli bir önermesel fonksiyon bulunur. Bu da üç nesne arasında bir ilişkiyi dile getiren bir tümcedir. Kısaca bir değişkenli önermesel fonksiyonlar sayesinde nesnelerin özelliklerinden söz edebiliriz, birden çok değişkenli olan önermesel fonksiyonlar sayesinde ise nesneler arasındaki ilişkileri dile getirebiliriz.

BELİRLİ VE BELİRSİZ BETİMLEMELER

Betimleme kavramı Russell’ın felsefesinde o denli önemli bir yer tutuyor ki, Russell’ın dil kuramı günümüzde Betimlemeler Kuramı (Theory of Descriptions) olarak anılıyor. Bu kavramın bu denli önemli olmasının nedenini kavrayabilmek için Russell’ın bilgi kuramına dair söylediğimiz temel bir görüşü anımsayalım. Russell’a

göre kavram ve dil kullanımı olmadan doğrudan tanışıklık yoluyla bilebileceğimiz iki tür şey vardır. Bunlardan birincisi dış dünyanın nesnelerinin duyu organlarımız aracılığıyla zihninizde bıraktığı izler, ya da Russell'ın deyimiyle, duyu verileri; diğeri ise hepimizin ortaklaşa kavrayabildiği kavramlardır. (Russell'ın tümel, önermesel fonksiyon ve kavram arasında bir ayrım yapmadığını da tekrar anımsatalım.) Duyu verileri tamamen öznel olan varlıklar olduğu için bunları bir yana koyalım. Hepimizin ortaklaşa anlayabileceği önermelere bakalım. Bu tür önermelerin oluşmasını sağlayan parçalar doğrudan tanışık olduğumuz şeyler olmalıdır. Russell'a göre bir terimi "anlamak" demek onun göndergesi ile doğrudan tanışık olmaktır. Yani bir tümcenin her parçasının göndergesini doğrudan bilmeden o tümceyi anlamamız olanaklı olmaz. İşte Russell'ın Betimlemeler Kuramı bu düşüncüyü temel alır. Zihniniz dışındaki tüm dünya hakkındaki bilgimiz dolaylıdır ve Russell'a göre bu tür bilgiyi edinmek her durumda dilsel bir çabayı gerektirir. Örneğin önümdeki masaya baktığımda bir kahverengilik duyusu, şekline dikkat ettiğimde bir dikdörtgenlik duyusu, masaya dokunduğumda bir sertlik duyusu oluşuyor. Bunlar masanın zihnimde oluşturduğu duyu verileridir. Bu duyu verileri özeldir, sadece benim zihnimde oluşan ve masaya bakmayı bıraktığımda bir iki dakika içinde yok olacak öznel deneyimlerdir. Bu öznel duyu verilerinden yola çıkarak tümeller ile tanışık hale geliriz. Duyu verileri her insan için farklı olan öznel şeyler iken, tümeller hepimiz için ortak olan ve her birimizin kavradığı şeylerdir. Eğer tümeller olmasaydı ortak bir dile sahip olmamız da, dil yoluyla birbirimizi anlamamız da, iletişim kurmamız da olanaklı olmazdı. İşte önümde duran masayı doğrudan algılamasam da, onu doğrudan algıladığım duyu verileri ve bu duyu verilerinin soyutlamaları olan tümeller cinsinden betimlemem olanaklı oluyor. O halde masayı nasıl bilir hale geliyorum? Onu önümde duran, zihninizdeki duyu verilerine neden olan, kahverengi, dikdörtgen, katı cisim olarak betimleyebiliyorum. Zihniniz dışında kalan dış dünyanın nesnelerine dair bilgimiz hep betimleme yoluyla bu şekilde oluşuyor. Örneğin kendiniz dışında bir başka insanı bilebilmeniz ancak bir betimleme sayesinde oluyor. O insanla ne kadar yakın olursanız olun, bu kişi anneniz ya da eşiniz olsun, tüm hayatınızı beraber geçirdiğiniz bir insan olsun fark etmiyor.

Bir başkasını doğrudan bilebilmeniz Russell'a göre olanaklı değildir. Bir insanı, ya da bir masayı ya da bir gezegeni, bilebilmek hep o söz konusu insanı ya da nesneyi betimleyebilmeniz sayesinde oluyor.

Kısaca dil sayesinde doğrudan tanışıklık yoluyla bilebildiğimiz tümelleri kullanarak doğrudan bilemediğimiz dünya üzerine düşünebilir ve bunlar üzerine konuşabilir hale geliyoruz. Dil aracılığıyla bildiklerimiz cinsinden bilmediklerimizi betimleyebiliyoruz. Bunu yapmanın iki yolu bulunur; betimleme genel bir yapıda ise ve tekil bir nesneyi betimlemiyorsa buna Russell "belirsiz betimleme" (indefinite description) diyor. Eğer tekil bir nesnenin betimlemesini yapıyorsak da bu türe Russell "belirli betimleme" (definite description) diyor. Şimdi örnekler yoluyla bu iki tür betimlemeyi açıklamaya çalışalım. Diyelim ki şöyle bir tümce kurduk: "Türkiye'nin bazı şehirleri büyüktür". Bu tümcede geçen "Türkiye'nin bazı şehirleri" terimi belirli bir şehir betimlemez ve bundan dolayı bir "belirsiz betimleme"dir. İşte içinde bu tür betimlemelerin geçtiği türde tümceler Russell'ın kuramına göre aslında *varlık yargıları*dır. Yani tümceyi çözümlediğimizde elimizde yalnızca varlık niceleyicisi ve önermesel fonksiyonlar kalacaktır. Daha sonra göreceğimiz üzere varlık niceleyicisi ikinci düzey bir kavrama gönderme yapar. Buna kısaca *varlık* kavramı diyelim. (*Varlık* kavramını birazdan daha ayrıntılı ele alacağız.) Tümcede geçen her önermesel fonksiyon (ya da yüklem) ise birinci düzey bir kavrama gönderme yapar. Frege'nin kuramında da olduğu gibi eğer bir yüklem bir nesneye uygulanabiliyorsa buna "birinci düzey yüklem" diyoruz ve bu yüklem göndergesi

olan kavrama da “birinci düzey kavram” diyoruz. (Burada kavram ve tümeli aynı şey olarak ele aldığımızı bir kez daha anımsatalım.) Bu teknik konuları şimdilik bir yana koyarsak bizim için önemli olan sonuç şudur: Belirsiz betimlemenin olduğu bir tümcenin dile getirdiği önermenin tüm parçaları kavramlardan oluşur. Biz de bu kavramlarla doğrudan tanışık isek o önermeyi kavrarız. Örneğimize geri dönelim. Bu tümcenin Russell’ın kuramındaki yarı formel çözümlemesi şu şekilde olur: “Öyle bir x vardır ki x Türkiye’nin bir şehridir ve x büyüktür.” Burada birinci düzey iki yüklem bulunuyor: “ x Türkiye’nin bir şehridir” ve “ x büyüktür”. Bunları bir araya getirip “ x Türkiye’nin büyük bir şehridir” bileşik yüklemine elde ederiz. Bu birinci düzey bir kavrama gönderme yapar. Baştaki varlık yüklemine işlevi ise bu bileşik yüklemi sağlayan en az bir nesnenin olduğunu belirtmektir. Bir anlamda tümcemizin mantıksal öznesi bir kavramdır; *Türkiye’nin büyük şehri* kavramı. Bu kavram hakkında bir şey dile getirmiş oluruz, onun en az bir nesne için doğru olduğunu, yani dünyada bu kavrama karşılık gelen bir şey olduğunu, ya da diğer bir deyim ile bunun teknik anlamıyla “boş” bir kavram olmadığını söylemiş oluruz. Russell belirsiz betimleme içeren tüm tümceleri bu şekilde çözümler. Yani eğer ki bir tümce tekil bir nesneden bahsetmiyorsa, o tümce genel kavramlar üzerine bir tümcedir. Bu sayede genel önermeler hepimizin ortaklaşa anlayabildiği kavramlardan oluşan yapılar olurlar.

Şimdi öznesi bir kavram değil de tekil bir nesne gibi görünen bir tümceye bakalım. “Türkiye’nin başkenti büyüktür.” Bu tümcenin öznesi konumunda yer alan “Türkiye’nin başkenti” Russell’a göre bir “belirli betimleme”dir. Bu sefer betimlemenin “belirli” olmasının nedeni sözü edilen tek bir nesne olmasından kaynaklanıyor; yani Türkiye’nin tek bir başkenti olduğu için tümce bir anlamda o şehir olan Ankara hakkındadır. Eğer bu belirli betimlemeyi tümcenin gerçek öznesi olarak düşünersek bu durumda tümceyi kavrayabilmemiz için öznenin göndergesi ile doğrudan tanışık olmamız gerekirdi. Anımsarsanız Russell’a göre bir terimin anlamı o terimin göndergesi ile aynıdır. Frege’nin kuramında olduğu gibi bir terimin bir yanda kavranan bir “anlam”ı, diğer yanda bir “gönderge”si olan ayrı bir nesnesi yoktur. Bu ikisi aynı şeydir Russell’a göre. Bu durumda bir terimi anlamak için onun göndergesi ile doğrudan tanışık olmak gerekir. Ancak anımsayacaksınız Russell’a göre doğrudan tanışık olabileceğimiz şeyler yalnızca zihnimizdeki öznel duyu verileri ile bazı tümeller ya da diğer bir deyiş ile kavramlardır. Yani göndergeleri bu ikisi dışında olan terimleri kavramımız olanaklı değildir. Tümcemizin yüklemi konusunda bir sorun bulunmuyor: “ x büyüktür” teriminin göndergesi olan *büyük olma* kavramı ile doğrudan tanışığızdır Russell’a göre. Ancak özne konumundaymış gibi görünen “Türkiye’nin başkenti” teriminin göndergesi Ankara olduğuna göre ortaya şöyle bir sorun çıkar. Hiç kimse bu şehir ile doğrudan tanışık değildir (Ankaralılar bile). Anımsayalım zihnimiz dışında kalan dış dünyanın nesneleri ile tanışık olmayız, Ankara da böyle bir nesnedir. Peki, nasıl oluyor da “Türkiye’nin başkenti” terimini kavrayabiliyoruz? Russell işte bu sorunu çözebilmek için felsefe tarihine Belirli Betimlemeler Kuramı olarak geçmiş olan kuramını önerir. Tümcemize geri dönelim. Aslında “Türkiye’nin başkenti” gibi tek bir nesneye gönderme yapar gibi gözükken belirli betimlemelerin yüzey yapıları yanıltıcıdır. Tümcelerin özne konumundaymış gibi görünürler, ancak mantıksal açıdan bir tümcenin öznesi olamazlar. Yani tümcemizin gerçek öznesi Ankara şehri değildir. Peki, nedir o halde? Biraz önce ele aldığımız belirsiz betimleme içeren tümcelere yönelik çözümleme belirli betimlemeler için de bir açıdan benzerdir. Bu tür tümceler gerçekte tekil değil genel önermeler dile getirirler. Yani çözümlemeleri yine

varlık yüklemi ve önermesel fonksiyonlar şeklinde verilebilir. Ancak belirsiz betimlemelerin aksine belirli betimlemeleri karşılayan “belirli” bir nesne vardır. Şimdi tümcemize dönelim. “Türkiye’nin başkenti” terimi Russell’a göre bir tümce içinde yer almadığında kendi başına bir anlam taşımaz. Ona anlam kazandıran tümce içinde yüklem ile bir araya gelmesidir. Bu şekilde oluşan “Türkiye’nin başkenti büyüktür” tümcesinde aslında doğrudan tanışık olmadığımız (ve olamayacağımız) Ankara şehrine gönderme bulunmaz. Gerçekte yaptığımız, bu şehri doğrudan tanışık olduğumuz kavramlar cinsinden *betimlemektir*. Şimdi Russell’a göre tümcemizin çözümlemesine bakalım. “Türkiye’nin başkenti büyüktür” dediğimizde aslında tanışık olmadığımız Ankara şehrine gönderme yapmayız, sadece betimleme yoluyla dolaylı olarak onun büyük bir şehir olduğunu söyleriz. Bu tümce ile aslında birbirleriyle ilişkili olan üç ayrı şey söylemiş oluruz:

- a. Türkiye’nin başkenti olan bir şey vardır, ve
- b. o şey dışında Türkiye’nin başkenti olan başka bir şey yoktur, ve
- c. o şey büyüktür.

Bunu yarı formel olarak şu şekilde dile getirebiliriz:

- a. Öyle bir x vardır ki, x Türkiye’nin başkentidir, ve
- b. herhangi bir y için eğer y Türkiye’nin başkenti ise, y ile x aynıdır, ve
- c. x büyüktür.

Aslında söylemiş olduğumuz kısaca şudur: “Türkiye’nin tek bir başkenti vardır ve o büyüktür.” Yani çözümlememiz doğrudan Ankara şehrini içermez. Tamamen tanışık olduğumuz kavramlardan oluşur. Bu sayede Ankara gibi dış dünyanın tanışık olmadığımız tekil nesneleri hakkında yargılarda bulunmamız ve onlar hakkında düşünmemiz olanaklı hale gelir. Bu çözümlemede geçen “öyle bir şey vardır ki” varlık niceleyicisi ve “herhangi bir şey için” ise evrensel niceleyicidir; bunlar hepimizin doğrudan tanışık olduğu *varlık* ve *heplik* kavramlarına gönderme yapar. Diğer yandan “x Türkiye’nin başkentidir” yüklemi *Türkiye’nin başkenti* kavramına gönderme yapar. Tabii burada sözü edilen Türkiye dış dünyanın tekil bir nesnesi olduğu için bunun da bir betimleme içermesi gerekir. Bu kişiden kişiye de değişebilir. Bazıları “içinde yaşadığım ülke”, bazıları “vatanım olan ülke” şeklinde betimleyebilir, Türkiye’de yaşamayan bir yabancı ise bunu farklı bir şekilde yapabilir. Birazdan göreceğimiz üzere gündelik dilde kullandığımız “Türkiye” gibi özel adlar aslında hep birer betimleme olmalıdırlar ve bu betimlemenin ne olduğu kişiden kişiye değişebilir hatta aynı kişi için bile zamana göre farklı olabilir. Ancak öyle ya da böyle eğer ki bu tümceyi kavrayabiliyorsak “Türkiye” adı yerine de bir betimleme koyuyoruz demektir. Bunun dışında tümcemizde geçen “x büyüktür” yüklemi de *büyüklik* kavramına gönderme yapar. Diğer tüm terimler ise hepimizin tanışık olduğu mantıksal kavramlardır: “ise”, “ve”, “aynıdır” terimleri mantıksal yüklemeler olarak mantıksal kavramlara gönderme yaparlar. Yani “Türkiye’nin başkenti büyüktür” tümcesini anlayabilmemizin nedeni, bu tümcenin dile getirmiş olduğu önermenin parçaları olan tüm kavramlar ile doğrudan tanışık olmamızdır.

ÖZEL ADLAR

Russell iki tür özel ad arasında kuramı açısından çok önemli olan bir ayrım yapar. Gündelik dilde sıklıkla kullandığımız “Ayşe” gibi insan adları, “Ankara” gibi yer adları, ya da “Neptün” gibi nesne adları türünde olanlara “olağan” özel ad der. Bunlar dışında kalan bir başka tür özel ad ise “mantıksal” özel addır. Gündelik dilde kullandığımız tek bir nesneye ya da insana gönderme yapma işlevi olan adlar “olağan” özel adlardır. Anımsayacağınız üzere Frege’ye göre bu tür özel adların iki se-

mantik değeri vardı: anlam ve gönderme. Örneğin “Aristoteles” adının kullanım bağlamına göre bir anlamı vardır. Kişiler bu ada farklı anlamlar yükleyebilirler. Ancak iletişim kurmamızı sağlayan şey tüm bu kullanımlarda gönderme yapılan kişinin aynı olmasıdır. Daha önce söylediğimiz gibi Russell Frege'nin anlam ile gönderme arasındaki ayrımını kabul etmez. Terimlerin iki değil tek bir semantik değeri bulunur Russell'a göre; kısaca bir terimin anlamı göndergesidir. Daha önce de vurguladığımız gibi bundan dolayı bir tümceyi anlayabilmemiz için, o tümcenin içinde geçen tüm terimlerin göndermelerini bilmemiz gerekir. Burada sözü geçen bilme de tanışıklık yollu olmalıdır. Ancak Russell'a göre tanışık olduğumuz nesnelerin zihinsel duyu verileri ve tümeller olduğunu söylemiştik. Yani dış dünyanın nesneleri ile tanışıklığımız olamaz. Onları ancak betimleme yoluyla bilebiliriz. Bu durumda bir tümce içinde geçen olağan bir özel ad eğer dış dünyanın bir nesnesine gönderme yapsaydı bu tümceyi kavramamız olanaklı olamazdı. Şu tümceye bakalım: “Aristoteles akıllıdır”. Tümcenin öznesi olan “Aristoteles” adının bu tümce içinde bir insana, yani Antik dönemin meşhur bir filozofuna gönderme yapmış olduğunu varsayalım. O halde bu tümce içinde “Aristoteles” adının anlamını kavramak için Aristoteles ile “tanışık” olmamız gerekirdi. Ama değiliz, olamayız da. Bu durumda bu tümceyi duyduğunuzda onu anlamamız, yani tümcenin dile getirdiği önermeyi kavramamız olanaklı olmazdı. Bunun nedeni hiçbirimiz kendimiz dışında bir insanı doğrudan bilemeyiz, yani, Russell'ın deyişiyle, hiçbirimiz Aristoteles ile “tanışık” değiliz, onun hakkında “tanışıklık yollu” bilgi sahibi değiliz. Ama tümceyi yine de anlıyoruz. Böyle bir usamlama sonucunda Russell bir tümce içinde kullanıldıklarında olağan özel adların gönderme yaptıkları bir dış nesne olmadığı sonucuna varır. Yani bu tümcede geçen “Aristoteles” adı doğrudan Antik çağın o meşhur filozofuna gönderme yapamaz. Ancak bir betimleme yoluyla bu filozoftan dolayı bir şekilde bahsetmek olanaklıdır dili kullanarak. Yani Russell “Aristoteles” gibi bir özel adın aslında bir betimleme olmak zorunda olduğu sonucuna varır. Bu betimlemenin ne olduğu bağlama göre değişebilir. Ama adın kullanıldığı her bağlamda söylenenin anlaşılır bir şey olabilmesi için bir betimlemeyi dile getirmesi gerekir. Yani bir özel ad gerçekte bir betimlemenin kısaltmasıdır, ya da diğer bir deyişle, bir *örtük betimlemedir* aslında. Bu betimlemenin ne olduğu adı kullananın bilgisine de bağlı olabilir. Diyelim “Aristoteles bir filozoftur” diyen kişi, Aristoteles'i Büyük İskender'in hocalığını yapmış ünlü Yunan filozof olarak biliyor. Bu durumda tümcenin öznesi olan “Aristoteles” adı yerine bu betimlemeyi koyabiliriz: “Büyük İskender'in hocalığını yapmış ünlü Yunan filozof akıllıdır”. Şimdi Russell'ın Betimlemeler Kuramı'nı bu tümceyi çözümlemek için kullanalım: “Öyle bir x var ki, x Büyük İskender'in hocalığını yapmış ünlü Yunan filozoftur, ve her y için eğer ki y Büyük İskender'in hocalığını yapmış ünlü Yunan filozof ise, y ile x aynıdır, ve x akıllıdır”. Bu çözümlemede geçen terimlerin hiçbirisi Aristoteles'e gönderme yapan tekil bir terim içermez ve tamamen kavramlardan (ya da önermesel fonksiyonlardan) oluşur. Bu kavramlar nelerdir? En başta geçen “öyle bir x vardır ki” *varlık* kavramına gönderme yapar; “x Büyük İskender'in hocalığını yapmış ünlü Yunan filozoftur” terimi *Büyük İskender'in hocalığını yapmış ünlü Yunan filozof olma* kavramına gönderme yapar; “her y için” terimi *heplik* kavramına gönderme yapar; “y ile x aynıdır” terimi *özdeşlik* kavramına gönderme yapar; ve en sonda geçen “x akıllıdır” yüklemi ise *akıllılık* kavramına gönderme yapar. Bu kavramların hepsi ile tanışıklığımız olduğu durumda bu tümceyi kavrayabiliriz. Bu sayede tanışık olmadığımız Aristoteles hakkında dolaylı yoldan bir yargıda bulunmak ve onun hakkında düşünmek olanaklı hale gelir.

Gündelik dilde ve hatta bilim dilinde kullandığımız tüm “olağan” özel adlar bu şekilde çözümlenmelidir Russell’a göre. Bu tür adlar hiçbir koşulda doğrudan gönderme yapmazlar; hep bir tekil betimleme içerirler, ve ancak bu betimlemede geçen kavramlarla tanışık olmamız durumunda bu özel adların geçtiği bir tümceyi kavrayabiliriz.

Russell’a göre bir şeye hiçbir betimleme içermeyen *doğrudan gönderme* yapmamız için o şeyle tanışık olmamız gerekir. Daha önce de belirttiğimiz üzere iki tür şey vardır tanışık olduğumuz: kavramlar ve duyu verileri. İşte yalnızca bunları doğrudan adlandırabiliriz. Kavram adları özel ad değildir. Örneğin beyaz kavramının adı olan “beyaz” terimi bir kavram adıdır ve özel ad değildir. Ancak bir duyu verisi tekil bir nesnedir. Dolayısıyla bir duyu verisine özel ad ile gönderme yapabiliriz. Örneğin önümde duran beyaz kahve bardağının zihnimde bıraktığı beyazlık duyu verisi ile doğrudan tanışıklık yaşıyorum. Bu nesne genel bir kavram olan *beyaz* kavramı değildir, çünkü tekildir. İstersem buna bir ad verebilirim. İşte bu tür adlara Russell “mantıkal özel ad” diyor. Hepimizin ortaklaşa anlayabileceği bir özel ad örneği veremeyiz. Bunun nedeni herkesin tanışıklık yoluyla bilebileceği tikeller öznel olmak zorundadır. Benim zihnimde yer eden bir duyu verisini bir başkasının bilebilmesi olanaksızdır. Eğer böyle bir duyu verisine ad verirsem benden başka kimse o adı anlayamaz. Russell bu tür adlara örnek olarak “bu” ve “şu” sözcüklerini gösterir. Eğer zihnimdeki bir duyu verisinden bahsetmek istersem ona “bu” ya da “şu” diye işaret ederek doğrudan gönderme yapabilirim. Böyle bir kullanımda bu sözcükler hiçbir betimleme içermeyen doğrudan bir şeye gönderme yapabilirler. Bu bir şekilde sadece benim anlayıp başkasının anlayamayacağı “özel bir dil” yaratmak çabası olarak da ele alınabilir. Hiçbir betimleme ya da kavram içermeyen bir özel adın gönderme yapmasına daha sonraları “doğrudan gönderme” denmiş, bu tür göndermenin gündelik dilde sıklıkla kullanıldığına dair sava da “doğrudan gönderim kuramı” adı verilmiştir. Bunu ayrıntılarıyla bir sonraki ünite- de tartışacağız.

SIRA SİZDE

Bazı durumlarda bir nesneye bir ad vermeye çalışıp başarısız da olabiliriz. Örneğin adlandırmaya çalıştığımız nesnenin aslında var olmadığını keşfedebiliriz. Bu tür bir özel ada örnek verebilir misiniz?

GÖNDERİMSİZ TERİMLER

Russell, birçok felsefeci gibi, bir tümcenin anlamlı olabilmesi için bir “sav” içermesi gerektiğini savunur. Dolayısıyla bir tümce ne doğru ne de yanlış bir şey söylüyorsa bir sav içermiyor demektir; bu da o tümcenin anlamsız olduğunu gösterir.

Anımsayacaksınız Frege’nin kuramına göre örneğin “İnce Memed çok cesur biri” dediğimizde anlamlı bir tümce kurmuş oluruz. Ancak tümce doğru ya da yanlış olabilecek bir iddia içermez. Neden? Çünkü “İnce Memed” isminin bu dünyada karşılık geldiği bir insan yoktur. Bu isim gönderimsiz bir terimdir. Frege’nin bu çözümünü Russell kabul etmez.

Peki, bu durumda özne konumunda geçen bir terimin göndergesinin olmadığı, kısaca gönderimsiz bir terim içeren bir tümce Russell’a göre anlamsız mı olmak zorunda? Hayır! Şimdi Russell’ın bu problemi ele alış biçimi ve geliştirdiği özgün çözüme bakalım. Russell gönderimsiz bir terimi barındıran bir tümcenin dil felsefesi açısından oluşturduğu problemi klasikleşmiş olan örneği ile şöyle ortaya koyar:

Fransa bir krallık olmadığına göre,

(1) “Fransa’nın şu andaki kralı keldir”

tümcesi doğru bir önerme ifade edemez. Bu tümcenin özne konumunda bulunan “Fransa’nın şu andaki kralı” teriminin gönderme yaptığı bir insan yoktur. Bu durumda mantık yasaları gereği

(2) “Fransa’nın şu andaki kralı kel değildir”

tümcesinin doğru bir önerme ifade etmesi gerekirdi. Ancak, görünüşe bakılırsa, yine ortada kel olmayan bir kral olmadığına göre bu önermenin de doğru olduğunu söyleyemeyiz. Her anlamlı tümcenin doğru ya da yanlış bir önerme ifade ettiğini kabul edersek, bu iki tümce de doğru olmadıklarına göre her ikisi de yanlış olmalıdır. Hem (1) hem de (2) nasıl olur da yanlış olur? Bu iki tümce birbirlerinin mantıksal karşıtıdır. Mantık yasalarına göre bir tümce yanlış ise, o tümcenin mantıksal karşıtının doğru olması gerekirdi. (2) sayılı tümce (1) sayılı tümcenin mantıksal karşıtı ise her ikisinin de yanlış bir önerme dile getirmesini nasıl açıklayacağız?

Bir önceki ünite de bu probleme Frege’nin getirmiş olduğu çözümü tartışmıştık. Anımsayacağınız üzere Frege’ye göre bir tümcenin anlamlı olması, o tümcenin göndergesi olmasını gerektirmiyordu. Frege’nin kuramında bir tümcenin göndergesi de Doğru ya da Yanlış olan iki doğruluk değerinden biri olduğuna göre, anlamlı olan ancak ne doğru ne de yanlış olan tümceler olabiliyordu. Yani Frege’ye göre (1) sayılı tümce de (2) sayılı tümce de anlamlı olmalarına karşın doğru ya da yanlış bir önerme dile getirmezler. Ancak bu çözümü Russell kabul edemez; anımsarsanız Russell’a göre bir tümcenin anlamı ile göndergesi aynı şeydir. Bundan dolayı Russell tüm anlamlı tümcelerin ya doğru ya da yanlış olmaları gerektiği sonucuna varır ve bu durumda da karşımıza yukarıda açıkladığımız problem ortaya çıkar. Şimdi Russell’ın bu probleme getirdiği çözüme bakalım.

Russell’in kuramında (1) sayılı tümcenin çözümlemesini şu şekilde dile getirebiliriz:

(1A) Öyle bir x vardır ki, x Fransa’nın şu andaki tek kralıdır ve x keldir.

Bunu daha doğal biçimde şu şekilde de dile getirebiliriz:

(1B) Fransa’nın şu anda tek bir kralı vardır ve o keldir.

Fransa’nın şu anda bir kralı olmadığı için bu tümcenin ilk bölümündeki *Fransa’nın şu anda tek bir kralı vardır* iddiası yanlıştır. Dolayısıyla tümcenin tümü de yanlıştır. Şimdi bu tümcenin mantıksal karşıtı gibi görünen (2) sayılı tümceye bakalım. Bu tür tümcelerin semantik çözümlemesine dair Russell felsefe tarihinde daha önce hiçbir filozofun sözünü etmediği ilginç bir “çift anlamlılık” saptar. Bu tümce sentaktik açıdan iki ayrı şekilde yorumlanabilir:

(2A) Öyle bir x vardır ki, x Fransa’nın şu andaki tek kralıdır ve x kel değildir.

Daha doğal olarak bunu şu şekilde dile getirebiliriz:

(2B) Fransa’nın şu anda tek bir kralı vardır ve o kel değildir.

Bu yorumda öncelikle Fransa’nın şu anda bir kralı olduğunu iddia edip sonra onun kel olmadığını söylemiş oluruz. Yani mantıksal açıdan *değilleme* eklemi tüm tümceye değil yalnızca *kellik* yüklemine uygulamış olduk. Diğer yandan değillik operatörünü tüm tümceye de uygulayabiliriz:

(2C) Değildir ki: Fransa’nın şu andaki kralı keldir.

Bu tümceyi de çözümlersek şu ortaya çıkar:

(2D) Öyle bir x yok ki, x Fransa’nın şu andaki tek kralıdır ve x keldir.

Bu tümce doğru bir yargıyı dile getiriyor. Ancak diğer yorum olan (2B) ise yanlış bir yargı ifade eder. Kısaca *değilleme* eklemi tüm tümceyi değillerse doğru, yalnızca yüklemi değillerse yanlış bir önerme ortaya çıkar. Bu sayede hiçbir mantık

yasasını çiğnemedi hem (1) hem de (2) sayılı tümcenin nasıl olup da *yanlış* olduklarını açıklayabilmiş oluruz. (2) sayılı tümcenin çift anlamlı olmasının nedeni tamamen sentaktikti: yani tümce yapısını nasıl yorumlayacağımıza dairdir. Bu tür örneklerden dolayı günümüz dil felsefesinde *çok-anlamlılık* kavramı (İngilizcede *ambiguity*) “semantik” ve “sentaktik” olarak ikiye ayrılmıştır. Bazı tümceler birden çok sentaktik yoruma sahip oldukları için sentaktik açıdan çok-anlamlıdır; bazı tümceler ise, tümcenin içinde geçen terimlerden en az birinin birden çok anlamı olması nedeniyle semantik açıdan çok-anlamlı olurlar. (2) sayılı tümce sentaktik açıdan çok-anlamlıdır. Bir başka örneğe bakalım: “Herkesin sevdiği bir renk vardır”. Normalde bu tümceyle kastedilen herkesin sevdiği rengin aynı olduğu değildir. Ali kırmızıyı sever, Ayşe ise maviyi; tümcenin doğru bir yargı dile getirmesi için her insanın sevdiği en az bir renk olması yeterlidir. Ancak diyelim ki herkesin sevdiği ortak tek bir renk olduğunu dile getirmek istedik. Yine aynı tümceyi kullanabiliriz. Birinci yorumda her insan için o insanın sevdiği bir renk olduğunu söylemiş oluruz; ikinci yorumda ise *öyle bir renk var ki (diyelim ki kırmızı) herkes o rengi sever* demiş oluruz. Yani tümcemiz yoruma göre iki ayrı anlama gelir. Ancak bu çift anlamlılık tümcede geçen bir sözcüğün birden çok anlamı olmasından değil, tümceyi sentaktik yapı açısından farklı yorumlamamızdan kaynaklanır. Yeri gelmişken semantik açıdan çok-anlamlı bir tümceye de örnek verelim: “Kaymak bazen insana zarar verebilir”. Bu tümcede geçen “kaymak” sözcüğü bir süt ürünü olarak yorumlanabileceği gibi, paten ya da kayak kaymak gibi bir edimi de dile getirebilir. Türkçede “kaymak” sözcüğünün birden çok anlamı olmasından kaynaklandığı için tümcemiz bu sefer semantik açıdan çok-anlamlıdır.

Örneğimize dönecek olursak Russell (2) sayılı tümcede saptadığı sentaktik çok-anlamlılıktan yola çıkarak, Betimlemeler Kuramı’nın da yardımıyla gönderimsiz terimler problemini çözer. Ona göre (1) sayılı tümce yanlış bir önerme dile getirir. (2) sayılı tümce ise değilleme eklemini tümcenin en başına getirdiğimizde doğru bir önerme dile getirir. Bu sayede hiçbir mantık yasası da çiğnenmiş olmaz. Diğer yandan her anlamlı *tümce doğru ya da yanlış bir şey söyler* ilkesinden de ödün vermemiş oluruz.

VARLIK TÜMCCELERİ

Bir şeyin var olmadığını söylemek nasıl olanaklı oluyor? Daha önce de belirttiğimiz gibi bu sorun öncelikle ontolojinin temel bir problemi olarak ortaya çıkmış ve tarih boyunca sorunun çözümüne yönelik ilginç varlık kuramlarının gelişmesine neden olmuştur. Bunlar arasında en etkili olanı Meinong’a aittir.

Meinong’un ontolojisini reddeden Russell varlık felsefesinin bu temel problemine dil felsefesi içinde bir çözüm getirir. Russell’a göre varlık ya da yokluk tümceleri görünüşte basit özne/yüklem formunda görünmelerine karşın, derin sentaksları çok farklıdır. Bunun nedeni *varlık* yüklemine olağan bir yüklem olmamasıdır. Frege’nin de Russell’dan bağımsız olarak savunduğu bu görüşe göre *varlık* yüklemi nesnelere değil kavramlara yüklenen ikinci-dereceden bir yüklemidir. İşte bu sav modern mantığın kurulmasında çok önemli bir yer tutan “niceleyici” kavramının doğmasını da sağlamıştır. “F vardır” formunda bir tümcede, “F” bir nesneye değil bir kavrama gönderme yapar ve *varlık* yüklemi de o kavramın altına düşen en az bir nesne bulunduğunu söyler.

Örneğin “Ejderha yoktur” dediğimizde dilin yüzey sentaksı bizi yanıltır. Tümcenin öznesinin “ejderha” olduğunu sanırız. Bu durumda da önce bir hayvan türüne gönderme yapıp sonra da onun var olmadığını söylüyormuşuz izlenimine kapılı-

Meinong’un kuramına göre her düşüncenin bir nesnesi olması gerektiğinden, yokluğunu savladığımız nesnelerin de birer “düşünce nesnesi” olduğu sonucu çıkar. Bu durumda Meinong’a göre zaman-mekan içinde yer almayan ve varlığı olmayan nesneler bulunur.

rız. Meinong bu izlenimin aslında doğru olduğunu savunur. Yani gerçekte olmayan bir hayvan türüne gönderme yapıp, sonra da onun *var olma* özelliğinin bulunmadığını söylemiş oluruz bu görüşe göre. Russell ise Meinong'un kuramını benimsemez ve bunun bizleri "gerçeklikten kopardığını" söyler. Eğer bu tür tümceleri gerçeklikten kopmadan çözümlemek olanaklı ise bu yeğlenmelidir. Russell da kendi çözümlemesinin bunu sağladığını söyler. Tümcenin gerçek mantıksal öznesi, Meinong'un kuramında olduğu gibi, "var olmayan" bir hayvan olan ejderha değil, *ejderha* kavramıdır. Söylenen şey bir hayvan türüne dair değil bir kavrama da irdir. O kavram hakkında da tümcemiz doğru bir şey söyler. Kısaca "Ejderha yoktur" diyerek *ejderha* kavramının "boş" olduğunu, yani bu kavramın hiçbir nesneye uygulanamayacağını söylemiş oluruz. Bu şekilde geleneksel yokluk problemine tamamen dil felsefesi içinde bir çözüm getirir Russell. Varlık yargıları da farklı değildir: "Atom içi parçacıklar vardır" dediğimizde, önce elektron gibi atom içi parçacıklara gönderme yapıp, sonra onların *var olma* özelliği olduğunu söylemiş oluruz. Yine tümcemizin mantıksal öznesi bir kavramdır: *atom içi parçacıklar* kavramı. Bu sefer bu kavramın "boş" olmadığını, yani bu kavramın uygulanabileceği nesneler bulunduğunu söylemiş oluruz. Gördüğünüz gibi Russell'ın varlık ve yokluk yargılarına getirdiği çözümleme Frege'ninkiyle büyük ölçüde örtüşüyor. İki düşünür de *var olma* yüklemine nesnelere bir özellik yüklemek için kullanılamayacağını savunur. Frege'den daha da ileri giderek Russell bu görüşünü desteklemek için özgün bir usamlama geliştirir: "Eğer *var olma* nesnelerin bir özelliği olsaydı, her nesne bu özelliğe sahip olurdu. Bu da bu görüşün hatalı olduğunu gösterir." Şimdi bunu biraz açalım. Yüklemler normalde nesnelere bir özellik yüklemeye yararlar. Bu sayede o yüklem doğru olduğu nesneler kümesini doğru olmadığı nesneler kümesinden ayırırlar. Örneğin "___siyahtır" yüklemine dilsel olarak yararlı bir yüklem olmasının nedeni siyah nesneleri siyah olmayan nesnelerden ayırmasıdır. Eğer tüm nesneler siyah renkli olsaydı, böyle bir işlevi olmazdı bu yüklem. Şimdi *var olma* yüklemine bakalım. Diyelim ki bu yüklem de nesnelere yüklenebiliyor. Bu durumda ele alacağımız herhangi bir nesne için bu yüklem doğru sonuç vermesi gerekirdi. Yani nesneleri "var olanlar" ile "var olmayanlar" diye iki kategoriye ayıramaz böyle bir yüklem. Dolayısıyla *var olma* nesnelerin bir özelliği olsaydı, *varlık* yüklemine yararlı hiçbir dilsel işlevi olamazdı. Sonuç olarak *var olma* dilsel açıdan yararlı olan bir yüklem ise, nesnelere değil başka şeylere yüklenen özel türde bir yüklem olmalıdır. Russell bundan dolayı *var olmanın* nesnelerin değil "önermesel fonksiyon"ların (ya da kavramların) bir özelliği olduğunu söyler. "İnsan vardır" dediğimizde "x insandır" yüklemine dile getirdiği önermesel fonksiyonun bazı şeyler için doğru olduğunu söylemiş oluruz. "Ejderha yoktur" dediğimizde ise "x ejderhadır" yüklemine dile getirdiği önermesel fonksiyonun (yani *ejderha* kavramının) hiçbir nesne için doğru olmadığını söyleriz. Böylece Frege'nin çözümü ile çok benzer, belki de aynı çözüme varırız: *var olma* nesnelere değil kavramlara özellik yükleyen ikinci düzey bir kavramdır.

Varlık yüklemi gibi nesnelere değil kavramlara yüklenilebilen ve ikinci düzey bir kavram dile getiren başka bir yüklem örneği de siz bulun.

Russell'ın Frege'den ayrılığı tek nokta *var olma* yüklemine bir özel ad gibi tekil bir terimin yanında yer aldığı tümcelere dairdir. Anımsarsanız Frege'ye göre "___vardır" yüklemine boşluğuna bir özel ad, ya da bir tekil terim koyduğumuzda bir gramer hatası yapmış oluruz. Bu boşluğu ancak bir kavram adı ile doldur-

duğumuzda anlamlı bir tümce elde ederiz. Örneğin “Tanrı vardır” tümcesinde geçen “Tanrı” terimi bir özel ad ise, bu tümce bir gramer hatası içerdiğinden anlamlı değildir Frege’ye göre. İşte bu noktada Russell Frege’den ayrılır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi gündelik dilde kullandığımız özel adlar, aslında örtük olarak tekil betimlemelerdir ve mantıksal anlamda özel ad değildirler Russell’a göre. Örneğin “Aristoteles” adı, kullanım bağlamına göre farklı tekil betimlemeleri dile getirir. Diyelim ki bir bağlamda bu ad “Büyük İskender’in hocalığını yapmış ünlü Yunan filozof” anlamına geliyor. Bu durumda “Aristoteles vardır” tümcesi de şu anlama gelir: “Büyük İskender’in hocalığını yapmış ünlü Yunan filozof vardır”. Bu tümce Russell’ın çözümlemesinde şunu der: “Öyle bir x var ki, x Büyük İskender’in hocalığını yapmış ünlü Yunan filozoftur, ve her y için eğer ki y Büyük İskender’in hocalığını yapmış ünlü Yunan filozof ise, y ile x aynıdır. Kısaca var olma yüklemine uygulandığı şey Aristoteles’in kendisi değil, bir kavramdır, ki bu kavram da “x Büyük İskender’in hocalığını yapmış ünlü Yunan filozoftur” önermesel fonksiyondur. Yani “Aristoteles vardır” dediğimizde bu bağlamda şunu demiş oluruz: *Büyük İskender’in hocalığını yapmış ünlü Yunan filozof olma* kavramı tek bir nesne için doğrudur. Benzer biçimde “Tanrı vardır” dediğimizde de, “Tanrı” adını mantıksal anlamda kullanmıyor olmamız gerekir. Anlamlı bir şey söylüyor olmamız için “Tanrı” adının bir betimsel içeriği olmalıdır. Diyelim “Tanrı” adıyla dile getirdiğimiz betimleme şu olsun: “Her şeyi bilen, her şeyi yapacak gücü olan, mutlak olarak iyi olan biricik varlık”. Bu durumda “Tanrı vardır” dediğimizde bir kavramdan bahsetmiş oluruz: *Her şeyi bilen, her şeyi yapacak gücü olan, mutlak olarak iyi olan biricik varlık* kavramı tek bir nesne için doğrudur. Benzer biçimde “Tanrı yoktur” dediğimizde de bu kavramın boş olduğunu, yani hiçbir nesne için doğru olmadığını dile getirmiş oluruz.

EŞGÖNDERGELİ TERİMLERİN YER DEĞİŞTİRMESİ PROBLEMİ

Daha önce Frege’nin kuramı bağlamında tartıştığımız eşgöndergeli terimlerin yer değiştirmesi problemine Russell çok farklı bir çözüm getirir. Kendi örneği üzerinden şimdi bunu ele alalım. İngiltere kralı IV. George döneminin ünlü yazarı Sir Walter Scott, “Waverly” başlığını taşıyan bir roman yazar ancak yazar adı olarak kendi adını koymaz. Kral bu romanı Scott’ın yazıp yazmadığını merak eder. Bu durumda şu tümce doğrudur:

(3) IV. George Waverly’nin yazarının Scott olup olmadığını merak ediyor.

Bu tümce içinde geçen “Waverly’nin yazarı” terimi Scott’a gönderme yapar. Bu durumda tümce içinde bu terim yerine doğrudan “Scott” adını koyduğumuzda şu tümceyi elde ederiz:

(4) IV. George Scott’ın Scott olup olmadığını merak ediyor.

Kralın Scott’ın kendisiyle özdeş olup olmadığını merak etmediğini varsayarsak bu tümce doğru olmaz. Yani eşgöndergeli iki terimin yer değiştirmesi sonucu doğru olan bir tümceden yanlış bir tümceye varmış oluruz. Bunu nasıl açıklayacağız? Russell, Frege’nin kuramında olduğu gibi, bir terimin anlamı ile göndergesini birbirinden ayırmadığı için, Frege’nin bu probleme getirdiği çözümü kabul etmez. Bunun yerine kendi tekil betimlemeler çözümlemesine başvurur. Bu iki tümcede eşgöndergeli gibi görünen terimlerden ilki bir belirli betimleme olan “Waverly’nin yazarı” terimi iken, diğeri de olağan bir özel ad olan “Scott” terimidir. Daha önce

Russell'in kuramı çerçevesinde bu iki terim türünü de ele almıştık. Anımsayacaksınız ki belirli betimleme de, olağan özel ad da bir tümce içinde doğrudan bir nesneye gönderme yapmazlar Russell'a göre. Eğer yukarıdaki tümceler içinde geçen bu iki terim gerçekte yaşamış bir insana gönderme yapsalardı bu tümcelerin dile getirdiği önermeleri kavrayamazdık. Anımsayacağınız üzere belirli betimlemeler tek başlarına gönderme yapmazlar ve tümce içinde yer aldıklarında da *varlık* yüklemi ve önermesel fonksiyonlar cinsinden çözümlenirler. Yani doğrudan bir insana gönderme olmaz bu tümcelerde. (3) sayılı tümcenin dile getirdiği önermeyi şu şekilde de ifade edebiliriz: IV. George şunu merak ediyor: Waverly'nin yazarı Scott'dır. Yani kralın doğru olup olmadığını merak ettiği önermeyi "Waverly'nin yazarı Scott'dır" tümcesi ile dile getirebiliriz. Bu tümcenin çözümlemesine bakalım şimdi: Öyle biri var ki, o kimse Waverly'nin yazarıdır; o kişiden bir başkası Waverly'nin yazarı değildir; ve o kişi Scott'dır. Yarı sembolik dilde de şöyle diyebiliriz: "Öyle bir x var ki, x insandır, x Waverly'nin yazarıdır ve herhangi bir y için, eğer y insan ise ve y Waverly'nin yazarı ise, y ile x aynıdır, ve x ile Scott aynıdır." Diğer yandan (4) sayılı tümceye göre kralın doğruluğunu merak ettiği önermeyi "Scott Scott'dır" tümcesi dile getiriyor. Bu tümcenin çözümlemesi ise farklıdır: Öyle bir x var ki, x Scott'dır ve herhangi bir y için, y ile Scott aynı ise, y ile x aynıdır, ve x ile Scott aynıdır. Bu iki tümceyi şimdi şu şekilde yeniden dile getirebiliriz:

(3A) IV. George Waverly'nin tek yazarı olan kişinin Scott olup olmadığını merak ediyor.

(4A) IV. George Scott ile özdeş olan kişinin Scott olup olmadığını merak ediyor.

Burada açıkça (3A) sayılı tümce kralın merakını doğru bir şekilde dile getirirken, (4A) sayılı tümce kralın merakı konusunda yanlış bir şey söyler. Dolayısıyla eşgöndermeli iki terimin yer değiştirmesi sonucu doğru bir önerme yanlış bir önermeye dönüşmüş gibi görünür. Ama gerçekte bu iki terim eşgöndermeli değildir. "Waverly'nin yazarı" belirli betimlemesi bir insana doğrudan gönderme yapamaz. Bu betimlemeyi çözümlediğimizde sadece kavramlardan oluşan genel bir önerme elde ederiz. Diğer yandan "Scott" adı da son çözümlemede bir belirli betimlemeye dönüşmek zorundadır. Bu betimleme de her ne olursa olsun doğrudan bir insana gönderme yapan bir unsur içermez. Kısaca tümcemizde geçen "Waverly'nin yazarı" ve "Scott" terimleri gerçekte gönderme yapan terimler değildir. Russell'in Betimlemeler Kuramı'nı kullanarak yaptığımız çözümlemede bu sonuca varmış oluruz. Yani her ne kadar Scott ile Waverly'nin yazarı aynı kişi olsa da, (1) numaralı tümce içinde geçen "Scott" ve "Waverly'nin yazarı" terimleri gönderme yapan türde terimler olmadıkları için "eşgöndermeli" de olamazlar. Bu şekilde Russell probleme kendi kuramı çerçevesinde bir çözüm getirmiş olur.

Russell'in örneğinden farklı bir örnek de siz bulun. Yani öyle bir tümce olsun ki bu tümce doğru bir durum dile getiriyor olsun, ancak içinde geçen bir terim yerine onunla eşgöndermeli olan (ya da böyleymiş gibi görünen) bir başka terim koyduğumuzda yeni tümce yanlış bir durum dile getiriyor olsun.

Özet

Russell'ın tanışıklık ve betimleme yollu bilgi ayrımını açıklamak ve tartışmak.

Russell'a göre iki türlü bilgi vardır; şeylerin bilgisi ve doğruların bilgisi. Şeylerin bilgisi de daha sonra kendi içinde ikiye ayrılır: tanışıklık yollu bilgi ve betimleme yollu bilgi. Bilgi üzerine Russell'ın yaptığı bu ayrım aynı zamanda onun dil kuramının temelini de oluşturur. Tanışıklık yollu bilgi (knowledge by acquaintance) olması için bir şeyle doğrudan tanışık (direct acquaintance) olmamız gerekir. Bu tür bilgi, Russell'ın kullandığı teknik anlamda, tüm bilginizin temelidir. Yani doğrudan tanışık olduğumuz şeyler sayesinde doğrudan tanışık olmadığımız dünya hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Russell'a göre doğrudan tanışık olabileceğimiz şeyler *duyu verileri ve bazı tümellerdir*. Yalnızca bunlara dair tanışıklık yollu bilgi sahibi olabiliriz. Tanışık olduğumuz duyu verileri ve tümelleri kullanarak zihnimiz dışında kalan dış dünyanın nesneleri hakkında bilgi sahibi olabiliriz. İşte bu tür bilgiye de Russell "Betimleme Yollu Bilgi" (Knowledge by Description) adını veriyor. Önümde duran bir masayı doğrudan bilmem olanaklı değildir Russell'a göre. Masaya baktığımda, doğrudan gördüğüm ya da doğrudan farkında olduğum şey masanın kendisi değildir. Masa benim duyu organlarım üzerinde bazı izler bırakır. Bu izlere Russell "duyu verisi" (sense data) diyor. Masanın rengini, şeklini, sertliğini vs. bu şekilde algıları. Örneğin masaya baktığımda doğrudan farkında olduğum bir kahverengilik vardır. Bu kahverengilik o anda farkında olduğum, yalnızca benim zihnimin içinde var olan ve masaya bakmayı kestiğimde çok kısa bir süre sonra yok olacak olan bir şeydir. Bu anlamda hem öznel hem de tikeldir. Özneldir çünkü kişiden kişiye değişir; tikeldir çünkü masaya bakmayı kesip bir süre sonra yeniden masaya bakarsam yeni bir kahverengilik görürüm. Benzer bir şekilde masanın şeklini algıladığımda doğrudan farkına vardığım şey yine bir duyu verisidir, ya da masaya dokunduğumda elime gelen sertlik hissi de bir başka duyu verisidir. Duyu verileri zihnimizin doğrudan algıladığı tanışık olduğu şeylerdir. Bundan dolayı onlar hakkında *tanışıklık yollu* bilginiz vardır. Bir çocuğun dil

öğrenme öncesinde sahip olduğu türde bir bilgidir bu. Ancak masanın kahverengiliği gibi bir çok başka kahverengilikler algılarınız dış dünyanın nesnelerinde. Buradan yola çıkarak algıladığımız tüm kahverengilik duyu verileri arasında ortak olan şeyi soyutlarız. İşte bu soyutlama sonucunda Kahverengi tümelini bilir hale geliriz. Bu tümel hakkındaki bilginiz de dili gerektirmez ve bu anlamda doğrudandır, yani *tanışıklık yollu* bilgidir. Bu yolla birçok tümeli bilir duruma geliriz. Tümellere dair bilginiz, duyu verilerine dair bilginizden çok önemli bir şekilde ayrışır. Duyu verileri kişiye özeldir ve onlar hakkındaki bilgi de bu yüzden öznel bilgidir. Tümeller ise hepimizin "ortak malıdır" ve onlar hakkındaki bilgi bu anlamda öznel değil, nesneldir. Tümellere dair bilginiz sayesinde hepimizin ortaklaşa anladığı bir dil konuşmamız ve bu sayede iletişim kurmamız olanaklı olur. Peki, zihnimiz dışında kalan dış dünyanın nesneleri ile doğrudan tanışık olmadığımıza göre, onları nasıl bilebiliyoruz? Örneğin önümde duran masanın zihnimde bıraktığı duyu verilerini bilebiliyorum, ama doğrudan tanışık olmadığım masa hakkında nasıl bilgi sahibi olabiliyorum? İşte burada dil işin içine giriyor. Dış dünya hakkındaki tüm bilginiz *betimleme* gerektiriyor. Bunun için de dil gerekiyor. Yani doğrudan tanışık olduğumuz duyu verileri ve tümelleri kullanarak dış dünyanın nesnelerinin betimlemesini yapabiliyoruz ve bu da bize o nesneler hakkında "betimleme yollu bilgi" veriyor. Örneğin önümde duran masa hakkında bilgi sahibi olabilmem için öncelikle onu betimleyebilmem gerekir. Bunun için masanın zihnimde bıraktığı izleri, yani duyu verilerini ve bazı tümelleri kullanmam gerekiyor. Diyelim ki masaya baktığımda elde ettiğim üç adet duyu verisine d_1 , d_2 ve d_3 adını verdim. Bu durumda önümdeki masayı şu şekilde betimleyebilirim: " d_1 , d_2 ve d_3 duyu verilerine neden olan kahverengi ve dikdörtgen masa". Masaya bakan başka biri farklı bir şekilde masayı betimler. Ancak betimlenen şey aynı olması koşuluyla masa hakkında iletişim kurmamız olanaklı olur. Zihnimiz dışındaki dış dünyanın tüm şeyleri hakkındaki bilginiz hep bu şekilde dolaylıdır. Tanışıklık yoluyla elde et-

tiğimiz duyu verileri ve tümellerin bilgisi, yani *tanışıklık yolu* bilgiyi kullanarak, dil aracılığıyla gerçekleştirdiğimiz betimlemeler sayesinde dünyanın şeyleri hakkında betimleme yolu bilgi ediniriz. Russell teknik bir terim olan “tümel” yerine daha sonra “önermesel fonksiyon” ve son olarak da “kavram” der. Bu şekilde dile getirecek olursak betimleme yolu bilgi, şeyler hakkında, doğrudan olmayan ve hep kavramsal bir içeriğe sahip olan türde bir bilgidir.

Russell'ın Betimlemeler Kuramını açıklamak ve tartışmak.

Russell betimlemeleri ikiye ayırır: belirli betimlemeler ve belirsiz betimlemeler. İkisi arasındaki ayrımı anlamak için şu iki tümceye bakalım:

- (1) Güneş Sisteminin bir gezegeninde yaşam var.
- (2) Güneş'e uzaklığı açısından üçüncü gezegende yaşam var.

İlk tümcede geçen bir “Güneş Sisteminin bir gezegeni” betimlemesi belirli bir gezegene gönderme yapmaz. Bu tümcenin öznesi belirli bir gezegen değil bir önermesel fonksiyondur. Bu fonksiyon “x Güneş Sisteminde bir gezegendir” ve “x’de yaşam vardır” yüklemelerinin bir araya gelerek oluşturdukları “x Güneş Sisteminde yaşam olan bir gezegenedir” yüklemine göndergesidir. İşte bu fonksiyonun en az bir değer için doğru sonucunu verdiğini söylemiş oluruz. Kısaca Russell’ın kuramında (1) numaralı tümcenin çözümlemesi şöyle olur: “Öyle bir x vardır ki, x Güneş Sisteminde yaşam olan bir gezegenedir.” Eğer Güneş Sisteminde en az bir gezegende yaşam varsa bu tümce doğru olur. Yani Dünya dışında bir başka gezegende de yaşamın olduğunun keşfedilmesi bu tümceyi yanlışlamaz. Diğer yandan (2) numaralı tümcede geçen “Güneş’e uzaklığı açısından üçüncü gezegen” ilk tümcedeki betimlemeden farklı olarak *belirli* bir betimlemedir. Yani tümce doğruysa betimlemeyi oluşturan yüklemeleri sağlayan tek bir nesne olmalıdır. Güneş’e uzaklığı açısından üçüncü gezegen olma özelliğini sağlayan tek bir nesne vardır, o da Dünya’dır. Yani Dünya’mız bu betimlemenin göndergesidir. Ancak bu gönderme dolaylı bir biçimde gerçekleşir. Bundan dolayı (2) numaralı tümcenin mantıksal öznesi Dünya değildir. Bu tümcenin Russell’ın kuramında çözümlemesi şöyle olur: “Öyle bir x vardır ki, (a) o Güneş’e uzak-

lığı açısından üçüncü gezegendir, ve (b) herhangi bir y için eğer y Güneş’e uzaklığı açısından üçüncü gezegen ise y ile x aynıdır, ve (c) x’de yaşam vardır.” Yani aslında üç şeyi bir arada söylemiş oluruz: (a) bölümünde en az bir şeyin Güneş’e uzaklığı açısından üçüncü gezegen olduğunu söylemiş oluruz. (b) bölümünde ise o şeyden başka Güneş’e uzaklığı açısından üçüncü gezegen olmadığını söylemiş oluruz; yani bu özelliğe sahip tek bir gezegen olduğunu dolaylı olarak belirtmiş oluruz. (c) bölümünde ise bu özelliğe sahip bu tek gezegende yaşam olduğunu dile getirmiş oluruz. Bunu şu şekilde de dile getirebiliriz: “Güneş’e uzaklığı açısından üçüncü gezegen özelliğine sahip tek bir nesne vardır ve onda yaşam vardır.” Burada doğrudan Dünya’ya gönderme yapan bir terim bulunmadığı için (2) numaralı tümcenin mantıksal öznesi Dünya olamaz. Zaten eğer ki öyle olsaydı bu tümceyi anlayamazdık. Dünya doğrudan tanışık olabileceğimiz bir nesne değildir. Ancak yine de (2) numaralı tümce dolaylı olarak Dünya hakkındadır. Çünkü içinde geçen önermesel fonksiyonu, ya da kavramı, sağlayan tek bir nesne bulunur, o da Dünya’dır. Yani “x üzerinde yaşam olan Güneş’e uzaklığı açısından üçüncü gezegen” önermesel fonksiyonunu sağlayan tek nesne Dünya olduğu için (2) numaralı tümce de dolaylı olarak Dünya hakkındadır. Belirli betimlemeler sayesinde tanışık olmadığımız dış dünyanın nesneleri hakkında bu şekilde bilgi sahibi olabiliriz.

Russell’ın kuramının dil felsefesinin klasik problemlerine getirdiği çözümleri açıklamak.

Öncelikle “yokluk” problemine bakalım. Çelişkiye düşmeden bir şeyin var olmadığını söylemek nasıl olanaklı oluyor? “Ejderha yoktur” türünde bir tümcenin doğru olmasını nasıl açıklarız? Russell’ın bu probleme getirdiği çözüm Frege’ninkine çok benzer. Russell’ın kuramında “ejderha” gibi bir terim aslında bir yüklem ve dolayısıyla bir tümce içinde kullanıldığında bir önermesel fonksiyona, ya da kısaca bir kavrama gönderme yapar. “Ejderha yoktur” dediğimizde var olmayan mitolojik bir hayvan hakkında değil, işte bu önermesel fonksiyon (ya da kavram) hakkında bir şey söylemiş oluruz. Kısaca bu fonksiyonu doğru kılan bir nesne olmadığını dile getirmiş oluruz. Yani “x bir ejderhadır” yüklemine doğru

kılacak bir x değeri olmadığını, diğer bir deyişle tüm x değerleri için bu fonksiyonun yanlış bir önerme oluşturacağını dile getirmiş oluruz. Bundan dolayı yokluk ya da varlık tümcelerinde özne konumunda gibi görünen terim bir nesneye gönderme yapan gerçek anlamda bir özel ad olamaz. Peki bu durumda özne konumunda bir özel ad varmış gibi görünen “Noel Baba yoktur” türünde bir tümce nasıl oluyor da anlamlı olabiliyor? Russell bu tür tümcelerde geçen “Noel Baba” gibi terimlerin mantıksal anlamda özel ad olmadığını savunuyor. Noel Baba var mı yok mu diye tartışabilmemiz için “Noel Baba” teriminin bir özel ad olmaması gerekir. Russell’a göre var olma ya da var olmama nesnelere ait özellikler değildir. Eğer “Noel Baba” özel ad olsaydı, “Noel Baba vardır” ya da “Noel Baba yoktur” tümceleri, bir nesneye *var olma* ya da *yok olma* özelliklerini yüklemiş olurdu. Bu da Russell’a göre bir dil hatası olurdu. Bundan dolayı “Noel Baba” mantıksal anlamda bir özel ad değildir; örtük bir belirli betimlemedir. Yani bir kavram ifade eder. Diyelim ki bu kavramı şu şekilde dile getirdik: “Noel’de gökyüzünden atlı kar arabasıyla gelecek çocuklara hediye getiren yaşlı, sakallı ve kırmızı beyaz bir giysiyle kırmızı bir kukuleta takan kişi”. Bu durumda “Noel Baba yoktur” dediğimizde bu belirli betimlemede geçen özellikleri sağlayan birinin olmadığını, yani bu kavrama ait olan bir nesne olmadığını söylemiş oluruz.

Russell içinde gönderimsiz olan bir terimin geçtiği tümcelerin çözümlemesi konusunda çok özgün bir yol izler. Kendi klasik örneğine bakalım: “Fransa’nın şimdiki kralı keldir” tümcesi doğru bir önerme dile getiremez, zira Fransa’nın şu anda bir kralı yoktur. Ancak her anlamlı tümce ya doğru ya da yanlış bir şey söylemelidir Russell’a göre. Dolayısıyla bu tümce doğru olmadığına göre yanlış olmalıdır. O halde tümcenin mantıksal değili olan “Fransa’nın şimdiki kralı kel değildir” tümcesi de doğru olmalıdır. Buradan Fransa’nın kel olmayan bir kralı olduğu sonucuna varabiliriz, ki bu da yanlış olur. İşte bu probleme Russell Frege’den çok farklı ve özgün bir çözüm getirir. Russell’a göre “Fransa’nın şimdiki kralı kel değildir” tümcesi çift anlamlıdır. Bu tümceyi “Fransa’nın tek bir kralı vardır ve o kel değildir” şeklinde anlayabiliriz. Bu yorumda mantıksal değil-

lemeyi *kellik* yüklemine uygulamış oluruz. Diğer yandan mantıksal değillemeyi tümcenin hepsine de uygulayabiliriz: “Değildir ki Fransa’nın kel olan tek bir kralı vardır”. İlk tümcemizin mantıksal karşıtı budur ve gerçekten de doğru bir önerme dile getirir. Dolayısıyla “Fransa’nın şimdiki kralı kel değildir” tümcesinin doğru olması için Fransa’nın bir kralı olması gerekmediğini de göstermiş oluruz. Anımsayacaksınız Frege’ye göre “Fransa’nın şimdiki kralı keldir” türünde bir tümcede özne konumundaki terimin göndergesi olmadığı için tümce anlamlı olsa da doğru ya da yanlış bir önerme dile getiremez. Russell Frege’nin bu görüşünü paylaşmaz. Kendi Betimlemeler Kuramına göre bu tümceyi şöyle çözümleriz: “Fransa’nın şimdi tek bir kralı vardır ve o keldir”. Bu çözümlemenin şu anda bir kralı olmadığı için tümcenin ilk kısmındaki iddia yanlıştır. Tümcenin tümünü değillersek de doğru bir yarı elde ederiz. Bu durumda hiçbir mantık yasasını çiğnemediğimizden probleme çözüm getirmiş oluruz.

Dil felsefesinin önemli bir problemi de eşgöndermeli iki terimin yer değiştirmesine dairdir. Diyelim ki doğru bir önerme ifade eden bir tümce-miz var. Bu tümcede geçen bir terimin yerine, o terimle eşgönderimle olan bir başka terim koyduğumuzda elde edeceğimiz yeni tümce de doğru olmalıdır. Örneğin “Dünya düz değildir” tümcesi doğru bir önerme ifade eder; bu tümcede geçen “Dünya” ile “maymunların yaşadığı tek gezegen” terimleri eşgöndergelidir. (Dünya’dan başka bir gezegende maymunların yaşamadığını varsayıyoruz.) Tümcenin içindeki “Dünya” terimi yerine bu terimi koyduğumuzda şu tümceyi elde ederiz: “maymunların yaşadığı tek gezegen düz değildir”. Eğer Dünya ile maymunların yaşadığı gezegen aynı yer ise tabii ki bu tümce de ilki gibi doğru bir önerme ifade etmelidir. Ancak şimdi diyelim ki 5 yaşındaki Alper seyrettiği bir çizgi filmde maymunların Dünya’da değil bir başka gezegende ve bir tek burada yaşadığını görmüş ve buna inanmış olsun. Dahası çizgi filmde bu gezegenin tabak gibi düz olarak gösterildiğini düşünelim ve Alper’in de bunun gerçek olduğunu sandığını varsayalım. Bu durumda Alper’e önce şu soruyu soruyoruz: “Sence Dünya düz mü?” Alper “hayır, düz değil, yuvarlak” diyor. Yani şu tümce Alper’e dair doğru bir şey söylemiş olur:

A. Alper Dünya'nın düz olmadığına inanıyor.

Bu tümce doğru ise, tümcede geçen "Dünya" terimi yerine onunla eşgöndermeli olan "maymunların yaşadığı tek gezegen" terimini koyduğumuzda elde edeceğimiz aşağıdaki tümcenin de doğru olması gerekir:

B. Alper maymunların yaşadığı gezegenin düz olmadığına inanıyor.

Ancak Alper buna inanmıyor. "Alper, sence maymunların yaşadığı tek gezegen düz mü?" diye sordüğümüzda bu sefer "evet" diyor. Bu durumda B tümcesi Alper'e dair doğru bir önerme ifade etmiyor. Nasıl oluyor da doğru bir tümce, sadece eşgöndermeli terimlerin yer değiştirmesi sonucunda yanlış bir tümce haline geldi? Russell'in bu probleme yönelik çözümü Frege'ninkinden çok farklıdır. Bu tümcelerde geçen "Dünya" ve "maymunların yaşadığı gezegen" görünüşe göre ikisi de aynı gök cisminde gönderme yaparlar ve bundan dolayı eşgöndermeli terimlermiş izlenimini verir. Ancak Russell'in dil kuramına göre bu iki terim aslında eşgöndermeli değildir. (B) tümcesinde Alper'in inandığı savlanan önermeyi şu tümceyle ifade edebiliriz: "maymunların yaşadığı gezegen düz değildir". Bu tümcenin Russell'in kuramındaki çözümlemesine bakalım şimdi de. "Öyle bir şey var ki, o maymunların yaşadığı tek gezegendir, ve o düz değildir". Bu tümcede Russell'a göre doğrudan Dünya'ya bir gönderme yapılmamıştır. Dolayısıyla problemin ortaya çıkmasına neden olan durum aslında gerçek değildir. Yani bu tümceler içinde geçen "dünya" ve "maymunların yaşadığı gezegen" aslında gönderme yapmaya yarayan terimler olmadığından eşgöndermeli de değildir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi hakkında Russell'a göre tanımsızlık yolu bilgiye sahip **olamazsınız**?

- En yakın arkadaşınız
- Sarı rengi
- Gömleğinizin kumaşının cinsi
- Yirmi sekizinci asal sayı
- Adalet kavramı

2. *Neptün Dünya ile güneşin arasındadır* önermesinin içinde yer alan önermesel fonksiyonun kaç değişkeni vardır?

- 0
- 1
- 2
- 3
- 4

3. Russell'ın Betimlemeler Kuramı aşağıdakilerden hangisini açıklamakta önemli bir rol oynar?

- Betimlenebilir ve betimlenemez nesneler arasındaki farkı ortaya koyarak dilin sınırlarını keşfetmek
- Dil kullanan herkesin bir nesneyi betimleme biçimlerinin farklı olduğunu göstermek
- Doğrudan bildiğimiz şeyleri farklı şekillerde betimlemenin nasıl olanaklı olduğunu göstermek
- Tanışık olmadığımız dış dünyanın nesneleri hakkında düşünmek, onlardan bahsetmek ve onlar hakkında bilgi sahibi olmak
- Dil yoluyla var olan her şeyden bahsetmemizin olanaklı olduğunu göstermek

4. Russell'a göre gündelik dilde kullandığımız bir özel ad neden aslında gizli bir betimlemedir?

- Özel ad kullanarak bir nesneye gönderme yapabilmemiz için o nesne hakkında bilgi sahibi olmamız gerekir
- Özel adların neye gönderme yaptığı kullanıldığı bağlama göre değiştiği için özel adı hangi anlamda kullandığımızı belirlemek için göndergesini betimlemeliyiz
- Özel adın neye gönderme yaptığı hangi betimlemeye karşılık geldiğine göre değişir
- Özel adın eğer betimsel içeriği olmasaydı anlamı göndergesi olurdu ve o gönderge zihnimiz dışında bir nesneyse o özel adın anlamını kavramamız olanaklı olmazdı
- Her özel ad nesne hakkında enformasyon içerir.

5. Ali'nin bir kardeşi yok ise "Ali'nin kardeşi oyun oynuyor" tümcesi hakkında aşağıdakilerden hangisi Russell'ın kuramına göre doğrudur?

- Mantıksal bir öznesi olmadığı için bu tümce anlamsızdır.
- Tümce anlamlı bir düşünce dile getirirse de mantıksal bir öznesi olmadığı için ne doğru ne de yanlıştır.
- Ali'nin bir kardeşi olmuş olsaydı şu anda oyun oynuyor olabileceği gibi oyun oynamıyor da olabilirdi; dolayısıyla tümcenin doğru mu yanlış mı olduğunu bilemeyiz.
- Tümcenin içinde Ali'nin bir kardeşi olduğu iddia edildiği için ve bu iddia da yanlış olduğu için bu tümce yanlıştır.
- Tümceyi dile getiren kişi eğer Ali'nin bir kardeşi olduğunu ve onun şu anda oyun oynadığını düşünüyorsa, bu kişi için tümce doğrudur.

6. Aşağıdakilerden hangisi *var olma* yüklemine neden bir *niceleyici* olduğunu açıklar?

- İkinci düzey bir yüklem olan *var olma* yüklemi, birinci düzey bir yüklem olarak uygulanabileceği nesnelerin sayısına (yani niceliğine) dair bir şey dile getirdiği için bir niceleyicidir.
- Var olma yüklemine kullanarak var olan nesnelerin sayısına dair bir şey dile getirdiğimiz için bu yüklem bir niceleyicidir.
- Bir şeyin var olduğunu söyleyerek ona "tek bir şey olma" özelliğini yüklediğimiz için *var olma* yüklemi bir niceleyicidir.
- Bir şeyin var olduğunu söyleyerek onun var olanlar kümesinin bir ögesi olduğunu, yani o kümenin toplam niceliği içinde yer aldığını söylemiş oluruz. Bundan dolayı *var olma* yüklemi bir niceleyicidir.
- Bir şeyin *var olması* onun özsel ve değişmez bir özelliği olduğu için *var olma* bir niceleyicidir.

7. Aşağıdakilerden hangisi Russell'in varlık üzerine düşüncelerini **yansıtmaz**?

- a. Var olma yüklemi nesnelere değil ancak önermesel fonksiyonlara yüklenebilir.
- b. Var olmak bir nesnenin özelliği olamaz.
- c. Varlık yargısı belirten bir tümcenin öznesi bir özel ad ise bu özel ad bir betimlemenin kısaltmasıdır.
- d. Var olma yüklemi ikinci dereceden bir yüklem olan bir niceleyicidir.
- e. Var olmayan şeyler olsa da dil yoluyla bunlardan bahsetmemiz olanaklı değildir.

8. Aşağıdakilerden hangisini Russell'in dil kuramı ile çelişir?

- a. Bir tümceyi anlayabilmemiz için o tümcenin içinde geçen tüm terimlerin göndergelerini bilmemiz gerekir.
- b. Bazı önermeler hepimiz tarafından ortaklaşa kavranabilir; bazı önermeler ise yalnızca tek bir insan tarafından kavranabilir.
- c. Ancak dili olan varlıklar bilgi sahibi olabilirler.
- d. Her birimiz ancak kendimiz için öznel olandan yola çıkarak nesnel olanı kavrayabiliriz.
- e. Dünyadaki bir nesneyi betimlemeyen bir terimi anlamamız için o nesneyle tanışık olmamız gerekmez.

9. İnce Memed gerçekte yaşamış olan birine gönderme yapmadığına göre "Ayşe İnce Memed'in çok cesur biri olduğuna inanıyor" tümcesine dair aşağıdakilerden hangisi Russell'a göre doğru olamaz?

- a. Tümce doğru bir önerme ifade edebilir.
- b. Tümce yanlış bir önerme ifade edebilir.
- c. Tümcenin içinde geçen "İnce Memed" gerçek bir özel ad değil Ayşe'nin bu ad ile kast ettiği bazı özelliklerden oluşan bir betimlemedir.
- d. "İnce Memed çok cesur biridir" tümcesi yanlış bir düşünce dile getirirse de, "Ayşe İnce Memed'in çok cesur biri olduğuna inanıyor" tümcesi doğru olabilir.
- e. Tümcenin içinde geçen "İnce Memed" adı kimseye gönderme yapmadığı için bu tümce doğru ya da yanlış bir düşünce dile getirmez.

10. Aşağıdakilerden hangisi Russell'a göre doğru **değildir**?

- a. Bir önermeyi kavrayabilmemiz için onun her parçasıyla tanışık olmamız gerekir.
- b. Tümeller olmasaydı dil ve iletişim olmazdı.
- c. *Var olma* nesnelere ait bir özellik değildir.
- d. Anlamlı olan ancak ne doğru ne de yanlış olan tümceler bulunur.
- e. Gündelik dilde kullandığımız özel adlar aslında örtük belirli betimlemelerdir.

Okuma Parçası

Bundan önceki bölümde iki türlü bilgi olduğunu gördük: Şeylerin bilgisi ve doğruların bilgisi. Bu bölümde yalnızca şeylerin bilgiyle ilgileneceğiz ve onu da iki türe ayıracağız. Şeylerin bilgisi, tanıma yoluyla dediğimiz türdense, özünde doğrunun bilgisinden daha basittir ve insansal varlıkların bugüne dek şeyler hakkında hiçbir şey bilmeden onları tanımış olduğunu kabul etmek, aslında ihtiyatsızlık olsa da, doğrunun bilgisinden mantıksal olarak bağımsızdır. Buna karşın, şeylerin betimleme yoluyla gelen bilgisi, her zaman içinde bu bölümde saptayacağımız gibi kaynak ya da temel olarak bir doğru bilgisini gerektirir. Fakat her şeyden önce 'tanıma' ile ne demek istiyoruz, 'betimleme' ile ne demek istiyoruz, onu açıklığa kavuşturalım.

Bir şeyin varlığından, herhangi bir çıkarım sürecinin ya da doğru bilgisinin aracılığı olmadan dolaysız olarak haberimiz varsa onu tanıdığımızı söyleyeceğiz. Bu durumda, masanın yanındayken masanın görünüşünü oluşturan duyu-verilerini -renklerini, şeklini, sertliğini, pürüzsüzlüğünü vb.- tanıyorum; bütün bunlar masamı görüp ona dokunduğum anda dolaysız olarak bilincime vardığım şeylerdir. Gördüğüm özel renk tonu üzerindeyse söylenecek birçok şey var- kahverengi olduğunu, oldukça koyu olduğunu vb. söyleyebilirim. Fakat bu tür çıkarımlar, renk üzerine bana birçok doğrular bildirmesine karşın rengin kendisini bana eskisinden daha iyi tanıtmış olmazlar; renk üzerine doğrular bilgisinin karşıtı olmak üzere rengin kendisinin bilgisi söz konusu olduğundan, rengi gördüğüm anda bunu en tam ve en iyi biçimde bilirim ve kuramsal bakımdan bile bunu aşan bir bilgi olanaksızdır. Böylece, masanın görünüşünü hazırlayan duyu-verileri, benim tanımış olduğum dolaysız olarak oldukları gibi bildiğim şeylerdir.

Buna karşın, masayı bir fiziksel nesne olarak biliyor olmam dolaysız bilgi değildir. Bu durumuyla, masanın görünüşünü oluşturan duyu-verileri tanıma yoluyla elde edilmiştir. Duyu-verilerinden şüphelenme olanağı bulunmamasına karşın, saçmalığa düşmeden, masa diye bir şey olup olmadığından şüphelenebileceğimizi daha önce görmüştük. Masa üzerine olan bilgim 'betimleme yoluyla bilgi'dir. Masa 'şu ve şu duyu-verilerini doğuran fiziksel nesne'dir. Bu, masayı duyu-verileri yoluyla betimliyor. Masa üzerine herhangi bir şey bilmek için, onun kendi tanıdığımız şeylerle bağlantısını kuran doğruları bilmek zorundayız. 'Şu ve şu duyu-ve-

rilerine bir fiziksel nesnenin neden olduğunu' bilmemiz gerek. Bizim, içinde dolaysız yoldan masanın bilgisine vardığımız hiçbir zihin durumu yoktur; Masa üzerine bütün bilgimiz, gerçekte, bir doğrular bilgisidir ve tam olarak masanın olduğu şey, kesin konuşulursa, bizce hiç bilinmemektedir. Biz bir betimleme biliyoruz, bir de bu betimlemenin uygulanabileceği tek bir nesne olduğunu, nesnenin kendisini doğrudan doğruya bilmemekle birlikte, biliyoruz. Böyle bir durumda bu nesne üzerine bilgimizin betimleme bilgisi olduğunu söylüyoruz.

Kaynak: Russell, B., **The Problems of Philosophy** (İlk basım 1912) New York: Oxford University Press, 1964. (**Felsefe Sorunları**, Çeviren: Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul: Kabalcı Yay. 2000.)

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Tanışıklık ve Betimleme Yollu Bilgi Ayrımı” bölümünü yeniden okuyun. Bir tek a şıkında sözü geçen en yakın arkadaşınız zihinsel olmayan dış dünyanın bir tikelidir ve bundan dolayı da onu ancak betimleme yoluyla bilebilirsiniz.
2. d Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Değişkenler ve Önermesel Fonksiyonlar” bölümünü yeniden okuyun. Bu önermenin içinde yer alan x, y ile z 'nin *arasındadır* önermesel fonksiyonunun 3 değişkeni vardır.
3. d Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Belirli ve Belirsiz Betimlemeler” bölümünü yeniden okuyun. Bir tek d şıkında söz edilen bu kuramın doğrudan açıklama getirmeye çalıştığı bir olguyu dile getirir.
4. d Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Özel Adlar” bölümünü yeniden okuyun. Diğer şıklarda söylenenlerin hepsi Russell'a göre doğru olsa da sadece d şikkı özel adların neden gizli betimlemeler olduğunu açıklar.
5. d Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Gönderimsiz Terimler” bölümünü yeniden okuyun. Russell'a göre bu tümcenin çözümlemesi “Ali'nin tek bir kardeşi vardır ve o şimdi oyun oynuyor” şeklinde olduğu için tümce yanlış bir yargıda bulunur.
6. a Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Varlık Tümceleri” bölümünü yeniden okuyun. Bir tek a şikkı Russell'ın var olma yüklemine neden bir niceleyici olarak kabul ettiğini açıklar.
7. e Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Varlık Tümceleri” bölümünü yeniden okuyun. e şikkında sözü edilen “var olmayan şeyler” terimi Russell'a göre bir dil hatasıdır ve anlamsızdır.
8. c Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Tanışıklık ve Betimleme Yollu Bilgi Ayrımı” bölümünü yeniden okuyun. Russell'a göre betimleme yollu bilgi dili gerektirse de, tanışıklık yollu bilgi dil öncesi de var olabilir.
9. e Yanıtınız doğru değilse, ünitenin “Gönderimsiz Terimler” ve “Eş-Gönderimli Terimlerin Yer Değiştirmesi Problemi” bölümlerini yeniden okuyun. “Ayşe İnce Memed'in çok cesur biri olduğuna inanıyor” tümcesinde geçen “İnce Memed” terimi gerçekte bir betimleme olduğu için bu tümce doğru ya da yanlış bir önermeyi dile getirebilir.
10. d Yanıtınız doğru değilse, tüm üniteyi yeniden okuyun. Russell d şikkındaki sav dışındaki diğer tüm savları kabul eder. Frege'nin aksine Russell'a göre d şikkında söylenen yanlıştır. Bir tümce, özne konumundaki terim gönderimsiz gibi görünse de, eğer bir bildirimde bulunuyorsa ya doğru ya da yanlış olmak zorundadır.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bilim tarihinde bunun örneklerine rast gelebiliriz. Örneğin Newton fiziği Merkür gezegenin yörüngesini açıklamakta zorlanmış, bunun sonucu bazı bilimciler Merkür'ün yörüngesinde sapmalara neden olan keşfedilmemiş bir başka gezegen olduğu sonucuna varmış ve bu gezegene "Volkan" adını vermişlerdir. Daha sonra böyle bir gezegen olmadığı ortaya çıkmıştır. Yani "Volkan" adının bir göndergesi bulunamamıştır.

Sıra Sizde 2

Bir kavramın özelliklerinden bahsetmek istersek kullanacağımız yüklem ikinci düzeyden olmak zorundadır. Örneğin şu tümceyi ele alalım: "*Internet kavramı 1980lerde ortaya çıktı.*" Bu tümcenin öznesi konumunda olan "internet kavramı" terimini kaldırdığımızda geriye kalan şu yüklem olacaktır: "x 1980lerde ortaya çıktı". Bu yüklem -en azından bu tümce içinde- ikinci dereceden kullanılıyor. Tabii "x vardır" yüklemi özel türde bir ikinci düzey kavram dile getirir. Bir kavramın doğru olarak uygulanabileceği nesnelerin sayısı, diğer bir deyişle niceliği üzerine bilgi verir. "Kutupta yaşayan hayvanlar vardır" dediğimizde *kutupta yaşayan hayvanlar* kavramının doğru olarak uygulanacağı EN AZINDAN BİR nesne olduğunu dile getirmiş oluruz. Benzer bir şekilde "ejderha yoktur" dediğimizde de ejderha kavramının doğru olarak uygulanabileceği nesne sayısının SIFIR olduğunu söylemiş oluruz. Bundan dolayı bu tür yüklemelere "niceleyici" diyoruz. Benzer bir şekilde "üç", "dört" vb gibi her sayı adından ikinci düzey bir yüklem olan bir niceleyici elde edebiliriz.

Sıra Sizde 3

Bu tür örneklerin ortaya çıktığı birçok farklı bağlam bulunur. Normalde eşgöndergeli terimlerin yer değiştirmesi bir tümcenin doğruluk değerinde bir değişikliğe yol açmaz. Dolayısıyla bulacağınız her örnekte mutlaka bu problemin ortaya çıkmasında özel bir neden olmalıdır. Russell'ın kendi örneğinde bu özel durumu yaratan tümcenin içinde geçen "merak etme" fiilidir. Benzer durumları diğer epistemik filer için de elde edebiliriz. Örneğin "bilme", "düşünme", "inanma" türünde fiillerde hep bu tür durumlar ortaya çıkabilir. Ancak bunlar dışında da bazı özel türde örnekler bulabiliriz. Şu tümceye bakalım: "Ne yaparsak yapalım iki kere iki dört eder." İki kere ikinin dört etmesi matematiksel açıdan zorunlu bir doğru olduğunu varsayarsak bu tümce doğru bir önerme dile getirir. Şimdi varsayalım ki Ali'nin uğurlu sayısı dört. BU durumda tümcemizde geçen "dört" adı yerine "Ali'nin uğurlu sayısı" terimini koyalım: "Ne yaparsak yapalım iki kere iki Ali'nin uğurlu sayısı eder." Bu tümce doğru bir durumu dile getirmiyor. Çünkü eğer ki Ali'yi ikna edip uğurlu sayısını değiştirsek Ali'nin uğurlu sayısı dört olmayacak ve dolayısıyla iki kere iki Ali'nin uğurlu sayısı olmayacaktır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Frege, G., *Aritmetiğin Temelleri*, çeviren: Bülent Gözkan, Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Frege, G., “Kavram ve Nesne Üzerine”, çevirenler: İlhan İnan ve Bahadır Turan, *Felsefe Tartışmaları*, Sayı 44. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2010
- Frege, G., “Anlam ve Yönetim Üstüne”, *Felsefe Tartışmaları*, çev. H. Ş. Elkatip, Panorama Yayınları, Alanya, 1989.
- Frege, G., *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege*, P. Geach and M. Black, eds. Oxford: Basil Blackwell, 1970.
- “Russell, B., “On Denoting”, *Mind*, 14, 1905
- Russell, B., “Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description”, *Proceedings of the Aristotelian Society*, 11(1910-11).
- Russell, B., **The Problems of Philosophy** (İlk basım 1912) New York: Oxford University Press, 1964. (**Felsefe Sorunları**, Çeviren: Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul: Kabalcı Yay. 2000.)

5

Amaçlarımız

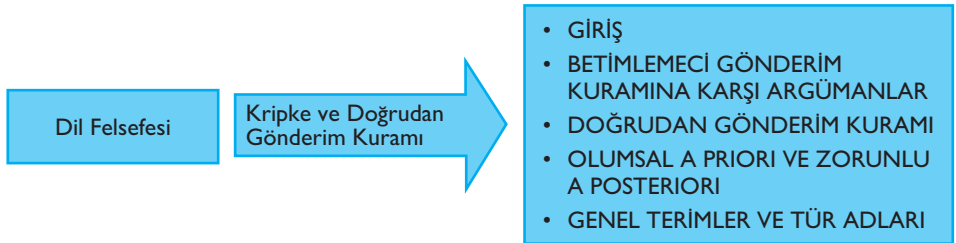
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Kripke'nin Betimlemeci Gönderim Kuramına karşı argümanlarını açıklayabilecek ve tartışabilecek,
- Doğrudan Gönderim Kuramını açıklayabilecek ve tartışabilecek,
- Kripke'nin kuramının epistemik ve metafizik sonuçlarını tartışabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Saul Kripke
- Gönderme
- Özel Adlar
- Genel Terimler
- Betimlemeci Gönderim Kuramı
- Doğrudan Gönderim Kuramı
- Zorunlu İmleyici
- Olumsal İmleyici
- Olumsal A Priori
- Zorunlu A Posteriori
- Doğal Tür Adları

İçindekiler

Kripke ve Doğrudan Gönderim Kuramı

GİRİŞ

Dil Felsefesinin bir alan olarak kurulmasında öncülük etmiş olan Frege ve Russell'in kuramlarını ayrıntılarıyla inceledik. Aralarında keskin farklar olsa da iki kuramın birleştikleri çok önemli bir konu bulunuyor. Bir şeyi düşünebilmek, o şeyi zihnimizde temsil etmek ve dil yoluyla o şeyden söz edebilmek nasıl olanaklı oluyor? Frege ve Russell'in kuramları bu soruya yanıtları açısından bir noktada birleşirler. Dil yoluyla dış dünyanın bir nesnesinden söz edebilmemiz için iki kurama göre de öncelikle o nesnenin betimlemesini yapmamız gerekiyor. Bu görüş Frege ve Russell'in özel adlar üzerine görüşlerinde saklıdır. Frege'ye göre bir özel adın gönderme yapabilmesi için bir anlamı olmalıdır; bu anlam da ancak o nesnenin tekil bir betimlemesi ile dile getirilebilir. Frege'nin kendi örneğini anımsayalım: "Aristoteles" adını kullananlar bu ada farklı anlamlar yükleyebilirler. Kimine göre bu anlam "Büyük İskender'in hocası", kimine göre ise "Metafizik'in yazarı" ya da "Platon'un öğrencisi olmuş büyük filozof" olabilir. Yani bu özel ad bir tümce içinde kullanıldığında o tümcenin anlamına katkısını her durumda tekil bir betimleme ile dile getirebiliriz. Frege'ye göre "Aristoteles" gibi bir özel adın göndergesi de bu betimlemeyi sağlayan nesnedir. Russell'in kuramında ise bir terimin anlamı ile göndergesi birbirlerinden ayrılmazlar; ikisi aynı şeydir. Bu açıdan iki kuram önemli bir biçimde ayrılırlar, ancak özel adlara yönelik Frege'nin görüşünü Russell da aynen kabul eder. Russell'a göre de "olağan" bir özel adın her durumda bir betimsel içeriği olmalı ve bu içerik her durumda tekil ya da Russell'in deyiimiyle "belirli" bir betimleme ile dile getirilebilmelidir. Tekil betimlemelerin çözümlemesinde Frege ve Russell tamamen farklı kuramlar savunsalar da, bir özel adın her durumda tekil bir betimleme içerdiği görüşünde birleşirler. Aslında birleştikleri bu nokta yalnızca özel adlar üzerine değil tek bir nesneden bahsetmemizi sağlayan tüm dilsel terimleri de kapsar. Özel ad dışında "sen" ve "o" gibi kişi zamirleri, "bu" ve "şu" gibi işaret zamirleri de dış dünyanın bir nesnesinden bahsetmek için kullanıldıklarında mutlaka tekil bir betimleme içermelidirler. Önümdeki kitaptan bahsetmek için ona işaret ederek "bu kitap çok ilginç" ya da kısaca "bu çok ilginç" dediğimde, özne konumundaki işaret zamiri olan "bu" teriminin işlevini gerçekleştirmesi için mutlaka zihnimde o kitabın bir betimlemesine sahip olmam gerekir. Bu çok basit olarak "önümde duran kitap", ya da "önümdeki masanın üzerinde şu anda baktığım kitap", ya da daha da kısaca "şu anda işaret ettiğim şey" olabilir. Yani Frege ile Russell'in ortak görüşü özel adlar dışında basit kişi ve işaret zamirleri gibi

tüm tekil terimler için geçerlidir. İşte bu Frege/Russell görüşüne daha sonraları kısaca “Betimlemeci Gönderim Kuramı” (Descriptivist Theory of Reference) ya da kısaca “Betimlemecilik” (Descriptivism) adları verilmiştir. Betimlemeci Gönderim Kuramını şu üç temel ilke ile özetleyelim:

- (1) Özel ad, kişi ve işaret zamirleri türünde basit tekil terimler bir tümce içinde kullanıldıklarında, o tümceye yaptıkları semantik katkı kavramsal bir içeriğe sahip olmalıdır.
- (2) Bu kavramsal içerik bir tekil betimleme tarafından dile getiriliyor olabilir.
- (3) O özel adın ya da zaminin tümcenin kullanım bağlamındaki göndergesi bu tekil betimlemeyi sağlayan şeydir.

Burada (3) numaralı savın Russell tarafından nasıl olup da kabul edildiğine dair kısa bir açıklama da yapalım. Anımsayacaksınız Russell belirli betimlemelerin gerçekte gönderme yapan terimler olmadıklarını savunur. Olağan bir özel ad da bir belirli betimlemenin kısaltması olduğu için buradan olağan özel adların da gerçekte gönderme yapan tekil terimler olmadıkları sonucu çıkar. Dolayısıyla (3) numaralı savda geçen “özel adın göndergesi” teriminin bir dil hatası olduğunu bile iddia edebilir Russell. Örneğin “Aristotles” adını kullanarak bir filozofa “gönderme” yapamayız. Ancak bu adı kullanarak bu filozoftan dolaylı olarak “bahsettiğimizi” kabul eder Russell. Bu “bahsetme” Russell’a göre gerçek anlamda “gönderme” olmasa da Betimlemecilik savı açısından bunun çok da bir önemi bulunmuyor.

Şimdi bu ünite tartışacağımız önemli konulardan biri olan Doğrudan Gönderme Kuramına gelelim. Son kırk yılda dil felsefesi literatüründe büyük bir etki bırakmış hatta etkisi felsefenin diğer alanlarına da yayılmış bir kuramdır bu. Doğrudan Gönderme Kuramının bu denli etkili olması, Saul Kripke’nin şimdiden bir klasik haline gelmiş olan Adlandırma ve Zorunluluk (Naming and Necessity) adlı kitabında Betimlemecilik Kuramına getirdiği eleştirilerden kaynaklanıyor. Bu ünite önce Kripke’nin bu kurama karşı öne sürdüğü argümanları inceleyip, sonra da hem Doğrudan Gönderme Kuramını hem de bunun felsefe tarihi açısından çok ilginç ve çok önemli metafizik ve epistemolojik bazı sonuçlarını tartışacağız.

BETİMLEMECİ GÖNDERİM KURAMINA KARŞI ARGÜMANLAR

Kripke 1970 yılında daha sonra kitap olarak da basılmış olan Adlandırma ve Zorunluluk (Naming and Necessity) adlı meşhur üç seminer konuşmasında Betimlemeci Gönderim Kuramına karşı bir çok argüman geliştirir. Bunlar arasında en fazla etkili olmuş olan özel adlara dair olup daha sonraları “modal argüman” olarak anılmış olan argümandır. Şimdi bir örnek yoluyla bunu ele alalım. Diyelim ki daha önce Orhan Veli’nin adını dahi duymamış ve hakkında hiçbir şey bilmeyen Ali onun “İstanbul’u Dinliyorum” adlı şiirini okuyor. Şiirin yazarı olarak da “Orhan Veli” adıyla ilk defa tanışıyor. Betimlemeci Gönderim Kuramına göre Ali “Orhan Veli” adını kullanarak artık bu meşhur şairimizden söz edebilir ve ona gönderme yapabilir. Ancak bu şiirin yazarı olması dışında Orhan Veli hakkında başka bir şey bilmiyor Ali. Bu durumda “Orhan Veli” adına yüklediği anlamın şu betimleme olduğunu varsayabiliriz: “İstanbul’u Dinliyorum’u yazan şair”. Bu durumda Betimlemeci Gönderim Kuramı’na göre Ali için “Orhan Veli” adının anlamı “İstanbul’u Dinliyorum’u yazan şair” olacak, yani “Orhan Veli” adıyla bu tekil betimleme eş anlamlı olacaktır. Tabii ki Orhan Veli’yi çok daha fazla tanıyan, onun başka şiirlerini de okumuş, hayatını bilen, hatta onunla tanışıp konuşmuş biri “Orhan Veli” adına

çok daha ayrıntılı bir anlam yükleyecektir. Yani başkalarının “Orhan Veli” adıyla özdeşleştirdiği betimleme çok daha uzun ve ayrıntılı olabilir. Ancak bu betimleme ne kadar uzun ve ayrıntılı olursa olsun temel düşünce değişmiyor Betimlemecilik kuramına göre: her durumda özel ad bir tekil betimleme ile eşanlamlı olmak durumunda. Bu çok doğal ve akla yatkın gibi görünen görüşe Kripke nasıl karşı çıkıyor? Şimdi buna bakalım. “Orhan Veli” ile “İstanbul’u Dinliyorum’u yazan şair” tekil betimlemesi aynı insana gönderme yaparlar, yani eşgöndermeli terimlerdir. Ancak bu gönderme biçimleri aslında çok farklıdır. Bu farkı gördüğümüzde ikisinin neden eşanlamlı olamayacaklarını da anlayabiliriz. Şimdi bir an için tarihin farklı bir şekilde geliştiğini düşünelim. Diyelim ki Orhan Veli küçükken babasının iş durumundan dolayı İstanbul’dan başka bir şehre taşınıyor ve hayatının geri kalan kısmını burada geçiriyor. Diyelim ki yine şair oluyor, hatta Garip Akımının öncülüğünü yapıyor, ancak “İstanbul’u Dinliyorum” adlı şiiri yazmıyor. Bu durumda “İstanbul’u Dinliyorum’u yazan şair” terimi Orhan Veli’yi betimlemiyor, ona gönderme yapmıyor olacaktı. Hatta senaryoyu daha da değiştirebiliriz. Diyelim ki Orhan Veli bu şehir değişikliğinden sonra başına gelen olaylar sonrasında şair olamıyor ve hayatı boyunca bu şiir dahil hiç şiir yazmıyor. Kısaca Orhan Veli’nin “İstanbul’u Dinliyorum” adlı şiiri yazması tarihin zorunlu bir olgusu değildi; olaylar farklı şekilde gelişseydi bu olgu da gerçekleşmeyebilirdi. Bu ünite tartışacağımız konular açısından çok önemli olduğu için burada geçen *zorunluluk* kavramının üzerinde biraz duralım. Öncelikle bu kavram bir tür “kadercilik” ile ilişkilendirilmemelidir: Örneğin bazıları diyebilirler ki Orhan Veli öyle karakterde bir insandı ki, olaylar nasıl gelişirse gelişsin o yine de bir şair olacaktı; yani onun şair olmasının “zorunlu” olduğunu savunabilir. Ancak böyle bir şeyi savunanlar bile Orhan Veli’nin “İstanbul’u Dinliyorum” şiirini yazmasının zorunlu bir olgu olmadığını kabul edeceklerdir. Yani Orhan Veli’nin bu şiiri yazmamış olduğunu düşünmek bizi bir çelişkiye götürmez. Bundan dolayı burada kullandığımız *zorunluluk* kavramı bir anlamda “mantıksal” ya da “metafiziksel” bir kavram olarak kabul edilir. Ancak felsefecilerin uydurduğu teknik bir kavram olarak düşünülmemeli bu kavram. Hiç felsefe çalışmamış hatta eğitimi olmayan bir insanın bile örtük olarak da olsa gündelik dilde sıklıkla kullandığı bir kavramdır bu aslında. Şimdi örneğimize dönelim. Diyorduk ki olaylar farklı şekilde gelişseydi Orhan Veli bir şair olmayabilirdi, ya da şair olsaydı bile, örneğin İstanbul’da yaşamasaydı İstanbul’u Dinliyorum adlı şiiri yazmayabilirdi. Bu durumda şu tümce zorunlu bir olguyu dile getirmez:

(1) *Orhan Veli “İstanbul’u Dinliyorum” adlı şiirin yazarıdır.*

Bu tümcenin dile getirdiği önerme “olumsal” (contingent) bir doğrudur. Burada “olumsal” sözcüğünü “zorunlu olmayan” anlamında kullanıyoruz.

Yukarıda bu testi (1) numaralı önermeye uyguladık. Doğru olan bu önerme yanlış olabilirdi, diğer bir deyişle Orhan Veli “İstanbul’u Dinliyorum” adlı şiirin yazarı olmayabilirdi. Şimdi Ali’ye dönelim. Diyelim ki Ali, Orhan Veli’nin bu şiiri yazdığını öğrendi ama bunun dışında Orhan Veli hakkında hala hiçbir şey bilmiyor. Betimlemeci Gönderim Kuramı’na göre Ali “Orhan Veli” adını “İstanbul’u Dinliyorum” adlı şiirin yazarı” tekil betimlemesi aracılığıyla kavlıyor; “Orhan Veli” adı ile bu betimlemem eşanlamlı olmalı. Şimdi dil felsefecilerinin hepsinin kabul ettiği temel bir dil ilkesini anımsayalım:

İki terim eşanlamlı ise bir tümce içinde biri yerine diğerini koyduğumuzda tümcenin anlamı ve doğruluk değeri değişmez.

Bunu basit bir örnekle test edelim. Diyelim ki Türkçe dilinde “yalnızca” ile “sadece” sözcükleri eşanlamlı. Şimdi şu tümceyi ele alalım: “Yalnızca insanlar yalan

Bir önermenin zorunlu mu olumsal mı olduğunu kavramak için şu teste başvurabilirsiniz: Doğru olduğunu bildiğiniz bir önermeyi ele alıp şunu sorun: olaylar farklı gelişseydi doğru olan bu önerme yanlış olabilir miydi? Eğer yanıtınız “evet” ise o önerme olumsal, “hayır” ise zorunlu bir doğrudur.

söyler". Bu tümcenin doğru ya da yanlış bir düşünceyi dile getirmesi örneğimiz açısından önemli değil. Önemli olan şudur: bu tümcede geçen "yalnızca" sözcüğü yerine "sadece" sözcüğünü koyduğumda tümcenin anlamı ve doğruluk değeri değişmez. "Sadece insanlar yalan söyler" tümcesi ilk tümcemiz doğruysa doğrudur, ilk tümcemiz yanlış ise yanlıştır. Bu da hiç şaşırtıcı olmamalı tabii. İki tümce aynı anlama geliyor ise aynı şeyi söylüyorlar demektir. Dolayısıyla doğruluk değerleri de aynı olmalıdır. Bu ilkeyi kullanarak iki terimin eşanlamlı olup olmadıklarını test edebiliriz. Şimdi başka bir örneğe bakalım. Diyelim ki Türkçe öğrenen bir yabancı "beklemek" ve "durmak" fiillerinin eşanlamlı olduğunu sanıyor. Böyle olmadığını kendisine göstermek istiyoruz. Bunun için şöyle bir durumu örnek olarak kullanalım. Diyelim ki yürüyüşe çıkmış biri birkaç dakika dinlenmek için biraz duruyor. Tesadüfen durduğu yer bir otobüs durağı. Uzaktan bakan biri bu adama işaret ederek "o bekliyor" derse yanlış bir şey söylemiş olur. Adam ne otobüs bekliyor, ne de bir arkadaşını bekliyor. Şimdi aynı tümcede "bekliyor" yerine "duruyor" sözcüğünü koyalım: "O duruyor". Bu sefer doğru bir şey söylemiş olduk. Eğer bu iki sözcük eşanlamlı olsalardı bu durum ortaya çıkamazdı. Şimdi bu ilkeyi örneğimize uygulayalım. Demıştik ki Orhan Veli'nin "İstanbul'u Dinliyorum" adlı şiiri yazması tarihin "zorunlu" bir olgusu değildi. Çocukluğunda olaylar farklı şekilde gelişmiş olsaydı Orhan Veli bu şiiri hiç yazmamış hatta şair bile olmamış olabilirdi. Bu durumda şu tümce doğru bir önermeyi dile getirir:

(2) *Orhan Veli "İstanbul'u Dinliyorum" adlı şiirin yazarı olmayabilirdi.*

Tekrar Ali'ye dönelim. Ali'nin Orhan Veli hakkında tek bildiği şey onun "İstanbul'u Dinliyorum" adlı şiirin yazarı olması ise Betimlemeci Gönderim Kuramına göre Ali için "Orhan Veli" adı "İstanbul'u Dinliyorum" adlı şiirin yazarı" betimlemesi ile eşanlamlı olmalı. Bu durumda yukarıdaki ilkemizi kullanırsak, (2) numaralı tümcede geçen "İstanbul'u Dinliyorum" adlı şiirin yazarı" terimi yerine "Orhan Veli" adını koyduğumuzda tümcemizin doğruluk değeri değişmemeli. Bunu yaptığımızda elde edeceğimiz tümce şu olacak:

(3) *Orhan Veli Orhan Veli olmayabilirdi.*

Bu tümce bir insanın kendisinden farklı biri olabileceğini söylüyor. Kripke dahil çoğu felsefeciyeye göre bu mantıksal bir çelişki içerir. Temel bir mantık yasasına göre her şey kendisiyle özdeşdir; yani Orhan Veli Orhan Veli'den başkası olmazdı. Tabii Orhan Veli'nin adı "Orhan Veli" olmayabilirdi ama bu tümcemiz doğruluğu açısından önemli değil. (3) numaralı tümce Orhan Veli'nin adı değil kendisi hakkında. (Aksi takdirde adını tırnak içinde kullanmamız gerekirdi.) Kısaca (2) numaralı tümcemiz doğru bir önerme dile getiriyor, (3) numaralı tümcemiz ise yanlış bir önerme dile getiriyor. Bunu Ali de kabul etmelidir. Dolayısıyla Ali'ye göre "Orhan Veli" adı "İstanbul'u Dinliyorum" adlı şiirin yazarı" betimlemesi ile eşanlamlı olamaz. İşte Kripke bu tür bir argüman yoluyla özel adların hiçbir durumda bir betimleme ile eşanlamlı olmayacakları sonucuna varır.

Yukarıdaki örnekte Ali "Orhan Veli" adının göndergesi olan meşhur şairimiz hakkında yalnızca tek bir şey biliyordu. Şimdi Ali yerine kendinizi koyarak benzer bir duruma örnek verin. Yani göndergesi hakkında yalnızca tek bir şey bildiğiniz bir özel ad örneği düşünün. Bu özel ada X diyelim. Adın göndergesi hakkında bildiğiniz o tek şeye de Y diyelim. Şimdi kendinize şu soruyu sorun: X, Y olmayabilir miydi? Yanıtınız "evet" ise bu iki terim eşanlamlı olamaz.

DOĞRUDAN GÖNDERİM KURAMI

Kripke'nin Betimlemeci Gönderim Kuramına karşı eleştirilerini gördük. Peki felsefe tarihinde en fazla etki bırakmış olan iki kuram olan Frege ve Russell'in kuramlarının ortak varsayımları olan Betimlemeci Gönderim Kuramı yanlış ise doğru kuram nedir? Yani özel ad ya da basit zamirler kullanarak bir insandan, bir şehirden, ya da bir nesneden bahsetmemizi sağlayan nedir? Eğer bahsetmek istediğimiz bir şey hakkında bilgi içeren bir betimleme yoluyla gönderme yapmıyorsak nasıl gönderme yapıyoruz? Örneğin nasıl oluyor da "Aristoteles" adıyla Antik çağın bir filozundan bahsedebiliyoruz, ya da dil felsefesi terminolojisiyle, nasıl oluyor da "Aristoteles" adı Aristoteles'e gönderme yapıyor. Kripke bu soruya yönelik ayrıntılarıyla savunabileceği bir alternatif "kuram"ı olmadığını, olsa olsa bir "açıklama" verebileceğini söyler. Özel adların nasıl gönderme yaptığına dair bu açıklaması daha sonra başka felsefeciler tarafından geliştirilerek tarihe "Nedenselci Gönderim Kuramı" olarak geçmiştir. Buradan yola çıkan bazı dil felsefecileri ise son yirmi yılda felsefe dünyasında çok büyük bir etki bırakmış olan "Doğrudan Gönderim Kuramı"nı geliştirmişlerdir. Önce Nedenselci Gönderim Kuramına kısaca ele alalım. "Aristoteles" gibi bir özel ad nasıl gönderme yapar? Kripke'ye göre bir özel ad bir "adlandırma töreni" ile dile sunulur. Bunu yapmanın iki yolu bulunur: "gösterim" ve "betimleme". Önce ilkini açıklayalım. Örneğin bir bebek doğduğunda o bebeğe bir ad verilmesi "gösterim" yollu adlandırmadır. Anne, baba ya da bir başkası bebeği gösterip "bu bebeğin adı "Ayşe" olsun" der. (Ya da bir belediye komitesi "bu sokağın adı "Sevdimseni" olsun der.) Bu tür bir adlandırma töreni sonrasında o ad o nesnenin bir "etiketi" haline gelir ve dilde kullanılmaya başlar. Ayşe büyür, yetişkin bir insan olur ve onunla tanışmamış insanlar bile adını kullanarak ondan bahsedebilir, ona gönderme yapabilir. Bu nasıl oluyor? Ayşe ile tanışıklığı olmayan biri "Ayşe" adını ancak bir başkasından duyarak öğrenir. "Ayşe" adını duyduğu o kişi Ayşe'yi tanıyor olabilir, değilse o da adı bir başkasından duymuştur. Adın böyle bir "kullanım zinciri" olmalıdır ve sonuçta bu zincirin ilk halkası mutlaka Ayşe'yi ilk adlandıran insana kadar gitmelidir. Bu şekilde kullanım zincirinin halkaları arasında bir "nedensellik" ilişkisi oluşur. Diyelim ki Ayşe'yi annesi adlandırdı. Sonra anne bir arkadaşına kızından bahsederken "Ayşe" adını kullandı. Yani annenin kızına "Ayşe" adını vermesi ile daha sonra bu adı kullanması arasında bir nedensellik ilişkisi oluşur; bu adı ondan duyan bir başkası da "Ayşe" adını kullanırken annenin kullanımı ile bir nedensellik ilişkisi içine girer. Anneden "Ayşe" adını duyması onun daha sonra bu adı kullanmasına "neden" olur. Bu şekilde kişiden kişiye geçer "Ayşe" adı. Eğer sözünü etmek istediğimiz kişi tarihten birisiyse bu zincir çok daha karmaşık olacak ve çok daha uzun bir süreyi kapsayacaktır. Örneğin "Aristoteles" adı ile Antik çağın meşhur bir filozofuna gönderme yapabilmemiz için bu adı belirli bir bağlamda kullanmamız ile o meşhur filozofun ilk adlandırılması arasında bir nedensellik bağı olmalıdır. Bu zincir tarihsel bir süreci kapsadığı için bu kurama bazıları "Tarihsel Gönderim Kuramı" da der. Bu tür tarihsel bir kullanım zincirinin bir halkası olmak için gönderme yapılan kişinin adının bu tarihsel süreç içinde hiç değişmemiş olması gerekmez. Örneğin Aristoteles'in yaşadığı Antik Yunan çağında kullandığı adın bizim ona gönderme yapmak için kullandığımız "Aristoteles" adından farklı olduğunu düşünelim. Bu durum nedensellik bağını bozmaz. Yeter ki bizim bu adı bugünkü kullanımımız ile Aristoteles arasında olmuş uzun bir tarihsel bağ olsun. Bu kullanım zinciri boyunca özel ad birçok değişikliğe uğramış olabilir. Ad kişiden kişiye, kültürden kültüre geçer. Bu tür tarihsel bir nedensellik zincirinin tüm halkalarını bir insanın bilmesi her durumda olanak-

lı değildir kuşkusuz. Önemli olan bu zincirin varlığının bilinmesi değil gerçekte var olmasıdır.

Nedenselci Gönderim Kuramına göre bir özel ad kullanarak bir kişiye ya da bir nesneye gönderme yapmamız için o kişi ya da nesneyi betimlememiz gerekmez. Örneğin pek felsefe tarihi çalışmamış biri hem “Aristoteles” hem de “Platon” adlarını öğrenmiş olsun. Ancak “Aristoteles kimdir?” diye sordüğümüzde “ünlü bir Yunan filozof” yanıtı verebildiğini düşünelim ve “Platon kimdir?” deyince de yine aynı yanıt aldığımızı varsayalım. Yani Aristoteles ile Platon’u birbirlerinden ayıracak betimlemelere sahip olamayacaktır bu kişi. Yine de “Aristoteles” adını kullandığında Aristoteles’e, “Platon” adını kullandığında ise Platon’a gönderme yapabilir. Bunun nedeni bu adların kullanım zincirleri arasındaki farktır bu kurama göre.

Eğer bir kişiyi ya da nesneyi doğrudan göstererek “bunun adı ... olsun” diye adlandırma yaptıysak bu “gösterim” yollu demiştik. Ancak Kripke’ye göre adlandırma töreninin her durumda “gösterim” ile olması gerekmez. İkinci bir yol da bulunur. Bu çok daha nadir kullanılan bir yoldur. Buna “betimleme yoluyla adlandırma” diyor Kripke. Örneğin “Neptün” adı bu şekilde dile sunulmuş olabilir. Bu gezegen keşfedilemeden önce Uranüs gezegeninin yörüngesinde bazı sapmalar saptanmıştı. Bilimciler bu sapmalara neden olanın bir başka gezegen olabileceğine dair bir hipotez ortaya attılar. “Neptün” adının şu tür bir tümceyle dile sunulmuş olduğunu düşünelim: “Uranüs’ün yörüngesinde sapmalara neden olan gezegene ‘Neptün’ adını verelim”. Daha sonra gerçekten de böyle bir gezegen olduğu keşfedilmiş ve bu da tarihe Neptün gezegeninin keşfi olarak geçmiştir. Yani ilk adlandırma töreninde henüz Neptün daha keşfedilmemiş olduğu için, bu gezegenin gösterip “bunun adı ‘Neptün’ olsun” denemezdi; gösterim yerine adlandırmayı gerçekleştiren bir betimleme vardı: “Uranüs’ün yörüngesinde sapmalara neden olan gezegen”. Kripke’ye göre adlandırmanın betimleme yoluyla olduğu bu nadir durumlarda bile o betimleme ile özel ad aynı anlama gelmezler. Betimleme yalnızca özel adın göndergesini saptamaya yarar. Bu tür örneklerden yola çıkarak Kripke olumsal a priori önermeler olduğu savına varır. Bunu birazdan ünitenin son bölümünde ele alacağız.

Nedenselci Gönderim Kuramı şu soruyu yanıtsız bırakır: Özel adın semantik içeriği bir betimleme değilse nedir? Kripke bu soruya açık bir yanıt vermez. Ancak onun bazı takipçileri bu soruya yanıt vermek için tarihe “Doğrudan Gönderim Kuramı” (Direct Reference Theory) olarak geçen kuramı geliştirmişlerdir. Bu kurama göre özel ad ve basit zamirler bir tümce içinde kullanıldıklarında doğrudan göndermelerine gönderme yaparlar. “Aristoteles bir filozoftur” tümcesinin dile getirdiği önermeye bakalım. Bu kurama göre tümcenin öznesi konumundaki “Aristoteles” adı doğrudan Aristoteles’e gönderme yapar. Yani bu adın anlamı bir betimleme de, soyut bir kavram da değildir. Adın tümcenin anlamına katkısı bu ikisi ya da buna benzer bir şey olmadığından geriye tek bir seçenek kalır: o da adın göndergesi, yani Aristoteles’in kendisi. Kısaca Doğrudan Gönderim Kuramına göre özel ad türündeki basit tekil terimler için sloganımız şudur: Anlam ile Gönderge aynı şeydir. Bu durumda “Aristoteles bir filozoftur” tümcesinin anlamı, diğer bir deyişle, tümcenin dile getirdiği önerme iki parçadan oluşur: Aristoteles ve *filozof olma* özelliği. Diğer bir örneğe bakalım. “Dünya dönüyor” tümcesinde özne konumundaki “dünya” terimi üzerinde yaşadığımız gezegenin özel adıdır. Bu durumda bu tümcenin dile getirdiği önerme iki parçadan oluşur: dünya ve *dönüyor olma* özelliği. Yani tüm dağları ve okyanusları ile Dünyamız bu önermenin bir parçasıdır.

Doğrudan Gönderim Kuramı özel adlar dışında basit bazı zamirler için de geçerlidir. Örneğin “Aristoteles bir filozoftur ve o *Metafizik* adlı eserin yazarıdır” tümcesinde geçen “o” kişi zamiri de doğrudan Aristoteles’e gönderme yapar. Önümdeki masaya işaret ederek “bu ahşaptan yapılmış” dersem “bu” olarak kullanılan eşya zamiri de doğrudan önümdeki masaya gönderme yapar. Yani masanın kendisi önermenin parçasıdır. Son yirmi yılda çok etkili olmuş olan bu kuramın en önemli olan sonuçlarından biri bu tür önermelerin varlığına dairdir. Yani özel ad ya da zamir ile gönderme yapılan bir insanın, ya da bir masanın önermenin parçası olduğu türde önermeler vardır bu kurama göre. Bu tür önermelere, yani bir adın göndergesinin doğrudan önermenin parçası olduğu türde önermelere günümüzde “tekil önerme” (singular proposition) adı veriliyor. Tekil önermelerin varlığından bazı felsefeciler “tekil düşünce”lerin de olduğu sonucuna varmıştır. Bunların ayrınıtlarına girmeyeceğiz.

Doğrudan Gönderim Kuramı bazı felsefecilere göre yalnızca bazı özel ad türündeki tekil terimler için değil aynı zaman da doğal tür adları gibi bazı genel terimler için de geçerlidir. Buna kısaca ünitenin son bölümünde değineceğiz.

OLUMSAL A PRIORI VE ZORUNLU A POSTERIORI

Özel adların zorunlu imleyici olduklarına dair Kripke’nin görüşünün çok önemli iki sonucuna bakalım şimdi. Kripke’nin *Adlandırma ve Zorunluluk* seminerleri yayınlanmadan önce bir yanda zorunlu/olumsal ayrımı diğer yanda a priori/a posteriori ayrımı birçok felsefeci tarafından kullanılmıştır. Bu ayrımlara dair özellikle Kant’ın felsefesinde önemli bir yer tutan, ancak Kant öncesi Hume gibi bazı felsefecilerde de rastlayabileceğimiz iki temel sav bulunur:

- Tüm a priori önermeler zorunludur.
- Tüm a posteriori önermeler olumsaldır.

Önce ilk sava bakalım. Bir önermenin a priori olması demek o önermenin duyu deneyimine başvurmada bilinebilir olması demektir. Diğer bir deyişle a priori önermeler salt akıl yoluyla bilinebilir olanlardır. Kant bu tür önermelere birçok örnek verir. Aritmetiğin ve geometrinin tüm önermeleri a prioridir. Örneğin $5+7=12$ önermesini bilmek için mutlaka 5 nesne alıp yanına 12 nesne daha koyup sonra hepsini yeniden saymamız gerekmez. Bu şekilde bu önermeyi sınıadığımızda duyu deneyimine başvurmuş oluruz. Yani bu şekilde 5 ile 7’nin toplamının 12 ettiğini öğrenmişsek bilgimizi a priori elde etmiş olmayız. Ancak bu önerme hiçbir duyu deneyimine başvurmada salt “akıl” yoluyla da bilinebilir. Matematik aksiyomlarından yola çıkarak bir ispat verebiliriz. Kısaca bir önermeyi hiçbir duyu deneyimine başvurmada bilinebiliyorsa bu bilgiye “a priori bilgi” diyoruz. Kripke öncesi Kant da dahil bu konuda yazmış olan tüm felsefeciler a priori olarak bilebileceğimiz önermelerin zorunlu olarak doğru olan önermeler olduğunu düşünmüşler. Bunun nedenini şöyle açıklayabiliriz: eğer bir önermeyi salt akıl yoluyla a priori bilebiliyorsak bu önerme dünyanın “rastlantısal” olgularına dair olamaz. Mutlaka matematik, geometri, mantık ya da metafizik yasalarının “zorunlu” kıldığı bir doğru olmalıdır. İşte Kripke evrensel kabul görmüş olan bu düşünceyi sarsacak örneklerin olduğunu öne sürer. Şimdi bu örneklerden birine bakalım. Metrik sistemin ilk ortaya çıktığında çok dayanıklı bir metal alaşımdan yapılmış olan özel bir çubuk Standart Metre olarak kabul edilmiş ve bu çubuğun uzunluğuna bir “metre” adı verilmişti. Bu sayede herhangi bir şeyin uzunluğunu metre cinsinden ölçebilir hale gelmiştik. (Şunu da anımsatalım ki günümüzde metrik sistem “metre”yi farklı bir şekilde tanımlıyor; ancak biz daha önce Wittgenstein’in da kullandığı Kripke’nin

Doğrudan Gönderim Kuramına göre “Dünya” sözcüğünün anlamı “üzerinde yaşadığımız gezegen” ya da “üzerinde sıvı su bulunan tek gezegen, ya da bir başka herhangi bir betimleme olamaz. “Dünya” sözcüğünün anlamı dünyanın kendisidir. Anlam göndergedir.

bu örneği ile tartışmamıza devam edeceğiz.) “Metre” terimi bir uzunluğa gönderme yapan bir ad olarak dile sunulmuş. Bu terimi dile kazandıran ekip “metre” terimini şöyle sunmuş olabilir: bundan böyle “metre” Standart Metre çubuğunun uzunluğu olsun. Bu tür bir adlandırma töreni ile bu ekip “metre” sözcüğünün göndergesinin ne olduğunu saptamış olur. Yani “Standart Metre çubuğunun uzunluğu” tekil betimlemesi “metre” adının göndergesini saptayan bir araç olur, ancak, Kripke’ye göre, bunu yaparken aynı zamanda anlamını da saptamaz. Yani bu şekilde “metre” adının dile sunulması sonucu bu ad ile “Standart Metre çubuğunun uzunluğu” tekil betimlemesi eşanlamlı hale gelmezler. Bu betimleme bir “gönderge-saptar”dır bir “anlam-saptar” değildir. Bu durumda şu tümceye bakalım:

Standart Metre çubuğunun uzunluğu bir metredir.

Bu tümce Kripke’ye göre doğru bir önerme dile getirir. Ancak metre sözcüğünü yukarıda bahsettiğimiz şekilde dile kazandıran ekip bu önermenin doğruluğunu olumlamak için Standart Metre çubuğunu ölçmesi gerekmez: bu dilsel tören sonucunda önermenin doğruluğunu hemen bilir hale gelirler. Bir ölçüm gerekmediği için de bu önermeyi a priori bilmiş olurlar. Peki bu önerme zorunlu bir doğru mudur? Yani bu çubuk bir metre uzunluğunda olması bir zorunluluk mudur? Bu çubuk bir metre değil de farklı bir uzunlukta olabilir miydi? Tabii ki çubuk zamanla çevresel faktörlerden dolayı uzayabilir ya da kısalabilir. Ancak burada bizim için asıl önemli olan metre adının tam dile sunulduğu an olmalı. Çünkü bir metre olarak saptanan uzunluk çubuk daha önceki ya da daha sonraki değil tam o andaki uzunluğudur. Sorumuzu şu şekilde dile getirebiliriz: metre adının sunulduğu anda bu çubuk bir metre değil de daha kısa ya da daha uzun olabilir miydi? Kripke’ye göre bu sorunun yanıtı “evet” olmalıdır. Yani söz konusu çubuk bu andaki uzunluğu olumsal bir olguydu. Eğer ki o anda çevresel faktörler farklı olsaydı uzunluğu farklı olabilirdi. “Metre” adının söz konusu çubuk aracılığıyla tanımlandığı ana t anı diyelim. Diyelim ki o t anından bir saat önce çubuk içinde bulunduğu odada bir yangın çıkıyor ve odanın artan ısısı sonucunda çubuk genişliyor ve boyu çok az uzuyor. Bu söylediğimiz gerçekte olmadı, ancak olmuş olabilirdi. İşte bu tür *olabilirlikleri* düşünerek bu çubuk t anındaki uzunluğunun gerçekte olduğundan farklı olmuş olabileceğini söyleyebiliriz. Daha da genelleştirirsek nesnelerin uzunlukları onların zorunlu değişmez özellikleri değildirler. Bu çubuk metrik sistemin ilk ortaya çıkmasında özel bir rol oynamıştır, bunu tabii ki kabul ediyoruz. Ancak çubukun belirli bir andaki uzunluğu Aristoteles’in deyimiyle “rastlantısal” bir olgudur. İşte buradaki *rastlantısal* olma kavramına çağdaş metafizikte “olumsal” deniyor. Kısaca tam t anında çubuk tam tamına bir metre uzunluğundaydı ama bu çubukun olumsal bir özelliği idi. Bu durumda şu tümce Kripke’ye göre zorunlu olmayan, yani olumsal bir doğruyu dile getirir:

SM. Standart Metre çubuğu t anında 1 metre uzunluğundadır.

Olumsal olmasına karşın metre adını ilk tanımını veren, yani Standart Metre çubuğunu kullanarak metre adının göndergesini saptayan ekip için bu önerme hiçbir ölçüm yapmadan bilinebilirdi. Bundan dolayı da a priori bir önermeydi. İşte böyle bir usamlama sonucunda Kripe olumsal a priori önermelerin varlığını savunur. Bu durumda tüm olumsal yargıların a posteriori olduğu ve tüm zorunlu yargıların a priori olduğuna dair Kant görüşüne de karşı bir örnek elde etmiş oluruz Kripke’ye göre. Bu tür örnekleri çoğaltabiliriz. Bu da çok şaşırtıcı olmamalıdır Kripke’ye göre. A priori ile a posteriori arasındaki ayrım bizim bilme biçimlerimize dair bir ayrımdır; yani epistemik bir ayrımdır. Ancak zorunlu ile olumsal doğrular arasındaki ayrım ise metafizik bir ayrımdır. Kripke’ye göre bu ayrımın metafizik

olması demek dünyaya, gerçekliğe dair bir ayrım olduğuna işaret eder; yani bir önermenin olumsal mı yoksa zorunlu mu olduğu bizim bilgimize dair ya da bilme biçimlerimize dair bir konu değildir. Dolayısıyla iki ayrımın Kant geleneğinde olduğu gibi tam tamına örtüşmesinin aslında beklenmemesi gerekir. Olumsal a priori önermelerin varlığı da bunu gösterir.

Kant'ın bu iki ayrımın örtüştüğüne dair görüşüne karşı ikinci türde bir örnek daha verir Kripke. Bu da zorunlu a posteriori önermelerin varlığına dairdir. Kripke'nin örneklerinden birine bakalım. Bilimdeki bir buluşa dairdir bu örnek. Bilim saf olarak var olduğunda “su” dediğimiz şeyin kimyasal yapısının iki Hidrojen atomu ve bir Oksijen atomundan oluşan bileşik bir molekül olduğunu ortaya koymuştur. Eğer bu doğru ise, Kripke'ye göre zorunlu bir doğru olmalıdır. Yani suyun kimyasal yapısı eğer H_2O ise başka türlü olamazdı; diğer bir deyişle H_2O olmayan su olamazdı. Bu durumda “Su H_2O 'dur” önermesi eğer ki doğru bir önerme ise metafizik açıdan zorunlu bir doğrudur. Bu önermenin zorunlu bir doğru olması epistemik değil metafizik bir konudur: yani bu önermenin zorunlu doğru olması bizim onun doğruluğunu kesin olarak biliyor olduğumuzu göstermez. Yarın öbür gün bilimcilerin bu konuda bir hata yapmış oldukları ortaya çıkabilir ve bu durumda suyun kimyasal yapısının H_2O olmadığı ortaya çıkabilir. Ancak bunlar tamamen bizim bilgimize dair epistemik konulardır. Eğer su gerçekten H_2O ise bu metafizik açıdan zorunlu bir olgudur. Peki bu zorunlu doğruyu biz nasıl bilir hale geldik? Salt akıl yoluyla böyle bir olguyu öğrenemeyiz; ya da yalnızca su kavramımızın çözümlemesini yaparak da öğrenemeyiz. Kısaca suyun H_2O olduğu a priori bir doğru olamaz. Bu olgunun bilinebilmesi için gözlem, deney ve duyu deneyimi gereklidir. Yani bu a posteriori bir önerme olmalıdır. Bilimsel bir keşif ile suyun H_2O olduğunu öğrendik ve başka türlü de bu olguyu bilemezdik.

Kripke öncesi geleneksel görüş dünyanın duyu deneyimlerimiz ile bilebileceğimiz duyumsal gerçekliklerinin rastlantısal, zorunlu olmayan, yani olumsal olgular olduğunu kabul ediyordu. Bilimin keşifleri kuramsal düzeyde olduğu zaman bile böyle olmalıdır geleneksel görüşe göre. Örneğin Einstein'ın $E = mc^2$ eşitliğini ele alalım. Enerji ile kütle arasındaki bu eşitliğin fiziksel dünyada her durumda ve her zaman geçerli olması beklenir. Bu anlamda evrensel bir bilimsel doğru dile getirir, ya da en azından bunu amaçlar. Bu eşitlik evrensel ise, bir anlamda zorunlu bir doğru da olmalıdır. Bundan dolayı bu tür kuramlara bazen “doğa yasası” da deniyor. Bilimin keşfettiği doğa yasaları var ise bunlar zorunlu doğrular olmalı. Biraz önce sözünü ettiğimiz geleneksel görüş buna karşı çıkmıyordu. Ancak burada sözünü ettiğimiz zorunluluk kavramı daha öncekinden farklıdır. Doğa yasalarının bir anlamda zorunlu olan ancak gözlem ve deneyim ile bilinebilecekleri ve bu yüzden a posteriori olduklarını düşünenler çoğunlukta idi. Yani geleneksel görüş de zorunlu a posteriori doğrular bulunduğunu bir anlamda kabul etmişti. Ancak doğa yasalarının zorunlu olması daha dar fiziksel gerçekliğin içinde bir savdır. Buna fiziksel zorunluluk diyelim. Bir örneğe daha bakalım: herhangi bir cismin ışıktan daha hızlı gitmesi olanaklı değildir. Eğer Einstein'ın bu savı doğru ise fiziksel bir zorunluluğu dile getirir. Yani fiziksel gerçeklik içinde bunu yanlışlayacak tek bir durum bile bulunamaz. Bu anlamda zorunludur. Ama içinde bulunduğumuz fiziksel gerçekliğin farklı olmuş olabileceğini düşünelim bir an. Yani doğa yasalarının farklı olduğu bir dünya hayal edelim. Bu bizi çelişkiye düşürmeyebilir. Örneğin diyelim ki içinde yaşadığımız fiziksel gerçeklikte Einstein'ın savı her zaman ve her yerde değişmez bir evrensel doğru olsun. Bu anlamda hiçbir nesnenin ışıktan daha hızlı gitmesi olanaklı değildir. Ancak burada kastettiğimiz fiziksel evren içinde bir

Su H_2O 'dur önermesi zorunlu a posteriori bir önermedir Kripke'ye göre. Birçok bilimsel buluş için de durum aynıdır. Son yıllarda felsefecilerin büyük çoğunluğu tarafından kabul gören Kripke'nin bu savı felsefe tarihinde önemli bir değişime yol açmıştır. Etkisi sadece dil felsefesine dair değil, epistemoloji ve metafizik alanlarına uzanmış aynı zamanda bilim felsefesinde de önemli bir yenilik getirmiştir.

olanaksızlık. Bir an için yaşadığımız evrenin farklı doğa yasaları olduğunu farz edelim. Ve diyelim ki bu yasalara göre bazı nesneler ışık hızından daha hızlı hareket edebiliyorlar. Bunu düşünmek başlı başına bizi çelişkiye düşürmez. Bunu şu şekilde de dile getirebiliriz: Hiçbir şey ışıktan daha hızlı hareket edemez ama bu böyle olmayabilirdi: doğa yasaları farklı olsaydı ışıktan hızlı hareket edebilen cisimler olabilirdi. Yani bilimin bazı doğa yasalarını gerçekten keşfettiğini varsaysak bile, bu doğa yasaları bizim kastettiğimiz anlamda zorunlu doğrular olmazlardı. Yani “Hiçbir şey ışıktan hızlı gidemez” ya da “ $E = mc^2$ ” türünde önermelerin zorunlu doğrular olması ile “Su H_2O ’dur” önermesinin zorunlu bir doğru olması arasında fark vardır. Suyun kimyasal yapısı her neyse bundan farklı olamaz. Doğa yasalarının farklı olduğu evrenler hayal edebiliriz ancak suyun kimyasal yapısının gerçekte olduğundan farklı olduğu bir evren düşündüğümüzde çelişkiye düşeriz. Bizim için işlevselliği suyla aynı olan bir sıvı düşünelim; içtiğimiz, yıkanmak için kullandığımız, deniz ve okyanusların oluşmasını sağlayan bir sıvı olsun bu. Ancak kimyasal yapısı bizim sudan farklı olsun. Bu düşündüğümüz şey su olur mu? Kripke’ye göre olmaz. Suyu çok benzeyen, onunla aynı işlevleri olan ama başka bir sıvı olur bu. Yani su eğer gerçekten H_2O ise bu onun değişmez özsel bir niteliği olmalıdır. Bu anlamda “Su H_2O ’dur” önermesi sadece fiziksel açıdan değil metafiziksel açıdan da zorunlu bir doğru dile getirir. Kripke’nin deyimiyle “Su H_2O ’dur” önermesi tüm olanaklı dünyalarda doğrudur. Buradaki olanaklı dünya kavramı fiziksel açıdan değil metafiziksel açıdan bir olanaklılığı dile getirir.

SIRA SİZDE

Su gibi doğada bulunan başka bir doğal tür düşünüp, bundan metafizik açıdan zorunlu olan bir önerme örneği de siz elde edin.

Kripke’nin zorunlu a posteriori doğrular bulunduğuna dair çarpıcı savına yönelik verdiği bu örnek felsefede Özcülük adının verildiği metafizik bir öğretiye dayanıyor. Farklı türleri olan bu öğretinin en yalın haliyle temel savını şu şekilde dile getirebiliriz: Var olan her şeyi o şey yapan değişmez özsel nitelikleri bulunur. Kripke’nin kabul ettiği bu öğretiye göre su gibi bir doğal türün özsel nitelikleri arasında o şeyin kimyasal yapısı da bulunur. “Su H_2O ’dur” önermesinin metafizik açıdan zorunlu bir doğru olduğuna dair görüşü bundan dolayı Özcülük öğretisini varsayar. Ancak bu tartışmalı öğretiyi varsaymadan da farklı bir yoldan aynı sonuca varabiliriz. Kripke’ye göre “su” ve “ H_2O ” adları tür adlarıdır ve ikisi de aynı türe gönderme yapar. Kripke her iki adın da zorunlu imleyici olduğunu savunur. Anımsarsanız bir ad zorunlu imleyici ise her olanaklı dünyada aynı nesneye gönderme yapar. “Su” adı ne kadar bir özel ad olmasa da aynı bir özel ad gibi işlev görür: bu adın da gönderme yaptığı şey hep aynıdır, sadece gönderme yapılan “şey” bir tekil nesne değil, doğal bir “tür”dür. Benzer biçimde “ H_2O ” adı da aynı sıvıya gönderme yapar ve bu her olanaklı dünya için geçerlidir. Kısaca bu iki adın semantik açıdan işleyiş biçimlerinden yola çıkarak suyun tüm olanaklı dünyalarda H_2O ile aynı şey olduğu sonucuna varabiliriz. Yani salt iki adın zorunlu imleyici olmalarından yola çıkarak eğer doğruysa “Su H_2O ’dur” önermesinin metafizik açıdan zorunlu bir doğru olduğunu gösterebiliriz. Buna benzer Kripke’nin bir diğer örneğine bakalım. (Anımsayacağınız üzere bu örnek ilk defa Frege tarafından kullanılmıştı.) Babilliler Akşam Yıldızına “Hesperus”, Sabah Yıldızına da “Phosphorus” adlarını vermişler. İki ayrı gök cismini adlandırdıklarını düşünmüşler. Yüzyıllar sonra iki adın aslında aynı gök cisimi olan Venüs gezegenine gönderme yaptıkları ortaya çıkmış. Bu durumda “Hesperus ile Phosphorus özdeşdir” tümcesine bakalım. Bu

tümce Kripke'ye göre a posteriori bir önerme dile getirir. Bu önermenin doğru olduğunu ancak gökyüzüne yönelik gözlemlerimiz sayesinde öğrenebildik. Salt akıl yoluyla, duyu deneyimine başvurmada bu önermeyi bilemezdik, dolayısıyla a priori olamaz. Diğer yandan Kripke'ye göre bu önerme zorunlu bir doğrudur, yani her olanaklı dünyada doğrudur. Bunun nedeni özdeşlik ifade eden bu tümcede geçen "Hesperus" ve "Phosphorus" terimleri birer özel addır ve dolayısıyla her ikisi de zorunlu imleyicidir. "Hesperus" adı ile örneğin "günbatımından hemen sonra ilk ortaya çıkan parlak gök cismi" betimlemesi eşanlamlı olamaz Kripke'ye göre. Buna benzer bir betimleme adın ilk dile kazandırılmasında bir rol oynamış olabilir. Buna benzer bir betimleme "Hesperus" adının göndergesini sabitlemiş olabilir. Ancak bunu yaparken bu ad ile eşanlamlı hale gelmez. Özel ad zorunlu imleyicidir, betimleme ise olumsal imleyicidir. Günbatımından hemen sonra ilk ortaya çıkan parlak gök cismi Venüs değil, başka bir gök cismi olabilirdi, ancak Hesperus Hesperus'tan farklı bir gök cismi olmazdı. Yani "günbatımından hemen sonra ilk ortaya çıkan parlak gök cismi" farklı olanaklı dünyalarda farklı gök cisimlerine gönderme yaparken, "Hesperus" adı tüm olanaklı dünyalarda aynı gök cismine, yani Venüs'e gönderme yapar. Aynı şey "Phosphorus" adı için de geçerlidir. Bu adın ilk dile sunulmasında "gündoğumundan hemen önce en son görünen parlak gök cismi" türünde bir betimleme kullanılmış olabilir. Ancak bu betimleme yalnızca bir gönderge-saptardır, özel ad ile eşanlamlı değildir. Daha önce tartıştığımız Orhan Veli örneğinde olduğu gibi bu betimleme olumsal bir imleyici iken "Phosphorus" adı zorunlu bir imleyicidir. Hem "Hesperus" hem de "Phosphorus" adı tüm olanaklı dünyalarda aynı gök cismine, yani Venüs gezegenine gönderme yaparlar. Bu durumda tüm olanaklı dünyalarda ikisi yanı nesnedir. Buradan da istenen sonuca varabiliriz. "Hesperus ile Phosphorus özdeştir" tümcesinin dile getirdiği önerme tüm olanaklı dünyalarda doğrudur. Dolayısıyla bu önerme zorunlu a posteriori bir önermedir.

Türkçe dilinde eşgöndermeli iki özel ad bulabilir misiniz? Bulduğunuz bu özel adlara X ve Y diyelim. Şimdi bunları bir araya getirip bir özdeşlik önermesi kurun: X Y'dir. Bu iki ad eşgöndermeli olduklarına göre önermeniz de doğru olacaktır. Şimdi kendinize sorun: doğru olan bu önerme yanlış olabilir miydi? Ya da bunu şu şekilde sorun: X ile Y aynı şey olmayabilir miydi? Kripke'ye göre yanıtınız "hayır" olmalıdır.

GENEL TERİMLER VE TÜR ADLARI

Doğrudan Gönderim Kuramı öncelikle özel ad ve zamir gibi basit tekil terimlerin semantik çözümlemesine yönelik ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı tekil bir nesneye gönderme yapma yolları üzerine bir kuram olarak ele alınabilir. Doğrudan Gönderim Kuramının bu ünitenin başında tartıştığımız Kripke'nin Betimlemeci Gönderim Kuramına karşı argümanlarının etkisiyle ortaya çıktığını anımsayalım. Bu argümanları kullanarak Kripke özel ad ve zamir türündeki basit tekil terimlerin betimsel içerikleri olmadıklarını savunup, buradan yola çıkarak bu tür terimlerin zorunlu imleyiciler olduklarını savlamıştı. Şimdi de bu ünitenin son konusu olarak bu argümanların özel ad ve zamir türündeki tekil terimler dışında başka tür terimlere nasıl uygulanabileceğine bakıp bunun felsefi sonuçlarını tartışalım. Kripke *Adlandırma ve Zorunluluk* adlı yapıtının üçüncü ve son bölümünde özel adlar için geliştirdiği düşüncelerin büyük ölçüde bazı "genel terimler" için de geçerli olduğunu savlar. Tekil bir nesneye gönderme yapma işlevi olan özel ad gibi tekil terimlerden farklı olarak genel terimler birden çok nesneye uygulanabilir bir yapıdadırlar. Bun-

lar arasında en sıkça kullandığımız *su*, *kaplan*, *yıldız*, *maymun* gibi “doğal tür adları” birer genel terimdirler. Örneğin “kaplan” terimi genel bir terimdir çünkü bir değil birçok kaplan vardır ve her birine bu terimi uygulayabiliriz. Yani “a”, “b” ve “c” nin üç ayrı kaplanın adı olduğunu varsayarsak, “a kaplandır”, “b kaplandır”, ve “c kaplandır” tümcelerinin üçü de doğru olur. Bir genel terimin birden çok nesneye “uygulanabilir” olmasıyla bunu kastediyoruz. Fark edeceğiniz üzere genel terimler ile yüklemeler arasında çok yakın bir ilişki bulunuyor. Her genel terimden bir yüklem elde edebiliyoruz: “x sudur”, “x kaplandır”, “x yıldızdır”, “x maymundur” vs. Bu yüklemelerin boşluğunu temsil eden x değişkeni yerine farklı tekil terimler koyarak farklı tümceler elde edebiliyoruz. Genel terimlerin tekil terimler ile bu şekilde bir araya gelerek tümce oluşturmaları dilin sentaktik yapısını anlamak açısından da önemli bir konudur kuşkusuz. Ancak biz şimdi asıl konumuza dönelim. Biraz önce verdiğimiz genel terim örneklerinin hepsi Kripke’ye göre doğal tür adlarıdır. Başka türde genel terimler de bulunur; örneğin “masa”, “bilgisayar”, “bilezik” gibi insan yapımı “eşya adları” da genel terimdir. Matematik dilinde kullanılan “sayı”, “fonksiyon”, “kesir” gibi terimler, ya da geometri dilinde kullanılan “üçgen”, “küre”, “düzlem” gibi terimler de genel terimdirler. Bu terimlerin hepsinin ortak olan özellikleri birden çok nesneye uygulanabilir olmalarıdır.

Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi Doğrudan Gönderim Kuramı bazı felsefecilere göre genel terimler için de geçerlidir. Bu görüşü savunanlar çoğunlukla özellikle doğal tür adları için bunun geçerli olduğunu savlarlar. Örneğin “kaplan yırtıcı bir hayvandır” dediğimizde kullandığımız “kaplan” terimi bir doğal türe, yani bir hayvan türüne doğrudan gönderme yapar. Özel adlar kişi ya da nesnelere doğrudan gönderme yapma araçlarıyken, doğal tür adları ise soyut türlere doğrudan gönderme yapmaya yararlar. Bu sayede daha önce de belirttiğimiz gibi eşgöndermeli iki tür adını bir araya getirerek özdeşlik tümceleri oluşturabiliriz. Hem “su” hem de “H₂O” adı aynı doğal türe gönderme yaparlar. Aynı özel adlar gibi ikisi de zorunlu imleyicidir; tüm olanaklı dünyalarda aynı türe gönderme yaparlar. Bundan dolayı da “Su H₂O ile özdeşdir” tümcesi zorunlu olarak doğru olan bir önermedir.

Özet

Kripke'nin Betimlemeci Gönderim Kuramına karşı argümanlarını açıklamak ve tartışmak.

Frege ve Russell'in dil kuramları özel ad türünde basit tekil terimlerin gönderme yapma yolları konusunda ortak bir görüşe sahiptir. İki kurama göre de bir özel adın gönderme yapabilmesi için mutlaka kullanıldığı bağlamda bir tekil betimlemeyi içermesi gerekir. Örneğin "Thales" adıyla Antik çağda yaşamış bir filozofa gönderme yapabilmemiz için, söz konusu insanı betimleyen bir tekil terimimiz olmalı. Diyelim bu özel adı duyduğumuzda aklımıza şu betimleme geliyor: "her şeyin su olduğunu savunmuş olan filozof". Eğer bu garip metafizik kuramı savunmuş olan tek filozof o ise, o zaman "Thales" adıyla gönderme yapılan kişi de o olur. Bu durumda "Thales" adı ile "her şeyin su olduğunu savunmuş olan filozof" betimlemesi eşanlamlı olmalıdır. Bu sadece "Thales" için değil kullandığımız tüm özel adlar için geçerlidir; yani bir özel ad gerçekte gizli ya da örtük bir tekil betimlemedir. İşte bu görüşe çağdaş dil felsefesinde Betimlemecilik (Descriptivism) ya da Betimlemeci Gönderim Kuramı (Descriptive Theory of Reference) deniyor. Kripke *Adlandırma ve Zorunluluk* (Naming and Necessity) adlı çalışmasında bu kurama karşı argümanlar verir. Bunlardan en etkili olmuş olanı *kıplık* üzerinedir, yani *olabilirlik* kavramına dayanır. Kripke'ye göre özel adlar ile tekil betimlemelerin gönderme yapma biçimleri arasında çok temel bir fark bulunur. Bir betimleme aslında bir özellikler kümesidir. Gerçek dünyada o özelliklere sahip olan tek bir nesne ya da kişi bulunursa, o betimlemenin göndergesidir. Örneğin "her şeyin su olduğunu savunmuş olan filozof" betimlemesinde geçen özelliklere sahip, yani her şeyin su olduğunu savunmuş olma özelliğine ve filozof olma özelliğine sahip tek bir insan var ise, o kişi betimlemenin göndergesidir. Bu "gerçek" dünya için geçerlidir. Yani gerçekte olanlar ya da olmuş olanlara baktığımızda bu özelliklere sahip olan tek bir insan bulursak, o kişi gerçek dünyada bu betimlemenin göndergesi olur. Ancak gerçekte olmuş olanlar yerine, olmamış olan ama olabilecek olanlara bakarsak durum farklı çıkar. Yani gerçek dünya yerine "olanaklı dünyalara" bakarsak farklı

göndergeler elde edebiliriz. Gerçek dünyada bu garip metafizik savı savunmuş olan Thales ise, betimlemenin de göndergesidir. Ama Thales'in bu betimlemenin göndergesi olması gerçek dünyanın tarihinin gelişiminin olumsuz bir sonucudur. Thales'in böyle bir sayı savunmuş olması zorunlu bir durum olamaz. Tarihte olaylar farklı şekilde gelişmiş olsaydı, Thales değil, örneğin Aristoteles bu savı savunmuş olabilirdi. Kripke bu tür gözlemlerden yola çıkarak tekil betimlemelerin "zorunlu" değil "olumsal" imleyiciler olduğu sonucuna varır. Kripke'ye göre eğer bir terim farklı olanaklı dünyalarda farklı nesnelere gönderme yapıyorsa o terim "olumsal imleyici", tersiyse, yani bir terim her olanaklı dünyada aynı nesneye gönderme yapıyorsa, o terim "zorunlu imleyicidir". Örneğin "her şeyin su olduğunu savunmuş olan filozof" betimlemesi gerçek dünyada Thales'e gönderme yapar, ama bu tarihsel bir rastlantıdır. Aynı betimleme farklı olanaklı dünyalarda farklı kişilere gönderme yapabilir, bundan dolayı da zorunlu değil olumsal (ya da rastlantısal) bir imleyicidir. Bunu şu şekilde de dile getirebiliriz: Thales gerçekte her şeyin su olduğunu savunmuş olan tek filozoftur, ancak bu böyle olmayabilirdi, yani Thales böyle bir şeyi savunmamış olabilirdi, hatta tarihte olaylar farklı şekilde gelişmiş olsaydı Thales bir filozof bile olmayabilirdi. Dahası Thales değil bir başkası her şeyin su olduğunu savunmuş olan tek filozof olabilirdi. Bundan dolayı "her şeyin su olduğunu savunmuş olan filozof" terimi gerçek dünyada Thales'e gönderme yapsa da, farklı olanaklı dünyalarda farklı kişilere gönderme yapar. Betimlemeler Kripke'ye göre genelde bu şekilde gönderme yapmaya yarayan araçlardır. Yani gönderme yapılan kişi ya da nesnenin zorunlu olmayan (rastlantısal ya da olumsal) özelliklerini kullanarak gönderme yaparlar. Bundan dolayı betimleme ile gönderge arasındaki ilişki olumsaldır. Peki olumsal olmayan zorunlu imleyiciler olmaz mı? Kripke özel bazı türde betimlemelerin buna örnek olabileceğini söyler. Örneğin "üçün karesi" gibi matematiksel bir betimleme her durumda, ya da Kripke'nin deyimiyle, her olanaklı dünyada aynı sayıya gönderme yapar. Neden? Çünkü üçün karesi dokuz olduğuna göre

bu farklı bir sayı olamazdı. Tabii denilebilir ki “üçün karesi” terimi farklı bir anlama gelmiş olsaydı tabii ki farklı bir sayıya gönderme yapabilir-di. Örneğin “üç” adı üç sayısının değil de dört sayısının adı olmuş olsaydı “üçün karesi” terimi de dokuza değil on altıya gönderme yapardı. Ama bu bizi ilgilendirmiyor. Yani betimlemenin içinde geçen sözcüklerin anlamlarını değiştirmeden sorumuzu yanıtlamak gerekiyor. Matematik dilinde “üç” adı ve “karesi” fonksiyonunun anlamlarını değiştirmedeğimizde “üçün karesi” tüm olanaklı dünyalarda aynı sayıya gönderme yapar. Bunun gibi zorunlu imleyici olan betimlemeler bulunur ancak normalde kullandığımız dilin betimlemele-ri çoğunlukla olumsal imleyicilerdir. Özel adlar ise Kripke’ye göre hep zorunlu imleyicilerdir. Bu- nu görmek için bir özel adın modal bağlamdaki kullanımlarına bakmak gerekir. Biraz önceki ör- neğe dönelim. Thales gerçekte her şeyin su oldu- ğunu savunan filozof olmuş olsa da, böyle olma- yabilirdi demiştik. Bunu şu tümceyle dile getire- biliriz:

Thales gerçekte her şeyin su olduğunu savunmuş olan tek filozof olmayabilirdi.

Bu tümce içinde iki ayrı terim geçer; biri bir özel ad olan “Thales” diğeri ise bir tekil betimleme olan “gerçekte her şeyin su olduğunu savunmuş olan tek filozof”. Eğer bu özel adı kullanan kişi- nin Thales hakkında bildiği tek şey buysa Betim- lemeci Gönderim kuramına göre bu iki terim eşanlamlı olmalıdır. Ancak öyleyse tümcede ge- çen betimlemeyi çıkarıp yerine özel adı koydu- ğumuzda tümcenin anlamının değişmemesi gere- kir. Bu durumda ilk tümcemiz doğru ise şu tüm- cenin de doğru bir şey dile getirmesi gerekirdi:

Thales Thales olmayabilirdi.

Ancak bu tümcenin doğru bir düşünce dile geti- remez; bunu varsaymak bir insanın kendisinden başka biri olabileceğini söylemek olur. Bu iki tümce arasındaki fark ilkinde kullanılan betimle- menin olumsal imleyici olması, ikinci tümcede onun yerine koyduğumuz özel adın ise zorunlu imleyici olmasıdır. “Thales” adı tüm olanaklı dün- yalarda aynı kişiye gönderme yapar, “gerçekte her şeyin su olduğunu savunmuş olan tek filo- zof” betimlemesi ise farklı olanaklı dünyalarda farklı kişilere gönderme yapar. Buradan da bir özel adın hiçbir durumda bir betimleme ile eşan- lamlı olamayacağı sonucuna varırız.

Doğrudan Gönderim Kuramını açıklamak ve tartışmak.

Bir özel ad Betimlemeci Gönderim Kuramına gö- re her durumda tekil bir betimleme içerir. Bu be- timleme adın anlamıdır ve ad onun aracılığıyla gönderme yapar. Kripke Betimlemeci kurama karşı çıkarak özel adların bu şekilde gönderme yaptıklarını kabul etmez. Peki özel adlar betimle- meler aracılığıyla gönderme yapmıyorlarsa nasıl gönderme yapıyorlar? Örneğin “Thales” adını kul- lanarak nasıl oluyor da bundan iki bin beş yüz yıl önce yaşamış ve hakkında çok az şey bildiğimiz birinden bahsedebiliyoruz? İlk kez Kripke’nin tar- tıştığı ve sonrasında literatüre Nedenselci Gönde- rim Kuramı olarak geçen görüş işte bu soruya ya- nıt vermeye çalışır. Bu görüşe göre özel adların gönderme yapmaları “tarihsel bir kullanım zinci- rine dayanır”. Bunu basitçe şöyle açıklayabiliriz. Önce bir özel ad “adlandırma töreni” ile dile su- nular. Diyelim ki annesi Thales doğduğunda ona “Thales” adını veriyor. Daha sonra bu özel adı annesi Thales’ten bahsetmek için kullanır. Bunu duyan biri “Thales” adını anneden öğrenir. O da bir başka bağlamda aynı adı kullanır ve bu nesil- den nesile günümüze kadar gelir. Böylece o adın bir tarihsel kullanım zinciri oluşur. Bu zincirin ucundaki bir halka olarak günümüzde “Thales” adını kullanan biri bu sayede o ad ile o adın gön- dergesi olan kişi arasında bir nedensellik bağı ku- rular. Bu tarihsel kullanım zincirinin tüm halkala- rını tek bir insanın bilmesi çoğunlukla olanaklı değildir. Hatta bir özel adı kullanan kişi o adı ilk defa kimden duyduğunu, adı nasıl öğrendiğini bile unutmuş olabilir. Önemli olan bu tarihsel zin- cirin, özel adı kullanan kişi tarafından bilinmesi değildir. Bu zincirin gerçekte olması yeterlidir. Eğer ki “Thales” adını kullandığınızda sizin bu kullanımınızı iki bin beş yüz yıl önce yaşamış bir filozofa bağlayan bir zincir gerçekte var ise bu sa- yede o filozofa gönderme yapmış olursunuz. Pe- ki bu durumda bir özel adın anlamı nedir? Yani tümce içinde kullandığımızda o özel adın tümce- nin anlamına katkısı ne olur? İşte bu soruya veri- len basit bir yanıt dil felsefesi tarihine “Doğrudan Gönderim Kuramı” olarak geçmiştir. Bu kurama göre özel adın anlamı ile göndergesi aynı şeyidir. Yani “Thales bir filozoftur” tümcesinde geçen “Thales” adının anlamı ya da teknik deyiimiyle adın semantik içeriği, o adın gönderme yaptığı

kişinin kendisidir. Bu görüşe göre özel adlar betimleme içermediklerinden dolayı değil “doğrudan” gönderme yaparlar. Bundan dolayı bu kurama Doğrudan Gönderim Kuramı deniyor. Tümce nin anlamına daha önce önerme demiştik. Bu durumda “Thales bir filozoftur” tümcesinin dile getirdiği önerme iki parçadan oluşur: Thales adının doğrudan gönderme yaptığı bir insan ve “x filozoftur” yüklemine gönderme yaptığı bir özellik. Yani önerme Thales’in kendisi ve *filozof* olma özelliğinden oluşur. İşte bu tür önermelere de “tekil önerme” deniyor. Bunlar gönderme yapılan nesnenin kavramsal bir temsilini ya da betimlemesini içermeden doğrudan o nesneyi içeren türde önermelerdir.

Kripke’nin kuramının epistemik ve metafizik sonuçlarını tartışmak.

Kripke’ye göre özel adların ve doğal tür adları gibi bazı genel terimlerin zorunlu imleyiciler olduğunu gördük. “Thales” adı tüm olanaklı dünyalarda aynı kişiye gönderme yapar; “su” adı tüm olanaklı dünyalarda aynı sıvıya gönderme yapar. Diğer yandan bir adın betimleme yoluyla dile kazandırılabilmesini de gördük. Örneğin “metre” sözcüğü belirli bir çubuğun (S çubuğu diyelim) belirli bir andaki (t anı diyelim) uzunluğunun adı olarak tanımlanmış olsun. Bu durumda “S çubuğu t anında bir metredir” tümcesi hiçbir ölçüme gerek duymadan a priori olarak bilinebilir. Ancak bu tümce zorunlu bir olguyu dile getirmez. Eğer ki çevresel faktörler farklı olmuş olsaydı tam tanım anında bu çubuk o andaki gerçek uzunluğundan biraz daha kısa ya da uzun olmuş olabilirdi. Yani tam t anında S çubuğu bir metre uzunluğunda olmayabilirdi. Bunu dilsel yoldan da şu şekilde gösterebiliriz. Tanımı verildikten sonra “metre” terimi belirli bir uzunluğun adı olur ve tüm olanaklı dünyalarda bu uzunluğa gönderme yapar; yani “metre” zorunlu imleyicidir. Diğer yandan “S çubuğunun t anındaki uzunluğu” bir tekil betimlemedir ve farklı olanaklı dünyalarda farklı uzunluklara gönderme yapar. Bundan dolayı “S çubuğu t anında bir metredir” gerçek dünyamızda doğru bir önerme olsa da, farklı olanaklı dünyalarda yanlış bir önerme olur. Yani bu önerme olumsal bir doğrudur. Bu tür örnekler yoluyla Kripke olumsal a priori önermeler olduğu sonucuna varır. Bu Kripke öncesi gele-

neksel görüş olan *tüm a priori önermeler zorunludur* ilkesine karşı örnek oluşturur. Diğer yandan yine bu geleneksel görüşe göre tüm a posteriori önermeler olumsal olmalıdır. Kripke buna da karşı çıkar. Frege’nin örneği bunu gösterebilir. “Hesperus” (Akşam Yıldızı) ve “Phosphorus” (Sabah Yıldızı) adları eşgöndergelidir, ikisi de Venüs gezegenine gönderme yapar. İkisi de özel ad oldukları için zorunlu imleyicidir, tüm olanaklı dünyalarda Venüs’e gönderme yaparlar. Yani bu ikisi tüm olanaklı dünyalarda aynı olmalıdır. Bu durumda “Hesperus ile Phosphorus özdeşdir” tümcesi zorunlu bir doğrudur. Ancak bu önermenin doğruluğunu salt akıl yoluyla ya da salt dilsel yolla bilemeyiz. Bilimsel bir buluş gereklidir. Bundan dolayı bu önerme a priori değil a posteriori olmalıdır. Bu da geleneksel görüşe karşı olarak zorunlu a posteriori önermelerin de var olabileceğini göstermemizi sağlar.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi “dünya” ile “üzerinde yaşadığımız gezegen” terimlerinin eşanlamlı olamayacağını göstermemizi sağlar?

- “Dünya” ile “üzerinde yaşadığımız gezegen” terimleri eşgöndergelidir.
- Üzerinde yaşadığımız gezegen Dünyadır.
- Üzerinde yaşadığımız gezegene “Dünya” diyoruz.
- Üzerinde yaşadığımız gezegene “Dünya” yerine başka bir ad verebilirdik.
- Üzerinde yaşadığımız gezegen Dünya olmayabilir.

2. Aşağıdakilerden hangisi Kripke’ye göre doğru **olamaz**?

- Bir özel ad hiçbir durumda betimsel içeriğe sahip değildir.
- Bir özel ad her durumda zorunlu imleyicidir.
- Özel adlar göndermeleri hakkında bilgi içermezler.
- Özel adlar betimleme yoluyla dile sunulabilirler.
- Bir şeyin adının ne olduğu o şeyin zorunlu bir özelliğidir.

3. Aşağıdaki terimlerden hangisi olumsal imleyicidir?

- “Dünya”
- “Beyaz”
- “Ankara”
- “Türkiye’nin başkenti”
- “Dairenin çapı”

4. Doğrudan Gönderim Kuramına göre aşağıdakilerden hangisi doğru olamaz? (Örnekte kullanılan “Ali” adının bir çocuğa gönderme yaptığını varsayın.)

- “Ali top oynuyor” tümcesinin dile getirdiği önermenin bir parçası da Ali’nin kendisidir.
- “Ali top oynuyor” tümcesi tekil bir önerme dile getirir.
- “Ali top oynuyor” tümcesini kullanan kişinin Ali’ye gönderme yapabilmesi için onu tanımlayan bir betimlemeye sahip olması gerekmez.
- “Ali top oynuyor” tümcesinin dile getirdiği önerme yalnızca kavramlardan oluşur.
- “Ali top oynuyor” tümcesindeki “Ali” adı yerine ona gönderme yapan bir betimleme kullınsak dile getirdiğimiz önermede Ali’nin kendisi olmaz.

5. Nedenselci Gönderim Kuramına göre aşağıdakilerden hangisi doğru **olamaz**?

- “Aristoteles” adının gönderme yaptığı kişinin bir filozof olduğunu bilmeyen biri de bu ad ile ona gönderme yapabilir.
- “Aristoteles” adıyla Aristoteles arasında bir nedensellik bağı bulunur.
- “Aristoteles” adını bir başkasından duyup kullanmaya başladığımızda biz de bu adın kullanım tarihindeki zincirin bir halkası oluruz.
- Bizim bu gün “Aristoteles” adıyla Antik çağda yaşamış bir filozofa gönderme yapabilmemiz için onun yaşadığı zamanda da kendisine “Aristoteles” diye seslenilmiş olması gerekir.
- Aristoteles hakkında bildiğimiz çoğu şeyin yanlış olduğunu öğrensek bile, bu ad ile ondan bahsedebiliriz.

6. Aşağıdakilerden hangisi Kripke’ye göre zorunlu bir doğruyu dile getirir?

- Atatürk Kurtuluş Savaşını kazanan komutandır.
- Mustafa Kemal Türkiye’nin ilk Cumhurbaşkanıdır.
- Mustafa Kemal ile Atatürk aynı kişidir.
- Atatürk ile Türkiye’nin ilk Cumhurbaşkanı aynı kişidir.
- Atatürk Türkiye Cumhuriyetinin kurucusudur.

7. Aşağıdakilerden hangisi Kripke’ye göre “Hesperus ile Phosphorus aynı gök cisimidir” tümcesi hakkında doğru bir sav **değildir**?

- Bu tümce zorunlu bir doğruyu dile getirir.
- Bu tümcenin doğru olduğunu gökyüzünü gözlemleyerek öğrendik.
- Bu tümce a posteriori bir doğruyu dile getirir.
- Bu tümcenin dile getirdiği önerme her olanaklı dünyada doğrudur.
- “Hesperus” ve “Phosphorus” Venüs gezegeninin farklı adları oldukları için bu tümcenin dile getirdiği önermeyi şu şekilde de söyleyebiliriz: “Venüs ile Venüs aynı gök cisimidir”.

8. Dünyanın kendi ekseni etrafında döndüğü süreyi “bir gün” diye tanımlarsak hakkında aşağıdakilerden hangisi Kripke’ye göre doğrudur?

- “Dünya kendi ekseni etrafında bir günde döner” tümcesi zorunlu bir doğruyu dile getirir.
- Dünyanın kendi ekseni etrafında daha yavaş dönmüş olduğunu varsaysak bile yine dönüş süresi tam tamına bir gün olurdu.
- Dünyanın kendi ekseni etrafında dönüşünün bir gün olduğu savını ancak gözlem yoluyla bilebiliriz.
- Dünya kendi ekseni etrafındaki dönüş süresi bir günden daha kısa ya da daha uzun olabilirdi.
- “Bir gün” terimi bu tanımın yapıldığı anda bir süreye gönderme yapan zorunlu imleyici olan bir terimdir.

9. Kripke’ye göre ilk metrik sistemde “metre” birim uzunluğunu belirlemek için kullanılmış olan Standart Metre çubuğu hakkında aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

- Standart Metre çubuğunun uzunluğunu metre cinsinden dile getiremeyiz.
- Standart Metre çubuğunun bir metre olduğu a posteriori bir doğrudur.
- Hiçbir ölçüm yapmadan Standart Metre çubuğunun bir metre uzunlukta olduğunu bilebiliriz.
- “Metre” uzunluğu ilk tanımlandığı anda Standart Metre çubuğu bir metreden farklı bir uzunlukta olamazdı.
- Standart Metre çubuğu zaman içinde genişirse “bir metre” uzunluğu da artabilir.

10. Aşağıdakilerden hangisi Kripke’ye göre doğru **değildir**?

- “Kaplan” genel terimi bir tür adıdır.
- “Kaplan” adının göndergesi bir hayvan türüdür.
- “Kaplan” terimi zorunlu imleyicidir.
- “Kaplan” adı bu hayvan türünü tanımlayan bir betimlemedir.
- “Kaplan” adının gönderme yapma biçimi özel adlanıncine çok benzer.

Okuma Parçası

Birisi, adlar olayında da bu ayrımı yapabilir. Bir adın gönderiminin bir betim veya betimler kümesince verildiğini farz edin. Eğer ad, bu betim veya betimler kümesiyle aynı anlama geliyorsa o, katı bir belirleyici olmayacaktır. O, tüm mümkün dünyalarda aynı nesneyi belirtmeyecektir; çünkü diğer nesneler, (elbette) betimimizdeki özsel özellikleri kullanmadığımız sürece, diğer mümkün dünyalarda verili özelliklere sahip olmuş olabilirler. Buna göre, “Aristoteles, Platon ile çalışmış en büyük adamdır” dediğimizi farz edin. Eğer bunu bir tanım olarak kullanıyorsak “Aristoteles” adı “Platon ile çalışan en büyük adam” anlamına gelir. O zaman, elbette bazı diğer mümkün dünyalarda, bu adam Platon ile çalışmamış olabilir ve diğer bazı adamlar Aristoteles olmuş olabilir. Öte yandan eğer betimi sadece göndergeyi sabitlemek için kullanıyorsak, o zaman bu adam, tüm mümkün dünyalarda “Aristoteles” in göndergesi olur. Betimin kullanımı tek başına, gönderimde bulunmak istediğimiz adamı ayırt etmek olacaktır. Fakat sonra, olgu-karşıtı olarak biz “Aristoteles’in felsefeyle hiç uğraşmamış olduğunu farz edip” dediğimiz zaman, bir çelişki gibi görünebilecek olan “Platon ile çalışan ve Büyük İskender’i eğiten ve şunları şunları yazan vb. kişinin felsefeyle hiç uğraşmamış olduğunu farz edin”i kast etmemiz gerekmez. Sadece “bu adamın felsefeyle hiç uğraşmamış olduğunu farz edin”i kast etmemiz gerekir.

(...)

Frege ve Russell’in kesinlikle tamamen serpilmiş bir kuramları var gibi görünür; buna göre özel bir ad, katı bir belirleyici değildir ve onun yerini alan betimle eşanlamlıdır. Fakat başka bir kuram şu olabilir: Bu betim katı bir gönderimi belirlemek için kullanılır. Bu iki alternatifin, daha önce sorduğum soru için değişik sonuçları olacaktır. Eğer “Musa” “şunları şunları yapan adam” anlamına gelirse, o zaman hiçkimse şunları şunları yapmadığında, Musa da var olmaz; hatta belki de “kimse şunu şunu yapmadı” ifadesi “Musa var olmadı”nın bir analizi bile olur. Fakat betim, bir göndergeyi katı olarak sabitlemek için kullanılırsa, o zaman bunun “Musa var olmadı” ile kast edilen *olmadığı* açıktır. Çünkü eğer gerçekte hiç kimsenin şunu şunu yapmadığı olgu-karşıtı bir olaydan konuşursak, diyelim ki İsrail oğullarını Mısır dışına çıkarmak, böyle bir durumda Musa’nın var olmamış olduğu sonucu çıkar mı diye sorabiliriz. Çünkü kuşkusuz Musa, sadece günlerini daha hoş bir şekilde, Mısır saraylarında geçirmeye karar vermiş olabilirdi.

Hiçbir zaman siyaset veya dinle uğraşmamış olabilir ve bu durumda belki de Kitab-ı Mukaddes'in Musa'yla ilişkilendirdiği şeylerin hiçbirini hiç kimse yapmamış olabilir. Bu, kendinde, böyle mümkün bir dünyada Musa var olmayabilirdi anlamına gelmez. Eğer öyleyse, bu durumda "Musa vardır" ifadesi, "belli bir betim için varlık ve biriciklik" koşulları yerine gelmiştir"den farklı bir anlama gelir ve dolayısıyla bu, son tahlilde tekil varoluşsal ifadenin bir analizini vermez. Eğer bunun bir anlam kuramı olduğu düşüncesinden vazgeçer ve betimlemiş olduğum yolla, onu bir gönderim kuramına dönüştürürseniz, kuramın bazı avantajlarından vazgeçersiniz. Tekil varoluşsal ifadeler ve adlar arasındaki özdeşlik ifadeleri başka tahliller gerektirir.

Frege, "anlam" terimini iki manada kullandığı için eleştirilmelidir. Çünkü o, belirleyicinin anlamını, onun anlamı olarak alır ve onu aynı zamanda onun gönderiminin belirlenme yolu olarak alır. İkisini özdeşleştirerek o, her ikisinin de tam betimlerle verildiğini var sayar. Nihai olarak bu ikinci var sayımı da reddedeceğim; fakat o doğru olsaydı bile, ilkinin reddediyorum. Bir betim, bir belirleyici ile eş anlamlı kullanılabilir veya onun gönderimini sabitlemek için kullanılabilir. "Anlam" ın iki Fregeci anlamı gündelik dildeki "tanım" ın iki anlamıyla örtüşür. Bunların dikkatlice ayırt edilmeleri gerekir.

Kaynak: Kripke, S. **Adlandırma ve Zorunluluk**, çev. Berat Açıl, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005, s. 72-75.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Betimlemeci Gönderim Kuramına Karşı Argümanlar" bölümünü yeniden okuyun. Dünyanın Dünya olmayabileceğini düşünmek bir çelişkiye yol açar. Ancak Dünyanın üzerinde yaşadığımız gezegen olmadığını çelişkiye düşmeden düşünebiliriz. (Başka bir yerde de yaşıyor olabilirdik.) Bu da iki terimin eş anlamlı olmadıklarını gösterir.
2. e Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Betimlemeci Gönderim Kuramına Karşı Argümanlar" bölümünü yeniden okuyun. Bir şeye ya da kişiye ne ad verdiğimiz bize bağlıdır, dolayısıyla zorunlu değil olumsaldır.
3. d Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Betimlemeci Gönderim Kuramına Karşı Argümanlar" bölümünü yeniden okuyun. Türkiye'nin başkenti Ankara yerine bir başka şehir olabilirdi. Bundan dolayı d şıkkındaki terim olumsal imleyicidir.

4. d Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Doğrudan Gönderim Kuramı" bölümünü yeniden okuyun. Bu tümcenin dile getirdiği önermede Ali'nin kendisi de olduğu için (ve Ali, bir kavram olmadığı için) d şıkkı doğru değildir.
5. d Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Doğrudan Gönderim Kuramı" bölümünü yeniden okuyun. Nedenselci Gönderim Kuramına göre bir insanın adı değişse de tarihsel kullanım zinciri devam edebilir; Aristoteles'ten bahsedebilmemiz için yaşadığı dönemde "Aristoteles" adını kullanmış olması gerekmez.
6. c Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Betimlemeci Gönderim Kuramına Karşı Argümanlar" bölümünü yeniden okuyun. Kripke'ye göre iki özel adın olduğu bir özdeşlik tümcesinin dile getirdiği önerme her olanaklı dünyada doğru olacağı için zorunlu bir doğrudur.
7. e Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Olumsal A Priori ve Zorunlu A Posteriori" bölümünü yeniden okuyun. e şıkkı dışındaki tüm diğer şıklar doğrudur. e şıkkında söz edilen önerme a priori olduğu için sorudaki önermeyle aynı olamaz.
8. d Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Olumsal A Priori ve Zorunlu A Posteriori" bölümünü yeniden okuyun. Sorudaki tümce Kripke'ye göre olumsal a priori örneğidir. d şıkkı bu tümcenin olumsal bir doğru olmasının nedenini dile getirdiği için Kripke'ye göre doğru olmalıdır.
9. c Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Olumsal A Priori ve Zorunlu A Posteriori" bölümünü yeniden okuyun. Bu tümce a priori olarak bilinebilir, yani gözleme dayanmaz.
10. d Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Genel Terimler ve Tür Adları" bölümünü yeniden okuyun. Kripke d şıkkındaki sav dışındaki diğer tüm savları kabul eder. "Kaplan" türündeki genel terimler de aynı özel adlar gibi betimsel içeriğe sahip değildir.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Diyelim ki Buda hakkında tek bildiğim şey Budizm öğretisini yayan kişi olduğu. (X=Buda; Y=Budizm öğretisini yayan kişi.) Yani “Buda kimdir?” diye sorduklarında tek söyleyebileceğim şey onun Budizm öğretisini yayan kişi olduğu. Diyelim ki bunun üzerine “peki Budizm nedir?” diye sordular. Buna da olsa olsa “Buda’nın yaydığı öğreti” yanıtını verebiliyorum. Tüm bilğim bununla sınırlı. Şimdi ikisini bir araya getirerek “X, Y olmayabilir miydi?” sorusunu soralım: Buda Budizm öğretisini yayan kişi olmayabilir miydi? Sorunun Kripke’ye göre doğru yanıtı “evet” olmalı. Öyleyse de “Buda” adı “Budizm öğretisini yayan kişi” betimlemesi ile eşanlamlı olamaz. İlk zorunlu imleyici, ikincisi ise olumsal imleyicidir.

Sıra Sizde 2

Bu görüşe göre maddelerin kimyasal yapıları metafizik açıdan zorunludur. Suyun H₂O olması nasıl zorunlu ise, örneğin altının atom sayısının 79 olması da zorunludur. Atom sayısı farklı olan bir şey altına ne kadar benzerse benzesin altın olamaz. Yani “altının atom sayısı 79dur” tümcesi metafizik açıdan zorunlu bir doğruyu dile getirir.

Sıra Sizde 3

“İçel” ve “Mersin” aynı ilimizin iki ayrı adıdır, yani bu iki özel ad eşgöndergelidir. Şimdi bu ikisini bir araya getirip bir özdeşlik önermesi elde edelim: İçel Mersin’dir. Sözünü ettiğimiz şeyin bir il olduğu bilgisini de ekleyerek bunu daha doğal bir şekilde şöyle de dile getirebiliriz : İçel ile Mersin aynı ildir. Şimdi soralım: İçel ile Mersin aynı ile olmayabilir miydi? Eğer yanıtınız “evet” ise bunun nasıl olabileceğini açıklamanız gerekir. Ya da Kripke ile aynı fikirdeyseniz bu soruya yanıtınız “hayır” olmalı. Bu durumda da kurduğumuz bu önermenin zorunlu bir doğru olduğunu kabul etmiş oluruz.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Kripke, S. (2005). **Adlandırma ve Zorunluluk**, çev. Berat Açıl, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Russell, B. (1905). “On Denoting”, *Mind*, 14.
- Russell, B. (1910-11). “Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description”, *Proceedings of the Aristotelian Society*, 11(1910-11).
- Russell, B. (1964). **The Problems of Philosophy** (İlk basım 1912) New York: Oxford University Press.
- (**Felsefe Sorunları**, Çeviren: Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul: Kabalcı Yay. 2000.)

6

Amaçlarımız

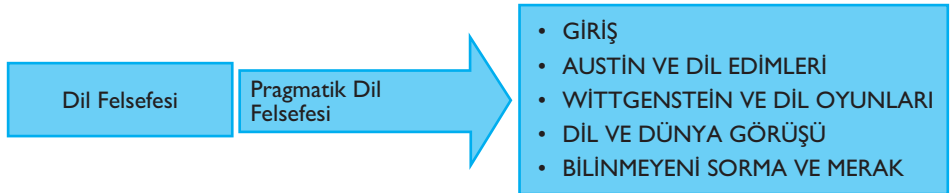
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Pragmatik dil felsefesinin ele aldığı konuları genel hatları ile açıklayabilecek ve tartışabilecek,
- Austin'in "söz edimleri" ve Wittgenstein'in "dil oyunları" kavramlarını açıklayabilecek ve tartışabilecek,
- Dil kullanımı ile dünya görüşü ve merak etme arasındaki ilişkileri tartışabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- John Austin
- Ludwig Wittgenstein
- Söz Edimleri
- Dil Oyunları
- Dünya Görüşü
- Kavramsal Çerçeve
- Bilinmeyi sorma
- Merak

İçindekiler

Pragmatik Dil Felsefesi

GİRİŞ

Dil felsefesinin üç alt alanı arasında ilk üniteye yaptığımız ayrımı anımsayalım: semantik, sentaks ve pragmatik. Semantik anlam ve gönderme kavramlarını temel alır. Bildirimsel bir tümcenin semantik içeriği ve bu içerik aracılığıyla o tümcenin dünya ile olan ilişkisini ele alan semantik kuramları ve bunlara dair sorunları daha önceki ünitelerde ayrıntılı olarak tartıştık. Sentaks ise tümcenin içeriğini değil biçimini araştıran bir alan olduğunu söylemiştik. Bu anlamda “biçim” bir tümcenin mantıksal yapısını gösterir ve sentaksın temel araştırma konusudur. Bu konuyu ayrı bir üniteye tartışmadık. Ancak Frege, Russell ve Kripke gibi filozofların semantik kuramlarını irdelerken bu kuramların sentaksa dair farklı görüşlerini ele aldık. Bu ünitenin konusu ise dil kullanımına dair felsefi sorunların tartışıldığı bir alan olan pragmatik olacak. Pragmatik alanının keskin bir tanımı bulunmaz. Ancak böyle bir üçüncü alt alana da bir gereksinim bulunur; zira semantik ve sentaksın ele almadığı ancak felsefi açıdan çok önemli olan birçok konu ve soru vardır. Bu üniteye bunlardan yalnızca bir kaçını ele alacağız. Bunu yaparken çağdaş felsefede önemli izler bırakmış olan Austin, Wittgenstein, Collingwood, Carnap, Kuhn gibi filozofların dile dair görüşlerini de kısaca tartışma olanağımız olacak. Bunlara geçmeden önce semantik ve sentaks dışında dil felsefesinde “pragmatik” diye bir üçüncü alana neden gereksinim oluştu, buna kısaca değinelim. Dilin en önemli işlevlerinden biri dünya hakkında bilgi içeren imler oluşturma özelliğidir. Sonlu sayıda sözcük dağarcığında oluşan bir dilde dünya hakkında sonsuz sayıda bildirimsel tümce elde edebiliyoruz. Semantik ve sentaks dilin bu özelliğini araştırır. Dil sayesinde düşüncelerimizi, inançlarımızı, bilgimizi başkalarına iletebiliyoruz ve başkalarının neler düşündüğünü öğrenebiliyoruz. Hiç tanımadığımız hatta yüzyıllar önce yaşamış insanların zihinlerinden geçenlere tanıklık edebiliyoruz. Dilin en temel işlevlerinden biri bize sunduğu bu iletişim olanağıdır. Semantik dil felsefesi bize bunun nasıl gerçekleştiğini, bir tümcenin nasıl olup da bilgi içerdiği, nasıl olup da tümceler aracılığıyla dünya hakkında doğru ya da yanlış yargılar dile getirebildiğimizi araştırır. Ancak dilin işlevi salt bu değildir. Daha önce de belirttiğimiz üzere dili yalnızca doğru ya da yanlış olan düşünceler dile getiren bildirimsel tümce-ler aracılığıyla düşünceler üretip bunları başkalarına iletmek için kullanmayız.

Diğer yandan çağdaş felsefede birçok filozof bir dilin içerdiği “kavramsal çerçeve”nin o dili kullananların varlığa dair görüşlerini belirlediğini ve dünyayı nasıl algıladığımızı belirleyen bir dünya görüşünün oluşumuna katkıda bulunduğunu

Dil özür dilemek, soru sormak, oyun oynamak, ikna etmek, güç gösterisinde bulunmak gibi yaşamımızda önemli yer tutan birçok edimimizin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynar. Birazdan göreceğimiz üzere John Austin'in dil kuramının temeli olan “söz edimleri” kavramı ve Ludwig Wittgenstein'in geç dönemindeki dil anlayışının ürünü olan “dil oyunları” kavramı farklı açılardan buna dikkat çeker.

söyler. Bu filozoflar arasında ilk kez “dilsel çerçeve” terimini geliştiren Rudolf Carnap, farklı dillerin farklı “önkabulleri” olduğunu savunan Collingwood, bilimsel devrimlerin sonucu “paradigma”ların değişimiyle kavramsal çerçevelerin de değiştiğini gösteren Thomas Kuhn’un çalışmalarını bu üniteye kısaca ele alacağız. Diğer yandan felsefe literatüründe çok yeni tartışılmaya başlamış olan dil kullanımı ile bilinmeyi düşünmek, soru sormak ve merak etmek üzerine bir bölümle bu üniteyi bitireceğiz.

AUSTİN VE SÖZ EDİMLERİ

John Austin *How to Do Things with Words* (Söylemek ve Yapmak) adlı ünlü kitabında dilin temel işlevinin bilgi ya da enformasyon aktarmak olduğuna dair geleneksel görüşe karşı çıkar. Austin sözcüklerin iki ayrı şekilde kullanılabileceğini söyler: edimseller (performatives) ve saptayıcılar (constatives). İlkine örnek olarak “Özür dilerim!”, ikincisine örnek olarak da “Dünya yuvarlaktır” tümcelerini düşünelim. İlkinde tümceyi kullanan kişi bir bilgi aktarmak amacıyla değildir; bu tümceyi dile getirerek *özür dileme* edimini gerçekleştirmiş olur. Bu türde tümce kullanımları bilgi aktarmak, gerçekliği açıklamak, betimlemek, ya da saptamak amacıyla değildir; yani bunlar “saptayıcı” dil kullanımları değildir. Austin buradan yola çıkarak dil yoluyla dünyayı betimlemek ya da açıklamak, dünya hakkında doğru ya da yanlış bildirimlerde bulunmak amacındaki “saptayıcı” dil kullanımı dışında dilin çok önemli başka bir işlevi olduğunu savunur. Dil yoluyla normal şartlarda başka hiçbir yolla yapmayacağımız bazı şeyleri gerçekleştiririz. Biraz önceki örneğimiz olan *özür dileme* edimi bunlardan yalnızca biridir. Sormak, söz vermek, ad vermek, bahse girmek gibi daha birçok örnek verebiliriz. Dil kullanarak gerçekleştirilen bu tür “iş”lere Austin “söz edimi” (speech act) der. Kitabının ilerleyen bölümlerinde Austin edimseller ile saptayıcılar arasında keskin bir ayrım olmadığı ve aslında her söz ediminde ikisinin de bulunduğu sonucuna varır. Bundan dolayı söz edimleri arasında bir ayrım yapmak yerine, bir söz ediminin içinde yer alan üç ayrı söz edimi parçasından söz eder; düzsöz edimi (locutionary act), edimsöz edimi (illocutionary act) ve etkisöz edimi (perlocutionary act). Daha önce semantik kuramlar başlığı altında tartıştığımız Frege’nin kuramı Austin’e göre dilin yalnızca bir boyutu olan düzsöz edimlerini kapsar. Doğru ya da yanlış bir bildirimde bulunan bir tümceyi dile getirdiğimizde, söylediğimize bir *anlam* yükleriz ve bu sayede bir şeye *gönderme* yaparak onun hakkında bir bildirimde bulunuruz. Düzsöz edimi Frege’nin anlam ve gönderme ayrımıyla bu şekilde açıklanabilir. Ancak Austin’e göre bir tümce dile getirdiğimizde amacımız yalnızca sözcüklere anlam yükleyerek bir şeye gönderme yapıp doğru ya da yanlış olabilecek bir bildirimde bulunmak değildir. En basit ve yalın bağlamlarda bile dil kullanımının bunun ötesine geçen boyutları vardır. Öncelikle bir tümceyi yazılı ya da sözlü olarak dile getirdiğimizde dinleyici ya da okuyucularda bir “etki” bırakma niyetimiz vardır. Dil kullanımı ile iletmek istediğimiz şey yalnızca bir tümcenin dile getirdiği önerme değildir. Farklı bağlamlarda bir tümcenin kullanımı bunun dışında pek çok farklı amaçla hizmet edebilir. Amacımızı dinleyiciyi ikna etmeye çalışmak olabilir, ya da ona soru sormak, onun bilgisini ölçmek, onu yüceltmek ya da onu küçük düşürmek gibi birçok farklı amaçlar da taşıyabiliriz. İşte bir tümcenin bir sözel bağlamda kullanımında o tümceyi kullananın amaç ve niyetlerinin belirlediği bu tür edimlere Austin “edimsöz” (illocutionary act) der. Edimsöz edimlerine en açık şekilde verilen örnekleri daha önce “edimseller” dediğimiz türde sonunda ünlem imiyle dile getirdiğimiz türde fiillerde bulabiliriz. “Özür dilerim!” dediğimizde niyetimiz karşı taraf-

tan özür dileme edimini gerçekleştirmektir. Edimin başarılı olması için birçok koşulun sağlanması gerekir Austin'e göre. Özür dileyenin içten olması, yani gerçekten özür dilemek niyetiyle bu sözleri sarf etmiş olması tabii ki birinci koşuldur. Diğer yandan özür dilenen kişinin aynı dili konuşuyor olması ve söylenenin içtenlikle söylendiğine inanıyor olması, bunu özür dileyen kişinin biliyor olması gibi birçok koşul bir araya geldiğinde özür dileme edimi "başarılı" olmuş olur. Yani klasik semantik dil felsefesinde önemli olan tümcenin dile getirdiği önermenin hangi koşullarda doğru ya da yanlış olacağı iken, bir edimsöz söz ediminde ise doğruluk ya da yanlışlık değil edimin başarılı ya da başarısız olmasının koşulları önem kazanır. Ancak dil kullanımı sayesinde gerçekleştirdiğimiz şeyler yalnızca düzsöz ve edimsöz edimleri ile sınırlı değildir. Bu iki edimin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi aynı zamanda dinleyici ya da okuyucuda bir "etki" bırakır. "Özür dilerim!" diyen kişi özür dileme niyetini iletir (düksöz), özür dileme edimini gerçekleştirir (edimsöz), ve bunun sonucu olarak da özür dilenen kişide bir etki bırakmış olur. Austin bu etkiyi bırakmanın de bir söz edimi olduğunu savunarak buna da "etkisöz" edimi (perlocutionary act) der. Dil kullanımı ile her durumda istediğimiz etkiyi bırakamayabiliriz. Yani edimsöz edimi ile etkisöz edimi çakışmayabilir. Birisine "dikkat!" dediğinizde onu uyarmak niyetinde olabilirsiniz ve eğer söz edimi başarılı olursa uyarma edimi gerçekleşmiş olur. Ancak bunu duyan kişi şaka yaptığınızı sanıp sizi ciddiye almazsa siz uyarıda bulunmuş olmanıza karşın o uyarılmış olmaz. Böyle bir durumda edimsöz sizin gerçekleştirdiğiniz "uyarıda bulunma" işi iken, etkisöz edimi ise "kendisine şaka yapılma" işi olacaktır.

Bir edimsöz örneği de siz verin.

Austin'in söz edimleri ile bir başka çağdaş dil felsefecisi olan Paul Grice'in "sözel ima" (conversational implicature) kavramı arasındaki ilişkiye de dikkat çekmek gerekir. Grice bir tümcenin dildeki anlamı (sentence meaning) ile o tümceyi bir söznel bağlamda kullanan kişinin iletmek istediği anlam (utterer's meaning) arasında bir ayrım yapar. Bakkala girip "ekmek var mı?" diye sordüğümüzde normal koşullar altında amacımız bakkalda ekmek bulunup bulunmadığına dair merakımızı gidermek değildir. Bu soruyu sorarak aynı zamanda ekmeğe gereksinimimizin olduğunu ve ekmek satın almak istediğimizi de iletmış oluruz. Ancak tümce anlamında bu istekler dile getirilmezler; biz tümceyi kullanarak bunları "ima" ederiz. Austin'in terimiyle yalnızca tümcenin anlamını dile getirerek sorulan soruyla gerçekleştirilen düzsöz edimi değil, aynı zamanda amaçlarımızı ileten sözedimsel edimler de gerçekleştirmiş oluruz. Burada yer darlığı nedeniyle daha ayrıntılı ele almasak da Paul Grice'in çalışmalarının da pragmatik dil felsefesinde önemli bir iz bırakmış olduğunu belirtmek gerekir.

WITTGENSTEIN VE DİL OYUNLARI

Wittgenstein Tractatus dönemindeki savunduğu gerçekçi dil kuramından daha sonraları uzaklaşır. Ölümünden sonra yayınlanan *Philosophical Investigations* (Felsefi Sorgulamalar) adlı ünlü kitabında yeni bir kavram geliştirir: *dil oyunu*. Her kavram gibi bu kavramın da bir tanımını vermenin olanaksız olduğunu düşündüğü için örnekler ve açıklamalar ile kitap boyunca *dil oyunu* kavramını okuyucuya tanıtır. Her oyun gibi bir dil oyununun da kuralları vardır ve o dil oyununu öğrenmek için o kuralları da öğrenmek gerekir. Bir dil öğrenmek ve bir dili konuşur hale gelmek bir oyunu öğrenip o oyunu oynar hale gelmek gibidir Wittgenstein'a göre. Oyun salt

kuralları ile öğrenilmez, aynı zamanda bunları uygulamak da gerekir. Oyun oynamak için bilgi sahibi olmak yetmez aynı zamandan bu oyunun gerektirdiği türde bir etkinliğe katılıyor olmak gerekir. Saklambacın tüm kurallarını öğrense bile bir çocuk bu oyunu oynamadan öğrenmiş olmaz. Dolayısıyla her dil oyunu aynı zamanda bir etkinlik içerir. Buna Wittgenstein “yaşam biçimi” diyor. Dil oyununu öğrenmek demek belirli bir yaşam biçimini benimsemek demektir. Birbirinden farklı çok sayıda dil oyunu bulunur. Wittgenstein’ın kendi verdiği birkaç örneğe bakalım: metrik dizgede ölçüm yapmak, bir olayı bildirmek, emir vermek, emri yerine getirmek, soru sormak, teşekkür etmek, şaka yapmak, tahminde bulunmak, bir nesneyi betimlemek, bir nesneye ad vermek, bir nesnenin adını sormak, öykü uydurmak, problem çözmek, bir dilden diğerine çeviri yapmak, dua etmek, vb. Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi bir dil oyunu geleneksel anlamda “dil” dediğimiz şey değildir. Türkçe, Çince gibi doğal diller, ya da matematik, fizik gibi bilim alanlarının dilleri de dil oyunu değildirler. Aynı Austin’in kuramında olduğu gibi Wittgenstein’ın dil oyunları da dilsel edimlerdir. Wittgenstein dilin olabilmesi için belirli kurallar dizgesini kabul etmiş bir topluluk olması gerektiğini savunur. Bu kurallar dizgesi dil oyununu oluşturur ve oyun tek başına oynanamaz. Yani Wittgenstein’a göre kişinin kendi kendine kurallarını koyduğu özel bir dil oyunu olamaz; insanın kendi kafası içinde oluşturduğu ve başkasının anlayamayacağı bir “özel dil” düşüncesi bir saçmalıktır. Bir dili öğrenmek demek dil oyunları oynayan insan topluluğunun da bir parçası haline gelmeyi gerektirir. Bundan dolayı her dil oyunu aynı zamanda bir yaşam biçimidir. Dil oyunu durağan bir şey değildir, kuralları zamana ve bağlama göre değişir. Wittgenstein’ın kendi örneğine bakalım. “Metrik sistemde ölçüm yapma” bir dil oyunudur. Bu dil oyununun oluşması için “metre” denen uzunluğun bir tanımının verilmesi gerekir. Wittgenstein bu örneği verdiğinde Pariste özenle saklanan ve özel bir metal alaşımdan yapılmış bir çubuğun uzunluğuna bir “metre” denirdi. Bu metrenin tanımını verdiği için bu çubuğa da “standart metre çubuğu” denirdi. *Wittgenstein metrik sistemde ölçüm yapma* dil oyunu açısından bu standart metre çubuğunun önemini vurgular. Standart metre çubuğu bu dil oyunun kuralını oluşturuyordu o dönemde. Bu kuralı benimsedikten sonra bir nesnenin uzunluğunu metre cinsinden dile getirebiliriz. Bu kural sayesinde örneğin “bu masanın boyu 1,90 metredir” dediğimde anlamlı bir şey söylemiş oluyorum. Bu dil oyununu oynamak için, yani bir şeyin uzunluğunu metrik sistemde ölçmek ve bunu dilde söylemek için bu kuralın kabul edilmesi gerekiyordu. Dil oyunlarının kuralları sayesinde “söylemek” olanaklı oluyor. Ancak bize bu söyleme olanağını sağlayan kuralların kendileri dil oyunu içinde “söylenebilir” şeyler değildir. Standart metre çubuğu “metre” uzunluğunun tanımını verir, bundan dolayı bu çubuğun bir metre uzunluğunda olduğu (ya da olmadığı) Wittgenstein’a göre “söylenemez”. Günümüzde metreyle ölçüm yapma dil oyununu tanımlayan bu kural tamamen değişmiş durumda. Artık “metre” ışığın boşlukta 1/299.792.458 saniyede aldığı yol olarak tanımlanmakta. Bu durumda metrik sistemde ölçüm yapıp bir şeyin uzunluğunu metre cinsinden söyleme türünde bir dil oyununun da kuralı değişmiş oldu. Bu durumda geçmişte metrik ölçümlere standart oluşturan ve şu anda Pariste bir müzede saklanan eski standart metre çubuğunun uzunluğunun bir metre olduğu ya da olmadığını söyleyebiliyoruz. Nitekim yeni standarda göre eski standart metre tam tamına bir metre uzunluğunda çıkmayabilir. Buradan şu sonuçlara varabiliriz: bir dil oyunu bize bir şey “söylemek” olanağı veriyor, ancak o dil oyununun kurallarının kendileri o dil oyunu içinde “söylenebilir” şeyler değildir. Burada ancak çok kısa bir şekilde anlatabildiğimiz Wittgenstein’ın geç dönemindeki dile yönelik bu bakış açısı

bir anlamda semantik ile pragmatik dil felsefesi arasındaki ayrımı reddeder. Semantik dil felsefesi kullanımından bağımsız olarak tümcelerın anlamlarını incelerken, Wittgenstein bir tümcenin içinde yer aldığı dil oyunundaki kullanımı dışında bir anlamı olmadığını savunur. “Anlam kullanımdır” (“meaning is use”) şeklinde sloganlaşmış olan bu yaklaşıma göre pragmatikten bağımsız semantik bir alan olamaz.

Bir dil oyunu örneği de siz verin.

SIRA SİZDE

DİL VE DÜNYA GÖRÜŞÜ

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında gelişip yirminci yüzyıla damgasını vurmuş olan ve felsefe tarihinde “dile dönüş” adıyla anılan dönemin en belirgin özelliği dilsel çözümleme yönteminin felsefe sorunlarının tartışılmasında merkezi bir konuma getirilmesidir. Çoğu geleneksel felsefe probleminin dilin yanlış kullanımından kaynaklandığını savunan bazı filozoflar, kavramsal çözümlemeyi felsefenin en temel yöntemi olarak görürler. Bu dönemde yeşermeye başlayan dil felsefesi çalışmalarında dile dair geleneksel bir görüş olduğunu görüyoruz. Özellikle Wittgenstein’in Tractatus döneminde açık bir biçimde savunduğu bu görüşe göre dil dünyayı betimlemek için bir araçtır. Doğru bir önerme, Wittgenstein’a göre bir “resim”dir; dünyanın bir olgusunu resimler. Bu şekilde dil dünyayı açıklar, onu betimler, ve gerçekliği bize yansıtır. Bu görüş o dönem yaygın kabul gören pozitivist akımın bir uzantısı olarak da görülebilir. Nitekim Wittgenstein’in başını çektiği Viyana Çevresi filozoflarının kurduğu akım Mantıkçı Pozitivizm olarak anılır. Ancak özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra çağdaş felsefede birçok felsefeci dilin dünyayı betimleme gücü konusunda işte bu geleneksel görüşe karşı çıkar. İşin ilginç bu karşı görüşün ilk tohumlarından birini atan Mantıkçı Pozitivist akımın önemli temsilcisi Rudolf Carnap olmuştur. Carnap deneyci felsefe açısından sorun yaratan sayı, önerme, anlam, nitelik gibi soyut şeylerin varlığına bir açıklama getirmeye çalışırken felsefe tarihinde ilk kez *dilsel çerçeve* kavramını geliştirir. Carnap’ın deneyci felsefesi gereği her şeyin fiziksel dünya içinde yer alması gerekir, ancak, örneğin “üç sayısı” dediğimiz şeyin dünyada fiziksel bir karşılığını bulamayız. Bu da görünürde derin bir metafizik soruna yol açar: sayılar gerçekten var mıdır? İşte bu tür soruların aslında “anlamsız” sorular olduğunu göstermeye çalışan Carnap matematik dilini kullanan herkesin peşinen sayıların varlığını da kabul etmesi gerektiğini söyler. Yani matematiğin bir dilsel çerçevesi bulunur ve bu çerçevenin tanımlanmasında sayıların varlığı gerekir. O çerçevenin “içinden” “sayı var mıdır?” diye sorarsak, bunun yanıtı basitçe “evet” olacakken, o çerçevenin dışına çıkıp, aynı soruyu metafizik bir soru olarak sorduğumuzda anlamsız bir soru sormuş oluruz. Carnap’a göre anlamlı bir soru ancak bir dilsel çerçeve içerisinde sorulabilir; dilin dışına çıkmayı deneyip diller üstü bir soru sormaya kalkıştığımızda “metafizik” denilen ve gerçekte anlamsız olan bir soru sormuş oluruz. Sorular ve önermeler ancak bir dilsel çerçeve içinde anlam kazanırlar. Matematik dili bunlardan yalnızca biridir. Carnap başka dilsel çerçeve örnekleri de verir. Fiziksel dünyadan söz etmemizi sağlayan bir dilsel çerçeve olduğu gibi (Carnap buna “şeylerin dili” der), dil felsefesi yaparken içinde “anlam”, “önerme”, “gönderme” gibi terimlerin yer aldığı felsefi bir dilsel çerçeve de vardır. Carnap birbirlerinden farklı dilsel çerçeveler olduğunu savunmuş olsa da fiziksel dünyaya yönelik tek bir dilsel çerçevenin olduğunu varsayar. Bu görüş daha sonra değişik biçimlerde epistemoloji, dil felsefesi ve özellikle de bilim felsefesi içinde eleştirilmiştir. Örneğin Collingwood, *An Essay on Metaphysics* (Metafizik Üzerine Bir Deneme) adlı ünlü eserinde farklı dillerin farklı “önkabulleri” (presuppositions) olduğunu savunur. Bu ön-

kabullerin bazıları o dili tanımlar ve bundan dolayı o dilin oluşturduğu kuramsal dizge için bu önkabuller “mutlak”tır ve o dizge içinde sorgulanamazlar. Örneğin çağdaş tıp bilimi her hastalığın bir nedeni olduğunu kabul eder. Bir tıpcıya “peki neden her şeyin bir nedeni olsun ki?” diye sordüğümüzda kendi tıp dili içinde buna bir yanıt getiremez. “Bu bizim sorgusuz olarak kabul ettiğimiz bir şeydir” demek zorunda kalacaktır Collingwood’a göre. Tıp bilimi ve buna bağlı olan uygulamalar ancak bu mutlak önkabul ile iş yapabilirler. Ancak bir başka dizge içinde, hatta bir başka çağda bir başka bilim kuramı bu önkabulu mutlak olarak görmeyebilir, hatta kabul bile etmeyebilir. Örneğin bazı metafizik dizgelerde, hatta bazı fizik kuramlarında her olayın bir nedeni yoktur. Collingwood’a göre Newton fiziğinde bile bu bir mutlak önkabul değildir. Kısaca Collingwood’a göre çevremizde olup biteni düşünürken, yarıda bulunurken, soru sorarken hep içinde bulunduğumuz dilin oluşturduğu bir dizge içinden bakarız dünyaya. Collingwood sonrası özellikle son elli yıldır bilim felsefesinde çok benzer bir görüş çok etkili olmuştur. Bu görüşün gelişmesine Imre Lakatos ve Paul Feyerabend adlı iki bilim tarihçisi ve felsefecisi önemli katkıda bulunmuş olsalar da, asıl Thomas Kuhn’un klasikleşmiş *The Structure of Scientific Revolutions* (Bilimsel Devrimlerin Yapısı) adlı kitabıyla ünlenmiştir. Kuhn’a göre her bilimsel kuram parçası bir “paradigma” içinde ortaya çıkar. Aristoteles, Batlamyus (Ptolemy), Kopernik, Newton, Einstein’inki gibi etkili olmuş tüm fizik kuramlarının her biri farklı bir paradigma içerir. Bilimsel paradigmaların en temel öğelerine Kuhn önce “leksikon” daha sonra da “kavramsal çerçeve” der. Bir bilimsel devrim olduğunda paradigmanın değişimi ile kavramsal çerçeve de değişir. Örneğin Kopernik devrimi sonucu yalnızca kuramsal bir değişim değil aynı zamanda kavramsal çerçevede yani dilde bir değişim yaşamışızdır. Kopernik öncesi Avrupada baskın olan Batlamyus paradigmasına göre dünya evrenin merkezinde yer alıyordu. Collingwood’un deyiimiyle bu önerme Batlamyus’un kuramının “mutlak önkabul”ü idi. Dünyanın çevresinde dönen “gezegenler” ve onlardan çok daha uzakta sabit “yıldızlar” bulunurdu. Batlamyus’un bu kavramsal çerçevesi Kopernik sonrası özden değişti. Bu değişim tüm evreni algılamamızı etkileyecek düzeyde bir değişimdi Kuhn’a göre. Kopernik yalnızca Batlamyus’un kuramını belirleyen Dünyanın evrenin merkezinde olmasına dair temel önermeyi reddetmekle kalmadı, aynı zamanda Batlamyus dizgesinin kullandığı kavramsal çerçeveyi de değiştirdi. Bu değişim sonucu eski “gezegen” kavramı yerine yenisi geldi ve bununla beraber yeni kavramlar ortaya çıktı. Batlamyus’un kuramına göre bizim bugün “gezegen” dediğimiz şeyler dışında, Ay ve Güneş de birer “gezegen” idi. Dünya evrenin merkezindeydi ve onun çevresinde döndüğüne inanılan her şeye “gezegen” deniyordu. Kopernik buna karşı çıkarak Dünya’nın evrenin merkezi olduğu önermesini reddederken, gezegen kavramını dünyanın değil, Güneş’in çevresinde dönen gök cisimleri olarak tanımladı. Dünyanın çevresinde dönen gök cisimleri ise “uydu” denen yeni bir kavramın doğmasına neden oldu. Günümüzde hala büyük ölçüde Kopernik’in kavramsal çerçevesini kullanmaya devam ediyoruz. Bugün gökyüzünü nasıl algıladığımız da bu kavramsal çerçeve tarafından belirleniyor. Kuhn bu tür örnekler yoluyla bilimin yapısını ve tarihini anlatmaya çalışır. Ancak dilin bizim dünya görüşümüzün oluşmasında katkısı yalnızca bilimsel konularla sınırlı değil. Siyaset konuşurken, alış veriş yaparken, arkadaşlık ederken ve yaşamın birçok farklı alanında birçok farklı kavramsal çerçeve kullanıyoruz. Bunların her biri bize birer “dünya görüşü” sunuyorlar.

BİLİNMEYENİ SORMA VE MERAK

Dili kullanarak düşünüyoruz, bu düşüncelerimizi başkalarına iletiyoruz, başkalarının ne düşündüklerini öğreniyoruz, bilimin ve teknolojinin ürettiği bilgiye ulaşabiliyoruz. Diğer yandan dilin oluşumunda rol oynayan kavramsal çerçeve ve bunun içerdiği farklı dil oyunları bizlere bir yaşam biçimi ve dünya görüşü de sunuyor. Tüm bu konular iletişim kurma dışında dilin yaşamımızda ne denli temel bir işlevi olduğunu gösteriyor. İki bin beş yüz yıllık yazılı felsefe tarihinde ancak son yüz yıl içinde bu konular ele alınmaya başladı. Yirminci yüzyılın başlarında yeni bir alan olarak ortaya çıkan dil felsefesi daha önce de belirttiğimiz gibi bildirimsel tümcelerin semantik ve sentaktik çözümlemesine ağırlık verdi. 1950'lerden sonra bir grup felsefeci soru tümceleri üzerine çalışmaya başladı. Ancak bu çalışmalar semantik dil felsefesi alanının bir konusu olarak sınırlı kaldı. Erotetik Mantık veya Sorular ve Yanıtlar Mantığı başlığı altında gelişen bu alanda soru tümcelerinin semantik çözümlemesi ve soru ile yanıt arasındaki mantıksal ilişkiler ele alındı. Dilin en önemli işlevlerinden biri de soru sorma olduğuna göre pragmatik dil felsefesinin temel çalışma konularından biri de bu olmalıdır.

Ünitemizin bu son bölümünde pragmatik dil felsefesi çerçevesinde soru sorma ve merak etme konularını kısaca ele alacağız. Daha önce de belirttiğimiz gibi soru sormak Austin'e göre bir "söz edimi" Wittgenstein içinse bir "dil oyunu"dur. Ancak iki filozof da bizi sormaya iten nedenlerin ne olduğu konusuna girmezler. Dilimizin evriminde soru tümcelerinin ortaya çıkmasının nedeni nedir? Yalnızca sonu noktayla ya da ünlem imleciyle biten tümcelerimiz olsaydı ne olurdu? Özellikle bilgi edinmemizde soru sormanın çok önemli bir işlevi bulunur. Bilmediğimiz bir şeyi bilen birine sorarak yeni bir şey öğrenip bilgimizi artırabiliyoruz. Dolayısıyla soru tümceleri olmayan ve soru sormanın olanaklı olmadığı bir dilde başkalarından yeni şeyler öğrenmemiz ancak çok daha kısıtlı bir şekilde gerçekleşebilirdi. Dahası insan bir başkasına değil kendi kendine de bir soru sorabilir. Gündelik yaşamımızda "acaba şemsiyemi alsam mı?" gibi basit sorular sorarız kendi kendimize, ama bu sorular bizim karar alma sürecimizde çok önemli bir rol oynarlar. Dahası yaşam üzerine etkileri çok daha uzun sürelere yayılan önemli kararlarımızda da sorularımız vardır. "Benimle evlenir mi?", "Mühendislik mi yoksa tıp mı okusam?" gibi sorulara vereceğimiz yanıtlar tüm yaşamımızı etkiler. Diğer yandan hiçbir pratik amaç gütmeyen "güzellik nedir?" gibi bir felsefi soru da sorabilir insan kendi kendine. Buna benzer deneyimleri ne denli sıklıkla yaşadığımızı düşündüğümüzde bir dil edimi ya da bir dil oyunu olarak soru sormanın yaşamımızda ne denli önemli bir işlevi olduğunu fark edebiliriz. Soru sormanın önemi bilgi edinme isteğimizden kaynaklanıyor, bilgi edinme isteğimiz ise *merak eden* varlıklar olmamızın doğal bir sonucu. Ünlü filozof Thomas Hobbes bizleri hayvanlardan ayıran iki şeyin olduğunu söyler: akıl ve merak. Hobbes'un bu savı kimilerine abartılı gelebilir. Çoğumuz çok kısıtlı da olsa hayvanları hem düşünebilen hem de merak eden varlıklar olarak görürüz. Özellikle çağdaş psikoloji alanında bu konular araştırılmaya devam ediyor. Ancak insanın düşünmesi ve merak etmesi büyük ölçüde ve kimine göre tamamen dili sayesinde gerçekleşiyor. Peki dil kullanarak nasıl merak ediyoruz ve nasıl soru sorabiliyoruz? Şimdi birbiriyle ilişkili bu iki konuyu ele alalım.

Bizler bilebilen varlıklarız ancak her şeyi bilmiyoruz. Bildiklerimiz bilmediklerimizden daha mı azdır yoksa daha mı çoktur? İnsan kendi bildikleri ile bilmedikleri şeyler arasında ayrımı nasıl yapabilir? Bilmek için farkındalık gerekir; yani bildiğiniz her şeyin farkındayızdır. Ancak bilmediğimiz bir şeyin farkında olmayabiliriz. İlkel insan birçok şeyi bilmiyordu ancak bilmediğinin de farkında değildi. Örneğin he-

Özellikle 2000'li yılların başlarında ilk defa soru sorma ve merak etme üzerine dil felsefesi ve epistemoloji (bilgi felsefesi) alanlarında çalışılmaya başlandı.

nüz atom kavramının olmadığı ilk çağda insanlar atomun içinde ne olduğunu bilmediklerinin farkında olamazlardı. Bir insanın “atomun içinde ne olduğunu bilmiyorum” diyebilmesi için öncelikle atom kavramına sahip olması gerekir. Yani bilmediğimizin farkına varmak için kavramlar gerekiyor. Eğer ki kavram dil olmadan olamıyorsa o zaman bilmediğinin farkına varmak için dilin gerekliliğini göstermiş oluruz. Böylece insanın *merak eden* ve *soru soran* bir varlık haline gelmesinde dilin işlevini de ortaya çıkarmış oluruz. Merak etmek için bilmediğinin farkına varabilecek düzeyde bir dil gerekir. Peki dilin hangi özellikleri sayesinde bilmediklerimizin farkına varıp merak ediyor ve bunun sonucunda bilgimizi artırmak için soru sorabiliyoruz? Bunu açıklayabilmek için Russell’ın Betimlemeler kuramına dönelim. Anımsayacaksınız Russell dış dünyaya dair tüm bilgimizin betimleme yoluyla elde edildiğini savunuyordu. Russell merak etme ve soru sorma üzerine hiç çalışmamış olsa da kuramını bu alana uygulayabiliriz. Russell’a göre dış dünyayı bilebilmek için nesneleri betimlemek gerekiyor ve bunu da ancak bir dil kullanarak yapabiliyoruz. Ancak dilin bize kazandırdığı betimleme gücü sayesinde aynı zamanda bilmediğimiz şeyleri de betimleyebiliyoruz. Bu sayede “soru” dediğimiz dilsel yapılar ortaya çıkıyor. Basit bir örnek ile bunu açıklayalım. Diyelim ki çalışma odama döndüğümde masamın üzerinde bıraktığım kitabımı bulamıyorum. Bu durumda birçok şeyi merak edip birçok soru sorabilirim. Bunların her biri farklı bir bilinmeyene karşılık gelecektir. Örneğin “kitabım nerede?” diye merak ettiğimi düşünelim. Bunu merak edip bu soru tümcesini oluşturabilmem için “kitabımın şu anda olduğu yer” türünde bir betimleme kurmuş olmam gerekiyor. Bu betimlemenin göndergesi bir yerdir, ya da diğer bir deyişle bir “konum”dur. Dil aracılığıyla bu betimlemeyi kurabilmiş olmam o yeri ya da konumu merak edebilmemi sağlıyor. Bunu bir soru olarak dile getirebiliyorum. Ancak bu soruyu bir başkasına sormam gerekmez. Çalışma odama girdiğimde ortalıkta kimse olmasa da kendi kafamın içinde bu soruyu kendime sorabilirim. Burada merak ettiğim şey “kitabımın konumu” teriminin gönderme yaptığı yerdir. Diyelim ki kitabımın kendi kendine yok olmayacağı için birinin almış olduğunu düşünüyorum. Bu durumda şu soruyu sorabilirim: “kitabımı kim aldı?” Bu soru da aslında bilinmeyene gönderme yapan bir betimleme içerir: “kitabımı alan kişi”. Burada da bilinmeyen bu terimin gönderme yaptığı kişidir. “Kitabım neden masanın üzerinde değil?” diye merak etmek için “kitabımın masamın üzerinde olmama nedeni” türünde bir betimleme kurup bunun göndergesini arıyor olmam gerekir. Ya da bir betimleme yerine tüm bir tümce kurup bu tümcenin doğru olmadığını merak edebilirim: “acaba kitabımı bir yerde mi unuttum?” Bu soru tümcesinin ortaya çıkması için öncelikle şöyle bir tümce kurup bu tümcenin doğru mu yanlış olduğunu bilmediğimizin farkına varıyor olmamız gerekir: “kitabımı bir yerde unuttum”. Anımsarsanız Frege’nin kuramında bu tür bir bildirimsel tümcenin göndergesi bir doğruluk değeridir. Bunu kabul edersek önceki örneklerde olduğu gibi burada da bilinmeyen bir betimlemenin göndergesidir; ancak diğerlerinden farklı olarak buradaki betimleme tüm bir tümcedir. İşte dilin bu betimleme gücü bizlere yalnızca bilineni değil bilinmeyi de betimleme olanağı sunuyor. Bu sayede merak edip soru sorabiliyoruz. Austin’in soru sormayı bir dil edimi, Wittgenstein ise bir dil oyununu olarak ele aldığını söylemiştik. Ancak bir “dil edimi” de bir “dil oyunu” da kişinin kendi zihninde gerçekleştirdiği özel deneyimler olamaz bu filozoflara göre. Halbuki merak etmek çok özel bir deneyimdir. Kişi merak ettiği şeyi bir başkasına sormayabilir. Hatta merak etmeyi “insanın kendi kendine sorduğu soru” diye tanımlayabiliriz. Bundan dolayı pragmatik dil felsefesi içinde merak etmenin çok özel türde bir dil kullanımı olarak ele alınması gerekir.

Özet

Pragmatik dil felsefesinin ele aldığı konuları genel hatları ile açıklamak ve tartışmak.

Dil felsefesinin bir alt alanı olan sentaks tümce yapısını araştırırken, diğer bir alt alanı olan semantik ise tümcenin içindeki terimlerin anlamları ve göndermeleri aracılığıyla doğru ya da yanlış bildirimlerde bulunmasını açıklamaya çalışır. Ancak dilin işlevi salt doğru ya da yanlış bildirimlerde bulunmak değildir. Dil felsefesinin üçüncü bir alt alanı olan pragmatik dil kullanımına dair tüm diğer felsefi konuların tartışıldığı bir alandır. Semantik ve sentaks özel ad, tekil betimleme, yüklem ve tümce gibi terimler üzerine yoğunlaşır. Pragmatik ise bu tür terimleri belirli bir bağlamda kullanan birinin bu konuşma edimi ile neyi amaçladığı, dinleyicileri üzerinde nasıl bir etki bırakmak istediği, bunların söylenenin anlamını nasıl belirlediği gibi konular üzerine yoğunlaşır. Dil kullanımıyla yalnızca bir tümcenin dile getirdiği önerme aracılığıyla doğru ya da yanlış diyebileceğimiz bildirimlerde bulunup düşüncelerimizi başkalarına iletmekle kalmayız. Bunlar dışında dilin bize sunduğu birçok farklı olanak bulunur. Pragmatik dil felsefesi bu tür farklı dil kullanımlarının felsefi boyutlarını tartışır. Çağdaş dil felsefesinde bu alanın ortaya çıkmasında Paul Grice, John Austin ve Ludwig Wittgenstein etkili olmuşlardır. Austin'in "dil edimleri" kuramı, Wittgenstein'in "dil oyunları" kavramı ve Grice'in "tümce anlamı" ile "konuşmacının tümceye yüklediği anlam" arasındaki yaptığı ayrım pragmatik dil felsefesi açısından özellikle önemlidir. Dil kullanımı sayesinde bir şeyi merak edip soru sorabildiğimiz gibi, bir şeyi eğretileme yoluyla söyleme, ima etme, teşekkür etme, özür dileme, dilekte bulunma, espri yapma, fıkra anlatma gibi birçok şey yapabiliyoruz. Pragmatik dil felsefesi dil kullanımının bu boyutlarını araştırır ve semantik dil felsefesinden farklı olarak sözcüklerin anlamlarını değil, o sözcükleri bir bağlamda sözlü ya da yazılı olarak kullanan birinin gerçekleştirmek istediklerini araştırır. Semantik tümcelere ağırlık verirken, pragmatik tümceleri kullanan konuşmacıya odaklanır.

Austin'in "söz edimleri" ve Wittgenstein'in "dil oyunu" kavramlarını açıklamak ve tartışmak.

John Austin *How to Do Things with Words* (Söylemek ve Yapmak) adlı ünlü kitabının en başında iki tür dile getiriş olduğunu söyler: edimseller ve saptayıcılar. Bir bildirimsel tümce kullanarak doğru ya da yanlış bir enformasyon içeren bir önermeyi dile getirmek "saptayıcı" dil kullanımıdır. Ancak dilin bunun dışında farklı kullanımları da bulunur. Örneğin "teşekkür ederim!" diyen biri bu dil kullanımı sayesinde bir "iş" yapılmış olur. Austin buna "söz edimi" diyor. Bu sözcükleri belirli bir bağlamda dile getiren kişi bu sayede teşekkür etme edimini gerçekleştirmiş olur. Daha önce tartıştığımız Frege ve Russell'in kuramları semantik kuramlar olarak "saptayıcı"lara yoğunlaşırken, Austin kitabında edimsellere odaklanır. Bu ayrımın gerçekte bir ideal durum olduğu savunan Austin, aslında her konuşmada, her dile getirişte, her tür dilsel iletişimde mutlaka bir edimsel boyut bulunur. Dil kullanımı hiçbir durumda tamamen "saptayıcı" olamaz. Bundan dolayı Austin her söz ediminin üç ayrı boyutu olduğunu söyler: düzsöz, edimsöz, ve etkisöz. Bunlardan ilki olan "düz söz edimi" bir tümceyi kullanarak o tümcenin dilimizdeki anlamını dile getirme işidir. Bu edim bir "anlam ve gönderme kuramı" ile açıklanır. Ancak bir tümcenin dile getirilmesi ile yapılan "iş" hiçbir zaman bununla sınırlı olmaz. Bir tümceyi dile getirirken içinde bulunduğumuz bağlamın katkısıyla düzsöz dışında başka türde edimler de gerçekleştirmek isteriz. Özür dilemek, teşekkür etmek, ironide bulunmak, şaka yapmak, birilerine üstünlük kurmak, birilerini övmek gibi birçok farklı amacımız olabilir. Bir tümceyi bir bağlamda dile getirişimizde bu yapmayı istediğimiz şeyi gerçekleştirmemizin belirli koşulları vardır. Bu koşullar yerine geldiğinde edimimiz "başarılı" olur. İşte bu tür edimlere de Austin "edimsöz" adını veriyor. Örneğin ev arkadaşına "bugün yağmur yağacak mı?" diye soran biri, bu tümceyi kullanarak bir yandan hava durumu konusunda merakını dile getirmiş olabileceği gibi, diğer yandan şemsiyesini alıp almamaya karar vermeye çalıştığını da iletebilir. Bambaşka bir bağlamda günlük

hava durumuna çok fazla kafayı takan biriyle dalga geçmek için de bu soru tümcesi dile getirilebilir. Farklı bağlamlarda bunların her biri birer edimsöz olabilir. Bir söz edimi aynı zamanda dinleyiciler üzerinde bir etki bırakır. Dalga geçmek amacıyla “bu gün yağmur yağacak mı?” diye sorduğunuzda (belirli koşullar yerine gelirse) dalga geçme edimini de gerçekleştirmiş olursunuz. Bu edimsözün dinleyicide oluşturacağı bir etki de olacaktır. Karşı taraf kendisiyle dalga geçilmiş, ya da küçük düşürülmüş olarak hissedebileceği gibi, bunu basit bir şaka olarak da algılayabilir. İşte bir söz edimi ile gerçekleştirilen edimsözün dinleyicide bıraktığı etkiye de Austin “etkisöz” diyor.

Wittgenstein’in ancak ölümünden sonra yayımlanan *Philosophical Investigations* (Felsefi Soruşturmalar) adlı ünlü kitabında ilk kitabı olan *Tractatus* dönemindeki dil anlayışından uzaklaşır. Daha önce dilin gerçekliği yansıtan bir yapısı olduğunu ve asıl işlevinin de bu olduğunu savunmuşken, geç döneminde dile yönelik bu bakış açısından vazgeçer. Erken döneminde tümcenin semantik ve sentaktik çözümlemesine ağırlık vermişken, geç döneminde dili kullanan insan topluluğuna odaklanır. Bu anlamda aynı Austin’de olduğu gibi semantik ağırlıklı değil insan odaklı pragmatik dil felsefine yönelir. Bu dönemde dil üzerine yaptığı çalışmalarda Wittgenstein’in geliştirdiği birçok yeni kavram arasında özellikle biri çok önemlidir: *dil oyunu*. Austin bir tümcenin bir bağlamda kullanılmasıyla oluşacak farklı “söz edimleri”ni temel alırken, Wittgenstein ise çok benzer bir şekilde “dil oyunları” odaklı bir anlayış geliştirir. Tanımlara karşı duruşundan dolayı bu kavramın bir tanımını vermez, ancak dil oyunlarına farklı farklı birçok örnekten söz eder. Şaka yapmak, ölçüm yapmak, soru sormak, rapor tutmak, uyarmak türünde sayısız türde dil oyunu bulunur. Aslında her tümce kullanımının kendi içinde bir dil oyunu olabileceğini bile söyler. Aynı Austin’in söz edimlerinde olduğu gibi hangi dil oyununu oynadığımız ve bu oyunun kurallarının ne olduğu bağlama göre değişir. Bir dili öğrenmek yalnızca bir kurallar dizgesini öğrenmek değildir; ancak oyunu oynar hale geldikimizde dil öğrenmiş oluruz. Bundan dolayı dil oyunları durağan yapılar olamazlar, ancak oynandıklarında var olan dilsel etkinliklerdir. Bu

etkinliğin içinde yer almak için dil oyununu oynayan topluluğun parçası haline gelmek, onlarla bu dilin gerektirdiği kurallar konusunda uzlaşmaya varmak gerekir. Bundan dolayı Wittgenstein’a göre her dil oyunu aynı zamanda bir “yaşam biçimi”dir.

Dil kullanımı ile dünya görüşü ve merak etme arasındaki ilişkileri tartışmak.

Çevremizdeki dünyayı algılarken, şeyler, olaylar ve insanlar üzerine düşünürken dilimizin bize sunduğu kavramları kullanıyoruz. Carnap dilin bu kavramsal yapısına “dilsel çerçeve” adını verir. Bir matematikçi matematik dilini kullanmak için bazı temel kavramları da kabul etmek zorundadır. Sayı kavramı olmadan matematik yapılamaz Carnap’a göre. “Gerçekten sayı diye bir şey var mıdır?” diye sormak Carnap’a göre anlamsız ve saçma bir sorudur. Benzer bir şekilde felsefe tarihinde üzerine çok tartışılmış olan “kuşkuculuk sorunu” da aslında anlamsızdır. Bizler fiziksel bir dünyayı ve onun içinde yer alan nesnelerin varlığını kabul ettiğimiz için bu dili kullanabiliyoruz. Carnap bu dile “şeylerin dili” der. Bu dili konuşup da “gerçekten fiziksel şeyler var mı?” diye soramayız. Yani her dil kendi varlıklarını içinde gizler Carnap’a göre. Bu durumda bir dil konuşmak için o dilin üzerine konuştuğu bir dünyanın varlığını kabul etmek gerekir. Buna çok benzer bir yaklaşım daha sonraları Lakatos, Feyerabend ve özellikle Kuhn tarafından geliştirilmiştir. Kuhn’a göre güçlü ve etkili olmuş olan bilimsel kuramlar birer paradigma oluştururlar. Bir paradigmanın en önemli unsurlarından biri de kullandığı “kavramsal çerçeve”dir. Bilim tarihinde bir paradigma yerini yeni bir paradigmaya bıraktığında bir “bilimsel devrim” gerçekleşebilir. Bunun nedeni iki paradigmanın kavramsal çerçevelerinin birbirlerinden çok farklı olmasından kaynaklanır. Kuhn ve Feyerabend’in geliştirdikleri “Eşölçülemezlik Savı” (Incommensurability Thesis) gereği bir devrim ile ayrılmış olan iki paradigmanın kavramsal çerçeveleri arasında tam tamına çeviri yapmak olanaklı değildir. Örneğin astronomi üzerine Batlamyus paradigması ile Kopernik paradigması için durum böyle olmuştur Kuhn’a göre. Batlamyus Dünyayı evrenin merkezi alırken, Kopernik bunu reddeder. Ancak asıl önem-

li olan gök cisimlerini türlere ayırma konusundaki aralarındaki farktır. Batlamyus'un dilinde Dünyanın çevresinde dönen şeylere (bunun içinde Güneş, Ay, Venüs, Mars vs bulunur) "gezegen" denirken bugün hala kısmen kullanmaya devam ettiğimiz yeni tanıma göre "gezegen" güneşin çevresinde dönen cisimlerin adıdır. Aynı Carnap'ta olduğu gibi her dil kendi varlıklarını kendi içinde barındırır ve bu sayede kullanıcılarına bir dünya görüşü sunar. Bu düşünceyi bilimin teknik dilleri yerine gündelik dil kullanımı için de düşünebiliriz. Yalnızca siyaset ya da ekonomiden söz ederken değil, komşular hakkında dedi kodu yaparken de bir kavramsal çerçeve kullanılır. Bu kavramsal çerçeveler varlık üzerine içerdikleri önkabuller ile bizlere birer dünya görüşü de sunarlar.

Dil kullanımı ile yaptığımız önemli işlerden biri de soru sormaktır. Dilimizin bize soru sormayı sağlayan bir yapısı olması *merak eden* varlıklar olmamızdan kaynaklanıyor. Kavramsal bir içeriği olan bir soru tümcesi ile dile getirdiğimiz merak da dil kullanımını gerektiriyor. Merak ederek bir soru sormak için kişi öncelikle bilmediği bir şeyi zihninde tasarımlar duruma gelmelidir. Yani bizlere has bu merak türü ancak bilmediğinin farkında olan bireylerde gelişebiliyor. Bunun için de dil gerekiyor. Dil yoluyla bilmediğimiz bir şeyin betimlemesini yapabiliyoruz. Örneğin diyelim ki bir iş başvurusunda bulundunuz ve sizi görüşmeye çağıracaklarını söylediler. Görüşmeyi beklerken birçok konuyu merak edebilirsiniz. Diyelim ki kendi kendinize şu soruyu sordunuz: "kiminle görüşeceğim?" Bu soruyu sorabilmek için bir betimleme yapıyorsunuz: "görüşeceğim kişi". Eğer şirket sizinle görüşmek için bir kişi saptamışsa bu betimleme o kişiye gönderme yapıyor ama siz bu kişinin kim olduğunu bilmiyorsunuz. "Ne zaman görüşmeye çağrılacağım?" diye sorduğunuzda bilinmeyen bir zamana gönderme yapan bir betimleme var: "görüşmeye çağrılacağım zaman". Eğer merak ettiğiniz neden görüşemeye çağırıldığınız ise "görüşmeye çağırılma nedenim" türünde bilinmeyen bir nedene gönderme yapan bir betimleme var demektir. Dilin bu bilinmeyeni betimleme gücü sayesinde basit ve sıradan konuları merak edebildiğimiz gibi derin felsefi meraklar da geliştirebiliyoruz. Yaşam ve an-

lam kavramlarına sahip olmamızın sonucu "yaşamın anlamı" şeklinde bir betimleme kurup bunun neye gönderme yaptığını bilmediğimizin farkına varıp "yaşamın anlamı nedir?" sorusunu sorabiliyoruz. Yani merak ile soru sormak için bilinmeyen bir şeyi betimleyip o şeye gönderme yapacak bir dil gücü gerekiyor. Dolayısıyla bilginin sınırları nasıl dilimizin sınırları ile belirleniyor ise, merakımızın ve sorularımızın sınırlarını da dilimiz saptıyor.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki konulardan hangisi *pragmatik dil felsefesi* ile doğrudan ilişkili **değildir**?

- a. Wittgenstein'in dil oyunları
- b. Austin'in dil edimleri
- c. Anlam ile gönderge arasındaki ilişki
- d. Konuşan kişinin dinleyiciler üzerinde bırakmak istediği etki
- e. Dilin dünya görüşü oluşturmaktaki rolü

2. Aşağıdaki konulardan hangisi Austin'in *söz edimleri* kuramı ile doğrudan ilişkili **değildir**?

- a. Konuşan kişinin sözcükleri kullanırkenki amacı
- b. Konuşan kişinin dinleyiciler üzerinde bırakmak istediği etki
- c. Dil yoluyla bir şey bildirmek dışında yapılan şeyler
- d. Dilin sentaks yapısı ile dünya arasındaki ilişki
- e. Sonu ünlem imiyle biten türde tümcelerın işlevleri

3. Aşağıdaki hangisi Wittgenstein'in *dil oyunu* kavramına bir örnek **değildir**?

- a. Metreyle ölçüm yapmak
- b. Dilin evrim geçirmesi
- c. Şaka yapmak
- d. Bilgi aktarmak
- e. Soru sormak

4. Aşağıdaki konulardan hangisi Carnap'ın *dilsel çerçeve* kavramına bir örnek **değildir**?

- a. Matematik dili
- b. Fizik dili
- c. Kimya dili
- d. Dilin evrimi
- e. Biyoloji dili

5. Aşağıdaki konulardan hangisi Collingwood'un *önkabul* kavramına için geçerli **değildir**?

- a. Her bilimsel kuramın farklı önkabulleri bulunur.
- b. Tüm kültürler için değişmeyen bazı temel önkabuller bulunur.
- c. "Her olayın bir nedeni vardır" bir kültürün önkabulu olsa da başka bir kültür bunu kabul etmeyebilir.
- d. Önkabuller kendi kuramları içinde mutlak olsalar da mutlak anlamda mutlak değildir.
- e. Bir dünya görüşü kendi önkabullerini o dünya görüşünün dışına çıkmadan sorgulayamaz.

6. Aşağıdaki konulardan hangisi Kuhn'un *kavramsal çerçeve* kavramı ile doğrudan ilişkili **değildir**?

- a. Newton fiziğinin kavramsal çerçevesinde bir cismin kütlesi sabittir.
- b. Einstein fiziğinin kavramsal çerçevesinde bir cismin kütlesi enerjiye göre değişir.
- c. Dünyayı nesnel bir biçimde olduğu gibi açıklayacak mutlak bir kavramsal çerçeve bulunur.
- d. İki kavramsal çerçeve arasında her durumda kayıpsız bir çeviri yapamayız.
- e. Kavramsal çerçeve bize bir dünya görüşü sunar.

7. Aşağıdakilerden hangisi doğrudan dil ile dünya görüşü arasındaki ilişkiye dair **değildir**?

- a. Dilin bize kazandırdığı kavramlar aracılığıyla dünyayı algılarız.
- b. Dil neyi nasıl düşündüğümüzü belirler.
- c. Dil dünyayı tikel ve tümellere ayırır.
- d. Algılama, inanma, düşünme gibi süreçler kısmen dilimiz tarafından belirlenir.
- e. Dil sayesinde dünyanın nasıl oluştuğunu araştırabiliyoruz.

8. Aşağıdakilerden hangisi insanın *bilmediğinin farkında olma* ile *dil kullanma* özelliklerinin arasındaki bağla doğrudan ilgili **değildir**?

- a. Dil yoluyla bildiklerimizi betimleyebildiğimiz gibi bilmediklerimizi de betimleyebiliyoruz.
- b. İnsanın bilmediğinin farkına varması için neyi bilmediğini temsil etmesini sağlayacak bir dili olmalıdır.
- c. Ancak dil sayesinde bazı şeyler hakkında bilgi sahibi olabiliriz.
- d. Dil sayesinde bilinmeyi kavramlaştırarak neyi bilmediğimizi bilebiliyoruz.
- e. Dil sayesinde yanıtını bilmediğimiz sorular sorabiliyoruz.

9. Aşağıdakilerden hangisi "bilinmeyene gönderme yapma" örneği **değildir**?

- a. Teknolojik buluşlar üzerine çalışan birinin fermuarın ilk yaratıcısının kim olduğunu araştırması
- b. Bir fizikçinin evrenin nasıl oluştuğunu sorması
- c. Bir ekonomistin gelecek yılın işsizlik oranını tahmin etmeye çalışması
- d. Birinin şemsiyesini alıp almamaya karar vermek için o günkü hava durumunu merak etmesi
- e. Bir coğrafya öğretmeninin sınavda öğrencilere Romanya'nın başkentini sorması

10. Aşağıdakilerden hangisi merak etme ile dil kullanımı arasındaki bağla doğrudan ilişkili **değildir**?

- Dil sayesinde soru sorabilmek
- Dil sayesinde bilinmeyen bir şeyi betimleyebilmek
- Dilin bize kazandırdığı kavramlar sayesinde bir şeyi bilmediğimiz farkına varmak
- Dilin bize kazandırdığı kavramlar sayesinde bildiklerimizi başkalarına aktarabilmek
- Dilin bize kazandırdığı kavramlar sayesinde bilinmeyi düşünebilmek

Okuma Parçası

60'lı ve 70'li yıllar Austin'in söz edimleri kuramının tartışılıp geliştirildiği yıllardır. Bu yıllarda, Austin'in öğrencisi John. R. Searle, *Speech Acts*'ta (1969) ve onun ardından ayrı ayrı yayımlayıp daha sonra *Meaning and Expression* (1979) başlığı altında kitaplaştırdığı bir dizi yazısında Grice'in yönelim kavramını da kullanarak, söz edimleri kuramına son şeklini vermiştir. Austin ve Grice gibi dili konuşmanın kurala dayalı bir davranışta bulunmak demek olduğunu savunan Searle, Grice'in yönelim kavramını kullanmakla birlikte onun dil-anlam çözümlemesini konuşan değil, dinleyen kişiyi temele aldığı için kabul etmez. O, Austin gibi, dil-anlam çözümlemesinin konuşan kişiyi temele alması gerektiği düşüncesindedir. Ancak o, Austin'den, onun "düz-söz" kavramına, edimsöz edimleri sınıflandırmasına ve başarı koşulları olarak saydığı koşullara yönelttiği eleştiriler bir yana, iki önemli noktada ayrılır. Austin'in bir şey anlatmaya çalışmak (yani bir şeye göndermede bulunup o şeye bir anlatım yüklemek) ile bir şey söyleyerek bir şey yapmaya çalışmayı, Austin'in terimleriyle "anlam" ile "edimsöz gücü"nü birbirinden ayırmasına karşılık, Searle, bu ikisinin bir ve aynı şey olduğunu ileri sürer. (Searle, 1968: 417-19) İkincisine gelince, Searle, Austin'in çözümlemesinin dışında tuttuğu ciddi olmayan (X deyip Y'yi anlatmaya çalıştığımız) kullanımları "dolaylı söz edimleri", "eğretileme", "kurgusal söylem" başlıkları altında dil-anlam çözümlemesinin içine sokar ve onları, ciddi ve düz (X deyip X'i anlatmaya çalıştığımız) kullanımları yöneten kurallardan binçli sapmalar olarak açıklar.

...

Austin ile Searle'ün söz edimleri kuramının gerisinde, aslında Aristoteles'ten beri hiç tartışılmadan kabul edilen bir dizi temel sav yatmaktadır. Bunların ilki, yazının ağızımızdan çıkan sözleri, ağızımızdan çıkan sözlerin ise zihnimizdeki tasarım ve düşünceleri temsil ettikleri savıdır. İkincisi, ağızımızdan çıkan sözler ile onların temsil ettikleri şeyler arasında uylaşımsal bir ilişki olduğu; üçüncüsü, ağızımızdan çıkan sözlerin uylaşımsal olarak temsil ettikleri bu şeylerin, onların anlamlarını teşkil ettiğidir. Söz edimleri kuramının bunlar dışında, iletişimin konuşan kişinin inisiyatifinde gelişen bir süreç olduğunu; konuşan kişinin bir şey anlatmaya çalışırken kullandığı dilsel anlatımın, o anlatımı kullanır-

kenki yönelimlerinin taşıyıcısı olduğunu; dinleyen kişinin konuşan kişinin anlatmaya çalıştığı şeyi anlamasının, onun bu yönelimlerini kavramasından başka bir şey olmadığını da kabul eder.

Derrida'nın, söz edimleri kuramı ile Aristoteles'ten beri dil ve anlam konusundaki ortaya atılan bütün görüşlerle karşı çıktığı noktalar da işte bunlardır...

Kaynak: Levent Aysever, 2003 "Dil Felsefesinin Geleceğine Bir Bakış" **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 20 (2): 127-140.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Giriş" bölümünü yeniden okuyun. Bir tek c seçeneği doğrudan pragmatik dil felsefesinin değil semantik dil felsefesinin bir konusudur.
2. d Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Austin ve Söz Edimleri" bölümünü yeniden okuyun. d seçeneği sentaks felsefesinin bir konusudur.
3. b Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Wittgenstein ve Dil Oyunları" bölümünü yeniden okuyun. b seçeneğinde sözü edilen dilin evrimi biyolojik bir süreç olarak insan kültürünün yarattığı bir dil oyunu değildir.
4. d Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Dil ve Dünya Görüşü" bölümünü yeniden okuyun. d seçeneğinde sözü edilen dilin evrimi konusu biyolojik bir süreç olarak insan kültürünün yarattığı bir dilsel çerçeve değildir.
5. b Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Dil ve Dünya Görüşü" bölümünü yeniden okuyun. Collinwood'a göre evrensel önkabuller bulunmadığı için doğru seçenek b'dir.
6. c Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Dil ve Dünya Görüşü" bölümünü yeniden okuyun. Kuhn'a göre böyle mutlak bir kavramsal çerçeve olmadığı için doğru seçenek c'dir.
7. e Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Dil ve Dünya Görüşü" bölümünü yeniden okuyun. e seçeneğinde sözü edilen bir "dünya görüşü" değildir.
8. c Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Bilinmeyi Sorma ve Merak" bölümünü yeniden okuyun. c seçeneği bilmediklerimizin farkına varma değil bildiklerimizi başkalarına aktarma özelliğimize dairdir.

9. e Yanıtınız doğru değilse, ünitenin "Bilinmeyi Sorma ve Merak" bölümünü yeniden okuyun. e seçeneğinde sözü edilen öğretmenin sınavda sorduğu soruda geçen "Romanya'nın başkenti" betimlemesinin Bükreş'e gönderme yaptığını kendisi bileceği için burada bilinmeyene gönderme yoktur.

10. d Yanıtınız doğru değilse "Bilinmeyi Sorma ve Merak" adlı bölümü yeniden okuyun. d seçeneği bilinmeyene gönderme yapmaya dair değil bilineni başkalarına aktarmaya dairdir.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Austin'in edimsözüne bir örnek de birçok kültürde yaygın olarak görülen küfür etme edimidir. Küfür eden kişi kullandığı sözcükler yalnızca karşı tarafa duygularını iletmek amacıyla değildir; aynı zamanda karşı tarafı rahatsız etmek, küçük düşürmek, ruhsal zarar vermek türünde amaçlar da taşır.

Sıra Sizde 2

Wittgenstein'in dil oyununa bir örnek de bir ödeyiş kullanımında sözcüklere mecazi anlam yüklemektir. Fazla para harcayan birine "ayağını yorganına göre uzat" demek de bir dil oyunudur.

Sıra Sizde 3

Türkçe dilinde sıklıkla kullandığımız "ayıptır!", "çok ayıp ettin valla!", "bak ayıp olur!" türünde tümcelerde geçen ayıp kavramının Türkçe dışında başka bir dilde tam tamına bir karşılığı olmadığı söylenir. Bu örnek insan davranışları üzerine kültürümüzün geliştirdiği "dünya görüşü"nün küçük bir parçasıdır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Austin, J. *How To Do Things With Words*, (Söylemek ve Yapmak), Türkçeye çeviren: R. Levent Aysever
- Wittgenstein, L. *Philosophical Investigations*, (Felsefi Sorgulamalar) İngilizceye çeviren: G. Anscombe. Oxford: Blackwell, 2001.
- Kuhn, T. *Structure of Scientific Revolutions*, (Bilimsel Devrimlerin Yapısı).
- Collingwood R.G. *An Essay on Metaphysics*. (Metafizik Üzerine Bir Deneme). Martin, R., ed. Oxford: Clarendon Press, 1940.
- Carnap, R. “*Empiricism, Semantics, and Ontology*”, *Meaning and Necessity*, University of Chicago Press, Chicago, (1956), pp. 205-21.
- İnan, İ., *The Philosophy of Curiosity*, (Merak Felsefesi), New York, Londra: Routledge, 2012.